

SOSYOLOJİ
DERGİSİ

Journal of Sociology

Sayı/Issue 35

2017

Editör: Doç. Dr. Göknur EGE

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yard. Editör: Yrd. Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Özkan YILDIZ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Serkan TURGUT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Arş. Gör. Seçil ÖZDEMİR, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir

Amaç ve Kapsam

Sosyoloji dergisinin amacı, dünyada ve Türkiye’de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji ve sosyal bilimler alanındaki çalışmalara yer vermektir. Dergide ayrıca, dünyadaki birikimi yansıtan sosyolojik metinlerin tercümesine de yer verilir. Sosyal bilimler alanında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır. Sosyoloji dergisi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanan HAKEMLİ bir dergidir.

35. Sayıda Görev Alan Hakemler

Prof. Dr. İnci User, Acıbadem Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul

Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Antalya

Doç. Dr. Adem Sağır, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Karabük

Doç. Dr. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Eskişehir

Doç. Dr. Cevdet Yılmaz, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Isparta

Doç. Dr. Ufuk Özcan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul

Doç. Dr. Necmettin Doğan, İstanbul Ticaret Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul

Doç. Dr. Hasan Şen, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Muğla

Doç. Dr. H. Saim Parlador, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yrd. Doç. Dr. İlnur Hacısöftaoğlu, İstanbul Gedik Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Ertoy, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İzmir

Yrd. Doç. Dr. Nezihe Başak Ergin, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Giresun

Yrd. Doç. Dr. Belgin Arslan Cansever, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, İzmir

Yrd. Doç. Dr. Ayça Gelgeç Bakacak, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ankara

Sahibi ve Sorumlu Müdür: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü adına

Dekan V. Prof. Dr. Eşref Abay

Yazışma Adresi: egesosyolojidergisi@gmail.com,

goknurege@gmail.com

Sosyoloji Dergisi Ege Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,

35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

Basım Yeri: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova-İZMİR

Basım Tarihi: 25.05.2017

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
<i>Türk ve Rumların Yarımada'da Birlikte Yaşadıkları Dönemin Kültürel İzleri: Germiyan Köyünden Örnekler</i>	1
Engin ÖNEN	
<i>Psikiyatrinin Toplumsal Etkilerine Dair Nitel Bir Araştırma: Ege Üniversitesi Örneği</i>	21
Gamze GÜRLER	
<i>Neoliberal Policies and Higher Education: A Comparison Between Sociology and Psychology Departments in Turkey</i>	45
Selin ATALAY	
<i>Ten Rengi Ayrımcılığı: Afro-Türkler Örneği</i>	61
Lülüfer KÖRÜKMEZ KAYA	
<u>Çeviri</u>	77
<i>Çocuğun Değeri ve Aile Değişimi: Türkiye'den Otuz Yıllık Bir Portre</i>	77
Çiğdem KAĞITÇIBAŞI & Bilge ATACA (Çev. Pelin ÖNDER EROL & Ebru ALOĞLU)	
<u>Kitap Tanıtım</u>	103
<i>"Leisure and Consumption": A Comprehensive and Elaborate Work Despite Some Missing Points</i>	103
Ozan EREN	
<u>Makale Yazım Kuralları</u>	109
<u>Instructions for Authors</u>	113

ÖNSÖZ

2017 yılı Mayıs sayımızı okuyucuya sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Bu sayımızın hazırlanmasında emeği ve katkıları olan başta dergimize yazı gönderen değerli yazarlarımız ve desteklerini esirgemeyen hakemlerimiz olmak üzere, büyük bir gayretle çalışan yayın ve yazı kurullarımıza teşekkür ediyorum.

Bu sayımızı tanıtmadan önce dergiyle ilgili gelişmelerden sizleri haberdar etmek istiyorum. Derginin ulusal ve uluslararası indekslerde taranabilmesi için girişimlerimiz ve bu çerçevedeki çalışmalarımız devam etmektedir. ULAKBİM'in TR Dizin kapsamında dergilere ilişkin kurallara getirdiği son düzenlemeler çerçevesinde, dergimizde ve dergi yayın kurulunda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yrd. Doç. Dr. Ebru Çetin, bu sayıdan itibaren yine bu düzenlemeler çerçevesinde yayın kurulu üyeliğinden ayrılmış, yerine Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Özkan Yıldız yayın kurulumuza katılmıştır. Ayrılan üyemize katkıları için çok teşekkür ediyor, yeni yayın kurulu üyemize başarılar diliyoruz.

Ayrıca dergimizin bundan sonraki sayısının "Popüler Kültür" konulu olması ve bu konuda makale çağrısının en yakın zamanda yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sayımızda:

Engin Önen'in 19. yüzyılın ikinci yarısından, 20. yüzyılın başlarına kadar Germiyan köyü çevresinde Türkler ve Rumların bir arada yaşadığı dönemin, Germiyan köyündeki kültürel izlerini, gündelik dilde kullanılan veya hatırlanan kelimeler ve arazi ve eşya adları üzerindeki yansımalarını ele alan "Türk ve Rumların Yarımada'da Birlikte Yaşadıkları Dönemin Kültürel İzleri: Germiyan Köyünden Örnekler" başlıklı çalışması,

Gamze Gürler'in psikiyatrik söylemlerin bireylerin akıl sağlığı ve hastalığı hakkındaki fikirlerini nasıl etkilediğini irdeleyen "Psikiyatrinin Toplumsal Etkilerine Dair Nitel Bir Araştırma: Ege Üniversitesi Örneği" başlıklı çalışması,

Selin Atalay'ın devlet üniversiteleri ve vakıf üniversitelerinin psikoloji ve sosyoloji disiplinlerine ve bölümlerine yaklaşımını karşılaştırmalı olarak inceleyen "Neoliberal Policies and Higher Education: A Comparison Between Sociology and Psychology Departments in Turkey" başlıklı makalesi,

Lülüfer Körükmez Kaya'nın Afro-Türklerin günlük hayatta karşılaştıkları ten rengine dayalı ayrımcılığı konu alan "Ten Rengi Ayrımcılığı: Afro-Türkler Örneği" başlıklı çalışmasının yanı sıra;

Pelin Önder Erol ve Ebru Aloğlu'nun "Çocuğun Değeri ve Aile Değişimi: Türkiye'den Otuz Yıllık Bir Portre" başlıklı çevirisi,

Ozan Eren'in "Leisure and Consumption": A Comprehensive and Elaborate Work Despite Some Missing Points adlı eseri konu alan kitap tanıtımı yer almaktadır. 4 makale 1 çeviri ve 1 kitap tanıtımından oluşan 35. sayımızı Sosyoloji literatürüne katkıda bulunması dileğiyle siz okurlarımızla buluşturuyoruz.

Doç. Dr. Gökner Ege

İzmir-Mayıs/2017

TÜRK VE RUMLARIN YARIMADA'DA BİRLİKTE YAŞADIKLARI DÖNEMİN KÜLTÜREL İZLERİ: GERMİYAN KÖYÜNDEN ÖRNEKLER

Engin ÖNEN*

Öz

Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından 20.yüzyılın başlarına kadar Çeşme ve çevresinde nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmaya başlamakla kalmamış, üretim ve ticaretle de ağırlıkları artmıştır. Yerleşim yerleri bakımından kasaba ve köyler adeta Türk ve Rum yerleşimleri olarak şekillenmiştir.

Germiyan köyü, bölgedeki ender Türk yerleşimlerinden biri olmakla birlikte Çeşme, Alaçatı ve Reisdere gibi Rumların ağırlıkta olduğu beldelerle sürekli etkileşim içinde olmuştur. Bu dönemde, Rumlarla Türkler çeşitli açılardan komşuluk ilişkileri sürdürmüşlerdir. Tarla komşulukları, bağcılık ve hayvancılıktan kaynaklanan ticari ve sosyal ilişkiler aynı zamanda kültürel etkileşime de yol açmıştır. Türklerin bir kısmının Rumca, Rumların bir kısmının da Türkçe bilmesi bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Rum ve Türkler arasındaki komşuluk ilişkisinin neden olduğu kültürel etkileşimin bir kısmı gündelik dilde kullanılan kelimelere yansırken, bir kısmını yemek türlerinde görmek mümkündür. Rumların bölgeyi terk etmesi ile birlikte, Rumlara ait arazilerin bir kısmı yerli Türklere satılmış, bir kısmı da Mübadele ile Balkanlardan gelenlere dağıtılmıştır. Bugün arazi isimlerinde bunu görebilmekteyiz.

Bu makalede, söz konusu dönemin Germiyan köyündeki kültürel izleri, gündelik dilde kullanılan veya hatırlanan kelimeler, arazi ve eşya adları gibi alanlardaki yansımaları ele alınacaktır. Böylece yüz yıl öncesine kadar bölgede yaşananların toplumsal hafızada halen varlığını sürdüren kültürel izleri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kültürel etkileşim, Kültürel miras, Toplumsal hafıza

---

*Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
enginonen@mynet.com
Makale Gönderim Tarihi: 15.11.2016, Kabul Tarihi: 15.12.2016

Cultural Remnants of the Period of Turkish-Greek Co-Habitation in the Peninsula: The Germiyan Example

Abstract

Particularly during the period from the second half of the 19th century to the early 20th century, not only had the Greeks started to become the majority in Çeşme and the surrounding area, their importance in production and trade had also increased. Towns and villages transformed into separate Turkish and Greek settlements.

One of the rare Turkish settlements in the region, Germiyan village was in constant interaction with Greek-majority settlements such as Çeşme, Alaçatı and Reisdere. During this period, Greeks and Turks continued neighbour relations in various ways. Commercial and social interactions caused by having adjacent farms as well as through vine cultivation and animal husbandry also led to cultural interactions. The fact that some Turks knew Greek and some Greeks knew Turkish is one of the biggest indicators of this phenomenon.

Some of the cultural interactions caused by neighbour relations between Greeks and Turks left an impression on the words used in daily language, while some can be seen in local cuisine. As Greeks left the region, some of their lands were sold to local Turks and some were distributed among those who came from Balkan countries during the population exchange. Today, we can observe this phenomenon through place names.

The aim of this article is to review the cultural effects of the century-old experiences on social memory through an examination of the reflections of the said period on Germiyan village via factors such as words that are remembered or still used in daily language as well as place and tool names.

Keywords: Cultural interactions, Cultural heritage, Social memory

GİRİŞ

Batı Anadolu'nun büyük bölümünde olduğu gibi Çeşme ve çevresinin bugünkü sosyal ve demografik yapısının şekillenmesinde savaşlar ve göçler etkili olmuştur. 1922 yılından önceki tarihlerde, uzun yıllar boyunca, bölgede Türkler ve Yunanların değişen oranlarda varlık gösterdiği bilinmektedir. 17.yüzyıldan itibaren Çeşme ve yöresine yerleşmeye başlayan Rum nüfusun özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bölgede büyük ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır.

Çeşme ve çevresinde 19.yüzyılda Rum nüfusun büyük ağırlık kazanması hakkında çeşitli faktörlerin etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bölgedeki

Türk/Müslüman ve Rum nüfusu dengesini değiştiren olay, özellikle adalardan Çeşme bölgesine yönelen kitlesel göçlerdir. 1914-18 tarihlerinde Çeşme kaymakamlığı görevini yürüten Hilmi Uran, hatıralarını kaleme aldığı kitabında bu durumu şöyle açıklamaktadır: "...vaktiyle Çeşme'de arazi büyük parçalar halinde idare edilir ve oralarda kara sapanla hububat ziraati yapılmış... İnsan elinin azlığından ve himmetsizliklerinden bu çiftlikler sahiplerine pek az fayda sağlanmış. Fakat Çeşme bu durumda iken adalar, nüfus fazlalığından mustarip bulunuyormuş, oralarda nüfus taşacak yer aramakta imiş. İşte adalardan bazı çalışkan ve becerikli Rumlar ihtiyaç sevgiyle Çeşme'deki çiftlik sahiplerine müracaat ederek, kendilerine ayrılacak küçük arazi parçaları üzerinde bağ tesisine izin almışlar ve uzunca bir müddet faydalanacakları bu bağları bu müddetin hitamında bağ olarak aynen çiftlik sahiplerine bırakmayı taahhüt etmişler.

İlkin birkaç açıkgözün teşebbüsü ile açılan bu çığır, kısa zamanda taammüm etmiş ve her tarafta yer yer bağlar tesis edilmeye, halk çoğalmaya ve pek tabii olarak, adalardan getirilen Rum aileleri için evler yapılmaya ve köyler kurulmaya başlanmış.

Bu uzun vadeli kiralama usulü ile az zamanda Çeşme'nin zirai karakteri değişmiş ve Çeşme bir bağ bölgesi olarak mamur ve mahsuldar hale gelmiş ve bu hal yerlilere de görenek olarak bağlar taammüm etmiş" (Uran, 1959: s.67-68)

Tuncer Baykara nüfus dengesinde meydana gelen dönüşümde salgın hastalıkların rolüne dikkat çekmektedir. Onun iddiasına göre, salgın hastalıklara bağlı ölümler nüfusun azalmasına ve bölgede ciddi düzeyde işgücü açığının çıkmasına yol açmıştır. 18.yüzyılın sonlarında devam eden nüfus azalışı Rum işçiler için önemli bir imkan oluşturmuş ve Çeşme'ye gelenlerin sayısı giderek artmıştır. Nüfus dengesi değişmiş ve bu sayede Çeşme yeniden canlı bir hayata kavuşmuştur. (Baykara, 1995:13)

Çeşme bölgesinde Rum nüfusun artışında diğer bir faktör olarak 1881 depremini hatırlatanlar da bulunmaktadır. Oldukça şiddetli olan bu deprem başta Sakız Adası olmak üzere bölgede büyük tahribat yaratmış. Sakız Adasında evsiz kalan ve yoksullaşan nüfusun bir kısmının bu deprem sonrası Çeşme'ye yöneldiği de iddialar arasındadır. (Atilla, tarihsiz:8 ve Beyru, 1995)

Bildiri konumuz açısından Rum ve Türklerin bölgede birlikte yaşadığı dönemin sonlarındaki nüfus dağılımı konusunda bazı verilere göz atmak, dönemi anlamak açısından yararlı olabilir. Örneğin 1901-2 Salnamesinde Çeşmedeki toplam nüfusun 38.907 olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfusun içindeki 4276 kişinin Müslüman, 34419 kişinin Hristiyan, 158 kişinin Yahudi ve 54 kişinin

kayıtlara yabancı olarak geçtiği görülmektedir (Ülker, 19959). 1914-1918 tarihlerinde Çeşme Kaymakamı olan Hilmi Uran, “Hatıralarım” adlı kitabında, görev yaptığı dönemdeki Çeşme’deki nüfus dağılımını şöyle tarif etmektedir: “İlçenin 45 bin nüfusundan 40 bini Rumdu ve Türkler kasabada olduğu gibi, bütün ilçede de azınlıkta idi” (Uran, 1959: s.66). Yine Uran’ın hatırlattığı gibi söz konusu dönemde, Rumlar ilçede çok büyük ağırlığa sahip olduğu gibi, Alaçatı, Agrilya, Çiftlik, Reisdere ve Köste (Dalyan) gibi büyük ve kıyı köylerinde Türklerden ayrı olarak yaşıyorlardı. Türkler ise daha iç bölgelerdeki bazı köylerde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Yani yerleşim yerleri; özellikle köyler, Rum ve Türk yerleşim yeri olarak tarif edilebiliyordu.

Germiyan köyü bu nüfus kompozisyonu içinde Çeşme’nin az sayıdaki Türk köyünden biriydi. Söz konusu dönemde Germiyan köyünün sürekli ilişkide bulunduğu komşu yerleşim yerleri Reisdere, Ildırı ve Alaçatı ise Rum yerleşim yerleri idi. Tabii ki Germiyan köyünün sürekli resmi ve ticari ilişki içinde olduğu ilçe (Çeşme) merkezinde de Rumlar ağırlıktaydı. Hatta dönemin kaymakamı Uran, Çeşme’de işe başladığı günlerde, kendini adeta yabancı bir yere gelmiş gibi hissettiğini söylüyor. İlçenin sosyal ve ticari hayatını ise şöyle tarif ediyor: “Servet Rumlarda, mal ve mülk Rumlarda, ticaret ve sanat Rumlarda idi... Türkler hep Rumca biliyorlar ve Rumlarla Rumca konuşuyorlardı.” (Uran, 1959: 66)

Germiyan köyünde yaşayanlar söz konusu dönemde Çeşme, Alaçatı ve Reisdere gibi Rumların ağırlıkta olduğu beldelerle sürekli etkileşim içinde olmuştur. Bu dönemde, Rumlarla Türkler çeşitli açılardan komşuluk ilişkileri sürdürmüşlerdir. Tarla komşulukları, bağcılık ve hayvancılıktan kaynaklanan ticari ve sosyal ilişkiler aynı zamanda kültürel etkileşime de yol açmıştır. Türklerin bir kısmının Rumca, Rumların bir kısmının da Türkçe bilmesi bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Rum ve Türkler arasındaki komşuluk ilişkisinin neden olduğu kültürel etkileşimin bir kısmı gündelik dilde kullanılan kelimelere yansırken, bir kısmını yemek türlerinde görmek mümkündür. Rumların bölgeyi terk etmesi ile birlikte, Rumlara ait arazilerin bir kısmı yerli Türklere satılmış, bir kısmı da Mübadele ile Balkanlardan gelenlere dağıtılmıştır.

Bu makalede, söz konusu dönemin Germiyan köyündeki kültürel izleri, gündelik dilde kullanılan veya hatırlanan kelimeler, arazi ve eşya adları gibi alanlardaki yansımaları ele alınacaktır. Böylece yüz yıl öncesine kadar bölgede yaşananların, giderek azalmakla birlikte, toplumsal hafızada halen varlığını sürdüren kültürel etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

RUMLARLA BİRLİKTE YAŞANAN DÖNEME İLİŞKİN KÜLTÜREL İZLER

İnsanın kültürel bir varlık olarak tarif edilmesi, onun önemli ölçüde kültürü yaratan ve kültürle şekillenen bir varlık olmasının sonucudur. Burada kültür kavramının iki önemli özelliğini hatırlatmak gerekir. Birincisi zamana ve mekana göre şekillenmesi ve değişmesidir. Yani kültür kuşaktan kuşağa aynen aktarılamaz ve bir coğrafyadan başkasına farklılıklar gösterir. Kültürler hem tarihsel olarak hem de diğer kültürlerle ilişkileri içinde bu değişimi ve yeniden üretimi gerçekleştirirler. Dolayısıyla kültürün hatırlatmak istediğimiz ikinci özelliği, zaman ve mekan boyutunda değişken ve geçirgen olmasıdır. Yani kültürler ve insan toplulukları geçmişten taşıdıklarının yanı sıra zamandaş diğer kültürlerden de etkilenirler ve beslenirler. Bu nedenle kültürel etkileşim, kültürlerin dönüşümünün ve yeniden üretiminin önemli bir kaynağıdır.

Kültürün kuşatan kuşağa aktarılmasında çeşitli kurumlar (okul, aile, medya, din vb.) görev üstlenirler. Ayrıca insanlar/toplumlar kültür yaratan bir varlık olarak, adeta gelecek kuşaklar için iz bırakırlar. Bu izler maddi ve manevi özellikler taşıyabilir. Dil, gelenekler, öyküler, şarkılar vb. gibi maddi olmayan kültür unsurları olabildiği gibi binalar, heykeller, köprüler, kutsal mekanlar gibi maddi nitelikte olanlar da olabilir. Dolayısıyla toplumsal hafıza anlamında, bizlerin geçmişle kuracağımız diyalog genellikle bu izler üzerinden gerçekleşir.

Her toplum ve kültür geçmiş ile şu veya bu düzeyde bir diyalog kurmak zorundadır. Geçmiş hatırlama ya da geçmişle diyalog kurma, hem çeşitli değer yargıları ve ideolojilerin süzgecinden geçerek gerçekleşmesi nedeniyle bazı yorumları içerdiği için tam olarak geçmiş yansıtmaz hem de zamanla bazı kayıplara uğrar. Yani bazı izler silinip gidebilir. Bu nedenle kaybolma riski olan bazı kültürel izlerin kayıt altına alınması önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Biz bu çalışmada, yüz yıl öncesine kadar uzanan bölgedeki sosyal hayatın ve kültürel etkileşimin izlerinin en azından bir kısmını kayıt altına alma ve yorumlama çabası içinde olacağız. Germiyan köyünü tercih etmemizdeki neden, bu köyün eski bir Türk köyü olması ve buna karşılık söz konusu dönemde Rumlarla görel olarak yoğun ilişkiler içinde bulunmasıdır. O dönemde köylülerin Çeşme ile idari ve ticari ilişkileri ve özellikle Reisdere köyünde yaşayan Rumlarla arazi/tarla komşulukları, ister istemez bir kültürel etkileşime yol açmıştır. Dolayısıyla araştırmanın amacı bakımından Germiyan köyünün temsil edici özelliğe sahip olduğu varsayılmıştır.

Giderek unutulmaya yüz tutan, bu dönemin kültürel izlerini, arazi isimleri başta olmak üzere, mutfak, gündelik dil, bazı eşyaların varlığı ve isimlerinden hareketle ele almaya çalışacağız.

Türklerle Rumların bölgede birlikte yaşadıkları döneme ilişkin elimizde yeterli resmi kayıt bulunmamaktadır. Son dönemlerde bu konuda yazılan sınırlı sayıdaki makale ve kitapta ise yeterli ayrıntıya rastlamamaktayız. Elimizdeki en güvenilir kaynaklardan biri 1914-18 yılları arasında Çeşme’de kaymakamlık yapmış olan Hilmi Uran’ın “Hatıralarım” adlı kitabıdır. Diğer resmi veriler ise genellikle Osmanlı arşivlerinden bize ulaşan sayısal bazı bilgilerdir.

Dolayısıyla söz konusu dönem hakkında sahip olduğumuz bilgilerin çoğu, daha ziyade bölgedeki yaşlıların anıları ve bu anıları büyüklerinden dinleyen bölge insanlarının hafızalarında kalanlardan oluşmaktadır. Bunları kayıt altına almak bir nevi sözlü tarih çalışmasını gerektirmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu anı ve öykülerin bir kısmını büyüklerinden dinlemiş bir kişi olmamıza rağmen, yine de dönemi yaşayan birinci kuşaktan ve bu konulara meraklı ikinci kuşaktan dinleyip not ettiklerimiz bu çalışmanın önemli veri kaynakları arasındadır. Örneğin o dönemi yaşamış olan dedem Hüseyin Önen’den çocukken dinlediklerim zihnimde yeterince canlılığını korumasa da, amcam (Tevfik Önen), halam (Hayriye Çırak) ve babamdan (Ali Önen) dinlediklerimle birçok olayı anlama ve yorumlama şansım oldu. Yine yıllar önce 101 yaşında ölen Sıdika Kaya’nın anıları bir hayli zengindi ve onların bazılarını not ettiğimiz gibi bu olaylara meraklı olan oğulları Cemalettin ve Doğan Kaya’dan da kaynak kişi olarak yararlandık.

Yine burada konu edilen mutfak ve yemek ile kıyafet ve eşyalar konusunda bilgilerimizi teyit etmek ve zenginleştirmek için Sevgi Kaya, Leyla Kaya ve Ayşe Kabasakal gibi Germiyanlı yaşlı kadınlarla görüşme ve sohbetler yaptık.

Kaynak kişiler önemli olmakla birlikte, bu çalışmada esas olarak tek tek kişilerin anlattıklarından öte adeta kolektif bellekte yer etmiş çok sayıda olay, kahvede ve evlerde yapılan sohbetlere konu olanlar da bu çalışmanın kaynakları arasındadır. Bu çalışma tam anlamıyla bir tarih araştırması olmayıp, esasında yerel tarihsel olayları da içeren bir kültür çalışmasıdır. Dolayısıyla geçmişte yaşananlar kadar, günümüze ulaşanlar ve bunların çağrışımları da önem taşımaktadır.

Öte yandan dile yansıyan kelimeler ve mutfağa yansıyan yemek türlerini kayıt ederken de yine yaşlılar ile bu konulara meraklı kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Burada yer verilen arazi isimleri de tapu dairesinden değil, köylülerin

kullandıklarından hareketle derlenmiştir. Çünkü dönemin izlerini yansıtan bazı arazi isimleri halen tapularda da kullanılmakla birlikte bazıları sadece yerel halk tarafından kullanılmaktadır.

1- Tarla, Arazi ve Bazı Mekan İsimlerine Yansıyan Kültürel İzler

Türklerle Rumların birlikte yaşadıkları dönemin en belirgin izlerinden biri arazi isimleridir. Gündelik dildeki bazı Rumca kelimeler bugün önemli ölçüde unutulmakla birlikte, arazi isimleri halen kullanılmakta ve hatta bazıları resmi tapu kayıtlarında da korunmaktadır. Bugün Germiyan sınırları içerisinde bulunan arazilerde adı Türkçe olduğu halde daha önce Rumlara ait olduğunu ifade eden çok sayıda arazi bulunmaktadır. Arazi isimleri arasında bu nitelikte olanların yaygınlığı, yüz yıl öncesinde bu bölgede çok sayıda Rum'un mülkiyetinin bulunduğunu göstermektedir.

Bugün Germiyanlıların sahip olduğu bazı tarlalar ve tarlaların içinde bulunduğu arazi isimlerinin çoğu, bir Rum'un ismiyle adlandırılmaktadır. Bunların bir kısmı aşağıda yer almaktadır.

Paradan'ın yaka, Markaki'nin yaka, Cimba'nın yaka, İpşomata, Çelenoz/Elenoz, Pilpi bağları, Kaçifi'nin damı, Karayanni, Belebendi bağı, Fudana, Kefela, Kostandara, Manol'un Dere, Maryola, Kaki, İpşomata, İstati, Kalemene, Feka, Ako, Sovala, Dadani, Burbuli vb.

Bazı tarla ve arazi isimleri Türkçe olmakla birlikte, anlamları dikkate alındığında bu tarlaların söz konusu dönemde Rumlara ait oldukları ya da bazı arazilerde Rumların yaşadıkları anlaşılmaktadır. **Gavurun Ora, Sarı Gavurun Ora, Kislecik, Kisle yanı, Manasır, Manastır vb.** Kilise kavramının halk arasında "kisle"ye dönüştüğü dikkat çekmektedir. Aynen Manastır'ın "manasır"a dönüşmesi gibi.

Yukarıda yer alan tarla ve arazi isimlerine bakınca bazı özellikler dikkat çekmektedir. Dönemin hakim ürününün üzüm olduğu ve Rumların bölgede yoğun bir bağcılık faaliyeti sürdürdükleri bilgisini bu yer ve arazi isimleri de desteklemektedir. Bölgede uzun zamandır bağcılık yapılmadığı halde bu şekilde anılan çok sayıda arazinin bulunması örneğinde olduğu gibi. Türkçe "yaka" kelimesi ile tanımlanan bazı araziler, önemli ölçüde yamaç bölgelerdeki arazilerin bağ terasları haline getirilmesinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Germiyan köyü ve çevresindeki arazi isimleri arasında, bazılarının Kilise ve manastır gibi dinsel mekanlarla ilgili olması dikkat çekicidir. Bu da söz konusu dönemde Rumların sadece Reisdere köyü ve çevresinde değil, araziye dağılmış bir şekilde yaşadıklarını, tarım ve hayvancılık yaptıklarını göstermektedir. Residere ile fiziki mesafesi çok uzak olan bazı arazilerde bağcılık faaliyeti gösteren Rumlar, buralarda mevsimlik yerleşimler de oluşturmuşlardır. Günümüzde Germiyan köyü sınırları içinde olan Güvercinlik, Narlıca ve Zeytincik olarak anılan bölgelerde Kilise ve manastır kalıntıları bunun kanıtıdır. Ayrıca halk arasında kuşaktan kuşağa aktarılan öyküler de buralarda Rumların yaşadığına şüphe bırakmamaktadır. Bağların yoğun olduğu yerlerde mevsimlik bağ damları inşa edilmiş, yaz aylarında buralarda kalan Rumlar ibadet ihtiyacı nedeniyle küçük bazı dinsel mekanlar da oluşturmuşlardır.

İsimlerin yanı sıra bugün halen varlığını sürdüren bazı mekanlar da geçmişin önemli kültürel izleri arasında sayılabilir. **Bağ terasları, üzüm sergi alanları, bağ damı kalıntıları, kilise kalıntıları vb.**

Fotoğraf: Bağ terasları ve üzüm sergi alanlarından biri

Germiyan köyünde bugün büyük çoğunluğu zeytinlik olarak kullanılan arazilerdeki terasların ve üzüm sergi alanlarının (üzümleri kurutmak için) varlığı, geçmişte burada bağcılığın çok yaygın olduğunu gösteriyor. Üzüm üretiminin yaygınlığı ve yoğunluğu 1895-96 Salnamesine de yansımış. Bağcılığın ileri düzeye ulaştığını gösteren bu bilgilere göre; Çeşme'de o yıl 4.512.000 kg. siyah üzüm, 6.204.000 kg. razakı ve 1.692.000 çekirdeksiz kuru üzüm üretildiği anlaşılmaktadır. (Ülker,1995) Kaymakam Hilmi Uran, bu durumu biraz da şaşkınlıkla şöyle ifade etmektedir: "Çeşme'nin hakim mahsulü üzüm, tütün ve

anasondu. Arazi küçük parçalar halinde idi. Bağların, şöyle uzaktan görünüşü bile, bunların tamamen insan emeğinin ve ihtimamının mahsulü olduklarını anlatıyordu: dağ, taş, bağ haline getirilmiş, seddelerle düzlükler meydana getirilerek oralara bağ kütükleri dikilmişti.” (Uran, 1959: s.67)

Arazilerin büyük bölümünün bağ üretimi için teraslamasının çok zor şartlarda gerçekleştiğini teras duvarları ve arazi içine toplanmış taş yığınlarının büyüklüğünden de anlamaktayız. Bunların varlığı günümüzde çeşitli öykülerle de beslenerek, o dönemde Rumların çok çalışkan ve becerikli insanlar olduğu yönündeki imajını sürdürmeye yaramaktadır. Dolayısıyla bu arazi duvarları ve taş yığınları, o dönemi yaşayan yaşlılardan dinlenen öykü ve değerlendirmeleri canlı tutmaya yarayan kültürel izler olarak varlığını sürdürmektedir.

Fotoğraf: Tarla oluşturmak için toplanmış ve aynı zamanda üzüm sergi alanı olarak da kullanılmış bir taş yığını.

Arazi isimlerindeki Rumca ve Rumlara ait tanımlamaların yaygın oluşu ve ayrıca bu arazilerin mekanda dağılımı dikkate alındığında, Rumların bu bölgeye (bu konudaki sınırlı kaynakta yer aldığı gibi), sadece büyük toprak sahiplerinin daveti üzerine gelmediklerini, büyük bir kısmının hazineye ait boş arazileri açarak, işlenecek hale getirdiklerini de göstermektedir.

2- Mutfaktaki Kültürel İzler

Kültür ve kültürel etkileşimi en iyi izleyebileceğimiz alanlardan biri de mutfaktır. Aynen Türk ve Yunanların komşuluk ilişkilerinin kültürel izlerini bir

kısmını mutfaktan yani yemeklerden izlemenin mümkün olduğu gibi. Bunlar arasında özellikle adı Rumca olan yemek türleri öne çıkmaktadır. **Kopanisti peyniri**, **glika**, **bazina**, **lobya** (kuru fasulye), **foskamilya** (ada çayı) ve **kufeta**(çerez ve şekerleme) ilk akla gelen Rumca yemek ve gıda isimleri. Pek çok yerde yaygın kullanımı olan kumpir ve radika (kara hidiba) da aynı kapsamdaki kelimeler arasındadır. Öte yandan mutfak eşyaları arasında **çukali** (göveç kabı), **kastanya** (zeytin veya peynir konan ahşap kap) ve **piron** (çatal) gibi örnekler de vermek mümkündür.

Kopanisti Peyniri

Mutfağa yansıyan kültürel miras ürünleri arasında en özel olanlardan biri Kopanisti peyniridir. Yunanca ezilmiş, dövülmüş peynir anlamına gelen bu peynir türü geçmişte Germiyan köyünde yaygın olarak üretilen ve tüketilen bir peynir türüydü.

Fotoğraf: Sakız adasında bir market vitrininde kopanisti peyniri.

Yöresel ve geleneksel özellik taşıyan bu peynir, özellikle Çeşme, Karaburun Yarımadasında ve Egedeki Yunan Adalarında rastlanan bir peynirdir. Daha ziyade el emeği ve özel bir beceri gerektiren kopanisti, tadının acı olması ve ağır aromasıyla daha çok yerel tüketime yönelik bir gıda türü özelliği taşımaktadır. Taze keçi lorunun günlerce karılması ile elde edilen kopanisti peyniri, bu yörede Rumlarla Türklerin kültürel etkileşiminin bir ürünü olarak

karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Rumların bölgeyi terk etmesiyle buraya yerleşen Balkan Göçmenlerinin yerleştiği köylerde (Reisdere, İldırı, Uzunkuyu gibi) kopanisti peyniri bilinmemektedir. Buna karşılık yüz yıl önce burada varlığını sürdüren yerleşik Türk köyleri olan Germiyan, Zeytinler ve Kadıovacık'ın yanı sıra Karaburun'un birçok köyünde geleneksel bir tat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türklerin kopanisti yapımını söz konusu dönemde Rumlardan öğrendiği daha güçlü ihtimaldir. İsminin Rumca olması ve Yunan Adalarında (Samos/Sisam, Hios/Sakız, Mikanos vb.) daha geniş alanda var olması bu iddiayı desteklemektedir. Ancak bu peynir o kadar ortak bir tat haline gelmiş ki, zaman zaman Çeşme'den Sakız adasına ihraç edilmiş veya buraya Sakız adasından gelen Rumların aradığı bir ürün olmuştur. Bugün de halen Sakız adasından kopanisti alan Türkler olduğu gibi Çeşme ve Karaburun'dan kopanisti sipariş eden Rumlar bulunmaktadır.

Fotoğraf: Germiyan köyündeki bir tezgahta kopanisti peyniri

Glika

Glika, Yunanca tatlı anlamına gelmektedir. Bu adla Germiyan köyünde yapılan iki tatlı türü vardır. Biri kurabiye şeklindedir. Diğeri ise, yine un ve üzüm

şırası ile yapılan bir tatlı türüdür. Glikanın bu türünün daha çok bağ bozumu ve pekmez yapımı dönemine özgü bir tatlı olduğu bilinmektedir. Daha önceleri adeta geleneksel bir tatlı olan glika, bağların ortadan kalktığı ve pekmez yapımı geleneğinin de unutulmaya yüz tuttuğu günümüzde çok az kişinin hatırladığı bir tatlı türü haline gelmiştir.

Fotoğraf: Glika

Bazina (hem yemek hem de tatlı türü)

Bazina da adından dolayı Rumlardan kalma bir yemek olarak bilinir. Bazina, hamur üzerine önceden pişirilmiş etli bamyanın konması ile yapılan türünün yanı sıra aynı hamurun üzerine üzüm pekmezi dökülerek elde edilen tatlının da adıdır.

Fotoğraf: Bamyalı ve pekmezli bazina yemeği

Bu örneklerin dışında Türklerle Rumların komşuluk ilişkisinin kültürel mirası olarak görülebilecek bazı meyve ve hayvan türleri de bulunmaktadır. Sakız inciri, Sakız koyunu ve razakı üzümü bunlara örnek verilebilir. Bu incir ve koyun cinsinin Sakız adasından gelip buraya yerleşenler tarafından Çeşme ve yöresine getirildiği kabul edilmektedir.

3- Mekan, Ev Eşyası ve Giysi İsimlerindeki Rumca İsimler

Arazi isimleri dışındaki diğer bazı mekân, giysi ve eşyalara yönelik Rumca ifadeler de geçmiş dönemin ürünü olarak uzun süre varlığını sürdürdüğü gibi birçoğu içinde çeşitli öykü ve hatıraları da barındırmıştır. Germiyan köyünde

Rumca isimli bazı mekan, giysi ve eşyalar arasında **kasarya** (mandıra), **travaka** (bağ ve bostanda yatmak ve zarar verecek hayvanları gözetmek için yapılmış ranza), **pindi** (evin girişindeki küçük alan ve bazen mutfak ya da lavaboyu içeren alan), **paneri** (sepet), **kıramandala** (tütünleri kurutmak için kullanılan sergi yeri), **pendo** (altın takı, beşi bir yerde), **ıspablu** (ip), **kalakurya kilimi**, **sako** (çuval, torba), **kokomisa** (kadınların gece kıyafeti/kısa etekli iç çamaşır) , **setre** (çeket), **podya** (işte kullanılan kadın kıyafeti), **bori** (kadınların yaz aylarında işe giderken kullandıkları başlık) ve **kokuleta** (başlık) gibi örnekleri sayabiliriz.

Köyde hayvancılık oldukça azaldığı için artık mandıra ile ilişkiler oldukça sınırlı olup kasarya kelimesi pek kullanılmamaktadır. Tütüncülüğün bölgede sona ermesi ile kıramandala isminin de unutulmaya yüz tuttuğunu söyleyebiliriz. Aynı durum kokuleta, kokomisa ve ıspablu gibi kelimeler için de geçerlidir.

Travaka ise bağ ve bostanları geceleri zararlı hayvanlara karşı korumak için kullanılan bir araç olduğu için az da olsa günümüzde kullanımı sürmektedir. Bağcılık oldukça az olduğu halde, travakalar günümüzde daha çok kavun ve karpuz tarlalarına kurulmaktadır.

Travaka

Fotoğraf: Germiyan köyünde bir travaka

Mübadele ile oluşan diğer komşu köylerde de bostan beklemek için aynı araç kullanılmaktadır. Ama örneğin Nohutalan ve Uzunkuyu gibi Balkan göçmeni köylerde buna travaka yerine kerevet adı verilmektedir. Bu da bize travaka isminin Rumlarla komşuluk ilişkisinin ürünü olarak Germiyan köyünde kullanılmaya başladığını göstermektedir.

Bazı ev eşyaları da yine söz konusu dönemin ürünü olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Eşyaların geçmişle kurulan ilişkide çok önemli sembolik değerleri olduğunu biliyoruz. Çünkü Bilgin'in de ifade ettiği gibi eşyanın bir geçmişi, anı ve geleceği vardır ve bir geçmiş olarak eşya, maddi ve sosyal dünyayla ilişkili deneyimlerimizi ve anılarımızı temsil eder. Yine O'na göre eşyalar, belleğimizin vücut bulduğu bellek yerleri olup, hafıza mekânlarıdır.(Bilgin, 2013:s.100-101) Dolayısıyla eşyalar sadece bizim gündelik kullanımımıza veya bulunduğumuz yeri süslememize yaramazlar. Aynı zamanda insan öykülerini de üzerlerinde barındırırlar. Günümüz tüketim toplumunda eşyaların kullanım süreleri ve toplumsal hafızadaki ömürleri oldukça kısalmış olsa da kuşaktan kuşağa miras olarak geçen bazı eski eşyaların çeşitli anıları temsil etme gücüne sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Bu çerçevede Germiyan köyünde bazı ev eşyalarının da yüz yıl öncesinden çeşitli hatıraları ve olayları günümüze taşıdıkları için birer kültürel miras özelliği taşıdıklarını söyleyebiliriz.

Rum malı olduğu bilinen bu eşyalar arasında özellikle ev ve mutfak eşyalarının öne çıktığını görmekteyiz. Bazı halı, kilim, tabak, kase ve kadeh gibi eşyaların önemli bir kısmı antikacılar tarafından köylülerden satın alınmış olmakla birlikte halen Germiyan köyünde korunan ve kullanılan, yüz yıl öncesini bugüne taşıyan eski ev eşyalarına rastlamak mümkündür.

Aşağıdaki fotoğrafta görülen Kalakurya kilimi, üzerindeki tarihle bize 1914 yılında üretildiğini anlatıyor. Muhtemelen bu tarihin üzerinde yer alan harfler de bu kilimi üreten kişinin ismi ve soyadının baş harfleri olsa gerek.

Fotoğraf: Germiyan köyünden bir kalakurya klimi.

Kilim veya diğer ev eşyalarının bugüne taşıdıkları hatıra ve hikayeler halen köyün toplumsal hafızasında tüm canlılığı ile varlığını korumaktadır. Gündelik dildeki Rumca kelime kullanımı giderek yok olmaya yüz tutsa da bu eşyalar üzerinden aktarılan olay ve öyküler kuşaklar boyunca sürmektedir.

Rum malı olduğu bilinen bu eşyaların neredeyse yüz yıl öncesinden günümüze taşıdığı en dramatik hikayelerden biri pulaşka olayıdır. Pulaşka kelimesi, Germiyan Köyünde yağma, ganimet gibi bir anlamda kullanılmaktadır. Tarihsel olarak işaret ettiği olay özetle şudur: 1922 Eylül ayında Türk Ordusundan bir tabur asker Çeşme'ye doğru ilerlerken, bir gece Germiyan köyünde konaklarlar. Ertesi sabah da Reisdere köyüne baskın yaparak Rumları yok ederler. Askerler Türk köylülere boşaltılan Rum köylerindeki evlerde bulunan eşyaları üç beş gün içinde alabileceklerini söylerler. Germiyanlılar da at, eşek sırtında taşıyabildikleri bazı eşyaları Rumlardan boşalan evlerden toplamaya başlarlar. İşte bu olay "pulaşka" olarak anılır. Dolayısıyla o evlerden toplanan ve bugüne kadar gelen bazı eşyalar o dönemin olaylarını hafızamızda korumaya yardımcı olmaktadır.

Tabii ki buna eşlik eden daha başka dramatik ve hüzünlü hikayeler de "pulaşka"ya eşlik eder. Köylüler o akşam Germiyan'da kalan Mürsel Bakü Paşaya adeta yalvarırlar. "Paşam onlar bizim komşularımız. Yunan Ordusu buraya girdiğinde bizi korudular. Siz de onlara zarar vermeseniz vb." gibi sözlerle merhamet isterler. Ama Bakü Paşa, köylülere, "Merhamet edemeyiz. Sonra siyaseten sıkıntı yaşarız." karşılığını verir. Sadece Yunan Ordusu

bölgeye girince bölgedeki Türkleri korumakta rol oynayan İsmati adlı bir Rum'a bir belge verilerek bölgeyi terk etmesi sağlanır.

Bu ve benzeri pek çok hatıra ve öyküyü kuşaklar boyunca bize kalakurya kilimleri, yoğurt kaseleri, tabaklar ve kadehler taşır. Onların yok olması, söz konusu hatıra ve olayların toplumsal hafızamızdan silinmesi tehlikesini de beraberinde getirmektedir.

Fotoğraf: Pulaşka sırasında (Eylül 1922) elde edilen mutfak eşyalarından örnekler

4- Gündelik Yaşamda Yaygın Olarak Kullanılan Diğer Bazı Rumca Kelimeler

Ayrı köylerde de olsa Rumlarla Türkler arasında ticaret ve tarla komşuluğunun olması, aynı zamanda bir kültürel ilişki anlamına gelmektedir. Ayrı diller kullanmaları veya ayrı inançlara sahip olmaları kültürel etkileşimi tamamen engelleyebilecek bir unsur değildir. Bu yüzden bazı geleneklerin, yemeklerin ve gündelik dilin karşılıklı olarak birbirinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Rumların Türklerden ve Türklerin de Rumlardan bazı kültürel unsurları almaları kaçınılmazdır. Bu kültürel etkileşimin izini en yaygın bir şekilde gündelik dilde bulmak mümkündür. Bir süre öncesine kadar Germiyan köyünde yaşlıların kullandığı kelimelerden bazı örnekler aşağıda yer almaktadır.

Kokomira (zavallı), **kokana** (ev kadını), **nokakira/nikokira**/hamarat ev kadını, **putana** (işveli, hafif meşrep kadın), **kurana** (beceriksiz), **pinti** (cimri), **kofti** (önemsiz), **staratsız** (Suratsız, asık suratlı), **pallo** (yaşlı), **kufala** (sağır/az işiten), **ermo**, **pirina** (zeytin posası), **kavalina** (eşek ve at gübresi), **kuçelya** (köpek pisliği), **kopil** (küçük hayvan yavrusu), **posata** (üzüm kurutma sırasında üzümlerin bandırıldığı sıvı karışım), **aftos piyos** (duyarsızlık), **kilizma** (normalden derin çift sürme/devirme), **piti**(kadın cinsel organı), **pulaşka** (ganimet/yağma)

Burada örnekleri verilen kelimelerin bir kısmının başka bölgelerde de kullanıldığı söylenebilir. Pinti, kopil ve kofti gibi. Buna yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz sako, setre, kumpir ve lobyayı da ekleyebiliriz. Bu anlaşılır bir şeydir. Çünkü İzmir gibi çok kültürlü bir şehirde farklı farklı diller kullanılıyordu. Bunların bir kısmı da sonra kalıcı hale geldi. İzmir Rumcası olarak da anılan ve uzun yıllar İzmir’de ticaret ve sosyal hayatta kullanılan bir dilin bugüne kadar bazı izlerini görebilmekteyiz. İzmir Rumcası, Smyrneika (ya da Smyrniotika) eski İzmir’in günlük hayatında kullanılan, Yunancanın Sakız adası lehçesine benzeyen bir dil olarak tarif edilmektedir. Bu dilin farklı kaynaklardan beslenen dillerin kaynaşmasının bir sonucu olduğu ve dolayısıyla köken olarak farklı dillerden beslendiği ileri sürülmektedir. (Galdeis, 2012) Bu nedenle İzmir Rumcası, içinde Türkçe, Rumca, İtalyanca, Fransızca ve diğer Batı dillerinden unsurlar taşımaktadır. (Demirtaş, 2012) Sonuç olarak geçmişten günümüze taşıdığımız bazı kelimelerin İzmir Rumcasının ürünü olduğu da söylenebilir.

Bu çalışma, bir dilbilim ya da etimolojik çalışmadan ziyade kültürel miras ve toplumsal hafıza perspektifine sahip olduğu için, kelimelerin kökenine değil, kullanılma biçimine ve çağrışımlarına odaklanmaya gayret edilmiştir. Onun için burada hangi kelimelerin hangi dilden geldiği üzerinde durulmamıştır. Örneğin “kufeta”nın kökeni İtalyanca, “kokana”nın kökeni ise Romanca olduğu halde, bu kelimeleri Türkler, Rumlardan öğrendiği için Rumca olarak algılamaktadır. Ve burada etimolojik anlamda kökenin bir öneminin olmadığı varsayılmıştır.

Sonuç olarak ele aldığımız inceleme, yerel bir nitelik taşımakla birlikte kültürel etkileşim, toplumsal hafıza ve kültürel miras konusunda bir değerlendirmeye olanak verecek özelliklere sahiptir. Bu nedenle hem bu kavramların değerlendirilmesinde hem de kültürel etkileşimin ürünü olan bazı kültür unsurlarının kayıt altına alınması anlamında bir işlev görebilir.

Kaynakça

- BALTAZZİ, A. GALDİES, G. Poulimenos, G. 2012, *A Lexicon of Smyrneika-İzmir Rumcası Sözlüğü*, İzmir: Ticaret Odası yayını.
- BAYKARA, T., 1995, "Anadolu'nun XV ve XVI. Yüzyıllardaki Dış Ticaret Kapısı: Çeşme", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Çeşme: Çeşme Belediyesi Kültür Yayını.
- BEYRU, R., 1995, "Çeşme Yöresinde 1880'li Yıllarda Oluşan Bir Deprem dalgası", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Çeşme :Çeşme Belediyesi Kültür Yayını.
- BİLGİN, N., 2013, *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam.
- URAN, H., 1959, *Hatıralarım*. Ankara: (Yayınevi belli değil)
- ÜLKER, N., 1995, "Aydın Vilayet Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılın Sonlarında Çeşme Kazası", *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Çeşme: Çeşme Belediyesi Kültür Yayını.

PSİKİYATRİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİNE DAİR NİTEL BİR ARAŞTIRMA: EGE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*

Gamze GÜRLER**

Öz

Batı dünyası, Aydınlanma'dan itibaren kendisini "akıl" öncülüğünde yeniden inşa etmiş ve önceden dinsel söylemlerin hâkimiyeti altındaki alanları bilimsel olarak incelemeye başlamıştır. Psikoloji ve psikiyatri bilimlerinin kökenleri Aydınlanma'ya dayanmaktadır. Bu bilimlerin ortaya çıkışı ancak akla yapılan vurgu sayesinde mümkün olmuştur. Akıl karşısında yer alan deliliğin mistik konumu moderniteyle birlikte değişmiş ve akıl hastaları giderek bir yük olarak görülmeye başlanmıştır. Psikiyatri, bilimsel söylemler ile akıl hastaları üzerinde sosyal kontrol sağlamış, onları kurumlara kapatmıştır ve ötekileştirmiştir. Bu çalışmada amaç, Ege Üniversitesi'nin farklı fakültelerinde öğrenim görmekte olan 25 kişiyle gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmeler yoluyla psikiyatrik söylemlerin bireylerin akıl sağlığı ve hastalığı hakkındaki fikirlerini nasıl etkilediğini anlamaktır. Araştırma bulguları, katılımcıların psikiyatrinin otoritesini onayladıklarını ve psikiyatriyi nesnel bir bilim olarak gördüklerini, akıl hastalıklarını psikiyatrik söylemler temelinde anormal davranışlarla özdeşleştirdiklerini göstermektedir. Katılımcıların çoğu akıl hastalarının ötekileştirildiğinin farkında olmasına rağmen, psikiyatrinin söylemlerine benzer açıklamalarıyla etiketleme sürecine katkıda bulunmaktadır. Akıl hastalıkları katılımcılar için diğer bedensel hastalıklardan daha korkutucu olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Delilik, Psikiyatri, Medikalizasyon, Etiketleme

---

*Bu makale, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. Pelin Önder Erol danışmanlığında hazırlanan ve 2015 yılında tamamlanan lisans tezi araştırmasından türetilmiştir.

** Arş. Gör., Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, gamze-gurles-@hotmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 09.03.2017, Kabul Tarihi: 07.04.2017

A Qualitative Research on the Social Impacts of Psychiatry: The Case of Ege University

Abstract

Since the Enlightenment, the Western world has reconstructed itself under the guidance of “reason” and has started to examine the areas which were previously under the domination of religious discourse scientifically. The origins of psychology and psychiatry are rooted in the Enlightenment. The emergence of these sciences have only been possible because of the emphasis on reason. Mystic position of madness, which takes its place in opposition to reason, has been changed with modernity and mental patients have begun to be seen as a burden. Psychiatry has gained social control over mental patients with scientific discourses, has closed them into institutions and has alienated them. In this study, the aim is to understand how psychiatric discourses influence individuals' ideas about mental health and illness through semi-structured interviews with 25 people who are enrolled at different faculties in Ege University. Research findings indicate that participants approve psychiatric authority and see psychiatry as an objective science, they identify mental illnesses with abnormal behaviors on the basis of psychiatric discourse. Although the majority of participants are aware of that mental patients are alienated, they contribute the labelling process with their similar explanation to psychiatric discourses. Mental illnesses are more frightening than other physical illnesses for participants.

Keywords: Madness, Psychiatry, Medicalization, Labelling

Giriş

Akıl hastalığının nasıl algılandığı ve değerinin ne olduğu, yaşanan kültüre ve anormalliğin nasıl tanımlandığına bağlıdır. Örneğin, halüsinasyonlar bazı toplumlarda dinsel ritüellerin bir parçası olurken, bazı toplumlarda, özellikle Batı toplumlarında patolojik olarak görülmektedir. Bir kültürde tanrılarla konuşmak bir bilgelik sayılırken, başka bir kültürde şizofreni belirtisi olarak kabul edilebilmektedir. Sosyal süreçler akıl sağlığı ve hastalığı kavramlarını şekillendirmekte, akıl hastalığının sınırlarını belirlemekte ve akıl sağlığı pratiğini etkilemektedir (Busfield, 2000: 544).

Erving Goffman (1961) , Batı tarihinde tuhaf davranan kişilere yönelik; şeytanla kasıtlı ya da kasıtsız ilişki kurma, vahşi hayvanların dürtüleri tarafından ele geçirilme gibi çarpıcı değerlendirmeler bulunduğunu belirtmiştir. “Deli, Batı imgeleminde sürekli kılık değiştiren bir simadır; sayısız maskelerinin ardında hep aynıdır oysa. Bir vahşi ve canavar, bir çocuk ve budala, uyanık bir hayal düşkünü, şeytani güçlerin pençesinde bir kâhin gibi hayal edilmiştir” (Sass,

2013: 13). Ancak delilik düşüncesinin dönüştüğü nokta, insan davranışının akılcı rolünün azaldığı durumdur; ışığın ve karanlığın birbirinin karşısı olduğu durumdaki gibi, deliliğin de akıl ve sağduyunun karşısı olduğunu dile getirilmiştir (Foucault, 2013).

Deliliğin Ortaçağ içinde alışılmış bir şey, insan hayatının bir parçası (Gutting, 1994: 51) olduğunu söylemek mümkündür. Engizisyon mahkemeleri, bazı akıl hastalıklarını cadılık ve büyücülükle ilişkilendirmiş olsa da, deliler toplum içinde yaşayabilmekteydi (Bakacak ve Boyacıoğlu, 2012: 3; Szasz, 2007). Daha sonraki yüzyıllarda ise Ortaçağdaki hoşgörünün yerini sağlıklı kılma önlemi almıştır. Çünkü deliler toplumsal işleyişi rahatsız etmeye başlamıştır. Deliler, Ortaçağdan 17. yüzyıla uzanan bir dönemde gün geçtikçe cüzzamlılar gibi kovma ve arındırma tepkilerine maruz kalmış, 18. yüzyıla kadar Ortaçağ'daki kabul gören statüleri sefiller ve serserilerin arasında olduğu için tamamen yok olmuştur (Foucault, 2013: 52). Foucault'nun Klasik Çağ olarak adlandırdığı bu dönemde deliler kapatmayla karşılaşmıştır (Gutting, 1994). Burjuva toplumu doğarken, çalışma kutsallaştırıldığı için üretime katılmayan bu kesim dışlanmıştır. Burjuva toplumunun değerlerine aykırı üç şey vardır ki bunlar deliler tarafından yapılsa bile affedilemez ve en katı biçimde dışlanmayı hak eder. Bunlar, dinsel fanatizmden ötürü itaatsizlik, çalışmaya direnme ve hırsızlıktır. Çünkü bunlar toplumsal uyuma karşı direnç demektir (Foucault, 2013: 712). Aynı zamanda akıl hastaları burjuva ailesinin etik değerlerini taşımadıkları için de kınanmıştır. Deli, yalnızca toplumdan değil toplumun bir birimi olan aileden de dışlanmıştır. Çünkü onlar bir aile üretme, varlığını devam ettirme ve aileye katkıda bulunma işlevinden uzaktır. Modern çağın bireyinin üzerine düşen yükümlülükleri deliler yerine getirememektedir (Kurt, 2014: 41–42).

18. yüzyılda modern tıbbın doğuşu ile psikiyatri ortaya çıkmış, bilimsel bilgi modeline göre yapılandırılmıştır. Moderniteden itibaren akıl hastalarına yönelik hoşgörünün yerini sağlıklı kılma önlemi almıştır. Çünkü deliler toplumsal işleyişi rahatsız etmeye başlamıştır. Burjuvazideki özgür insan, deliliğe egemen olmuş; baskı, yerini otoriteye bırakmıştır (Foucault, 2013: 633–636). İngiltere'de tıbbın hâkimiyet kazanmasıyla deliler hasta olarak adlandırılmış, bu hastalara yönelik hemşireler yetiştirilmiş, tıbbi olarak biçimlendirilmiş vaka kayıtları tutulmaya başlanmış, nihayetinde aklını yitirmiş kişiler için kurulan sığınaklar, akıl hastanelerine dönüştürülmüştür. Benzer bir hareket Amerika'da Pennsylvania Hastanesi ile 1756'da başlamıştır (Goffman, 1961: 350). Bilimsel söylemler, toplumda huzur ve güvenin sağlanması için hastaların 'iyileştirilmesi/normalleştirilmesi', psikiyatristlerin sağladığı yetkinlik hissi ve değişen tedavi yöntemleri; toplumun geçmişte var olan kapatmadan farklı bir şeyin doğduğuna

inanmasını sağlamıştır (Roberts, 2005: 36-38). Edward Shorter, psikiyatrinin 18. yüzyılda ortaya çıktığını belirtirken, Alexandr ve Selesnick 19. yüzyıla kadar ruhsal bozuklukların tıbbi tedavi ile düzelebileceğine inanılmadığını ifade etmiştir (Alexandr ve Selesnick, 1966 ve Shorter, 1997' den aktaran; Namal, 2013: 45). Johann Christian Reil, modern psikiyatrinin kurucusu kabul edilmiştir. Amerika'da psikiyatrinin kurucusu kabul edilen Benjamin Rush, ilk psikiyatri ders kitabını yayınlamıştır (Namal, 2013: 51-56). Nihayetinde "psikiyatrik uygulama denilen şey, 18. Yüzyılın sonuyla çağdaş olan, tımarhane hayatının ayinleri içinde korunan ve pozitivizm efsaneleri tarafından yeniden içerilen belli bir ahlaki taktik" olmuştur (Foucault, 2013: 720). Hukuk, psikiyatrinin otoritesini kabul ederek, onun müdahale alanını genişletmiştir. Hekimlerin deli teşhisi koyduğu insanlar, hukukta cezaî ehliyeti bulunmayan kişiler olarak kabul edilmiştir (Kurt, 2014: 36-37).

Avrupa'da delilik algısını ve ona yönelik tutumu değiştiren etkenler olarak bir bilim olarak psikiyatrinin doğuşu, Hıristiyan ahlakı, siyasi otoritelerin kapatmaları, kapitalizmin yükselişi, modern toplumun doğuşu ve insan hakları fikrinin yaygınlaşması gibi konuları göstermek mümkündür. Modern toplum akıl hastalarının tedavisini kapatma ve psikiyatrik kontrol ile yaparken, bir yandan akıl hastalıkları oranında yükselmeler olmuştur (Doğan, 2013: 72). Sosyal değişimin yarattığı yabancılaşma, bu yükselmelerin en önemli nedenlerinden birisi olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyetten itibaren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, akıl hastaneleri ve tedavileri konusunda modernleşme hareketleri başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bimarhane olarak adlandırılan tımarhaneler, 1920'lerden sonra bilimsel yöntemlerin uygulandığı akıl hastanelerine dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemde semptomları gidermeye yönelik bitkisel ilaçlar kullanılmıştır. Toptaşı Bimarhanesi akıl hastalığının tıbbileştirildiği mekânların ilk örneklerindedir. Önce eski binalar modernleştirilmeye çalışılmış, daha sonra boşaltılarak tüm hastalar Bakırköy'e taşınmıştır. Bu modernleşme sürecinde Mahzar Osman Uzman, Almanya'ya eğitim için gittikten sonra ilk psikiyatri kitabını yazmış ve tıbbi bir klinik kurarak Türkiye'nin ilk nöropsikiyatristlerini yetiştirmiştir (Karlıkaya ve Gökçe, 2001: 149-153). 1926 yılında Manisa ve Elazığ'da akıl hastaneleri kurulmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren İstanbul'un çeşitli semtlerinde ruh sağlığı dispanserleri açılmıştır. Psikiyatrik kurumlaşma akıl hastaları ve halk arasındaki mesafeyi artırmış ve akıl hastalarının tehlikeli olarak görülmesine katkıda bulunmuştur (Sarı ve Akgün, 2008: 22-24). Türkiye psikiyatrisinin modernleşmesi, 1980 yılında DSM-III'ün (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) çevrilerek Bakırköy'de kullanılmaya başlamasıyla hız kazanmıştır. Bu dönemde

Sağlık Bakanlığı ruh sağlığı politikası geliştirmeye çalışmıştır. 1995 yılında Türk psikiyatri Derneği kurulmuştur (Artvinli, 2013).

1. Akıl Hastalığına Dair Temel Kuramsal Çerçeve

Akıl sağlığı ve hastalığına dair sosyolojik açıklamalar 20. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmıştır. Pilgrim ve Rogers (2005), akıl sağlığı ve hastalığı konularına getirilen sosyolojik bakış açılarını dört başlıkta incelemiştir: sosyal nedensellik, yorumsayıcı perspektif, sosyal inşacılık ve sosyal gerçekçilik. Bu bakış açıları Marx, Foucault, Weber, Freud ve Sartre gibi pek çok isimden etkilenmiştir (Doğan ve Kocacık, 2006). Akıl sağlığı ve hastalığı üzerine söz söyleyen sosyal bilimciler; hastalığın yapısı, hastaların durumu, psikiyatri ve tıbbi tedavi gibi konulara değinmiştir. Akıl sağlığı ve hastalığının biyolojik yönünün yanı sıra sosyal yönünü ortaya koymaya çalışmışlardır.

Akıl hastalığı olgusuna yaklaşım konusunda sınıf ve cinsiyet bazındaki bazı eşitsizlikler uzun zamandır incelenmektedir. Örneğin, Faris ve Dunham, 1939'da Chicago'nun farklı hastanelerinde yaptıkları bir araştırmada, şizofreni ile sosyal sınıfın ve sosyal izolasyonun ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır (Pilgrim ve Rogers, 2005: 47). Şizofreninin oluşmasında stresin önemli bir faktör olduğunu, düşük sosyal sınıftaki kişilerin daha az olumlu yaşantılara sahip olmalarından dolayı strese daha yatkın olduklarını, böylelikle şizofreniye yakalanma olasılıklarının daha fazla olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak klinisyenlerin sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan kişileri patolojik olarak değerlendirme eğilimlerinin daha yüksek olduğu unutulmamalıdır (Doğan ve Kocacık, 2006: 112). Şizofreni ve sosyal sınıf konusu daha sonraları tartışılmalı hale gelmiş ve bazılarınca reddedilmiştir. Dünyanın pek çok yerinde kadınların erkeklere oranla daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığı, bunun yanında ekonomik dezavantajın da ruh sağlığını etkilediği sosyal bilimciler tarafından sıklıkla söylenmektedir (Astbury, 2001: 3; Doğan ve Kocacık, 2006; Ussher, 1991). Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden kaynaklanan kadınların yaşadığı değersizlik, güvensizlik, kendine yetememezlik hissi akıl sağlığını etkileyen faktörler arasındadır. Örneğin Avustralya'da 2013 yılında ilk kez yayınlanan Ulusal Trans Ruh Sağlığı Raporu'nda, trans bireylerin deneyimlediği stres ve ruhsal problemlerin çok yüksek olduğu, özellikle anksiyete ve depresyonun yaygın olduğu dile getirilmiştir (Hyde vd, 2014).

Akıl hastalığı konusunda sosyologlar tarafından sembolik etkileşimciliğin etkisiyle geliştirilen bakış açılarından biri olan ve 1960'lı yıllarda etkili olan etiketleme teorisi, davranış sapmalarının kökenleri, nedenleri ve sonuçlarına odaklanmaktadır (Doğan ve Kocacık, 2006: 111; Pilgrim ve Rogers, 2005: 10-13). Bu yaklaşım kronik akıl hastalığını, etiketlemenin yaşandığı birtakım sosyal

süreçlerin bir sonucu olarak görmektedir. Mechanic (1978), etiketleme teorisinin tutarlı olmadığını öne sürmekte ve akıl hastalığı kavramlarının titiz bir incelemeye dayanmadan ve yeterince test edilmeden kullanıldığını dile getirmektedir. Bazı doğa bilimcileri bütün hastalıkları biyolojik modellerle açıklamaya çalışırken çok boyutluluğu gözden geçirir ve biyolojik ve genetik faktörlerin önemini ön plana çıkarırlar; aynı şekilde sosyal bilimciler, özellikle etiketleme teorisi ile ilgili olanlar, sosyolojik etkileşimlerin önemini ön plana çıkarma eğilimi gösterip akıl hastalıklarını birtakım sosyal süreçlere bağlarlar (Mechanic, 1978: 442-443). Ancak Mechanic (1978) etiketleme kuramının ikincil rahatsızlıkların gelişimini ve onlara katkıda bulunan süreçleri anlamamızdaki rolünün büyük olduğunu da eklemektedir.

Sosyal inşacılık ise, 1980'lerden itibaren akıl sağlığı ve hastalığının sosyolojisinde en etkili kuramlardan biri olmuştur. Sosyal inşacılığın temel varsayımı gerçeğin insan etkinliğinin bir ürünü olduğudur; gerçeklik bariz, durağan, keşfedilmeyi bekleyen bir şey değildir. İnşacılar akıl hastalığının gerçeğe dayalı durumunu sorunsallaştırmakta, akıl sağlığının, psikiyatrik bilginin ve akıl sağlığı problemlerinin nasıl bir ilişki içinde olduğunu analiz etmektedirler. Ayrıca modern toplumda sosyal sapmanın psikiyatri tarafından kontrol edilmesi ve tıbbi uzmanların kişiliği üretmesi ile bağlantı kurmaktadırlar (Pilgrim ve Rogers, 2005: 15–19).

Sass (2013), 19. ve 20. yüzyıllarda Romantik, Nietzscheci, sürrealist ve post-yapısalcı yazarların aklın kutsallaştırılmasının sakıncalarına dikkat çektiğini belirtmiştir. Bu yazarlar aklın bu yüceltiminin “insanın varlığının birliğini ve gerçekliğini nasıl parçalayabileceğini, insanın hayal dünyasını nasıl boğabileceğini (...) istemli davranışın aşırılığının ve kendi bilincinin insanı nasıl felce uğratacağını” anlattılar (Sass, 2013: 17). Psikiyatriye yönelik olumsuz eleştiriler 1960 ve 1970'li yıllarda yoğunlaşmıştır (Foucault, 2013; Goffman, 1961; Szasz, 2007). Bu eleştiriler arasında özellikle Thomas Szasz ve Michel Foucault'nun anti-psikiyatrik açıklamaları popüler olmuştur, ancak onların görüşleri temelde birbirinden farklılaşmaktadır (Bracken ve Thomas, 2010). Foucault, deliliğin 17. yüzyılda toplumdan neden dışlanmaya başladığını ve tedavinin neden tıbbileştirilmiş olduğunu sorgulamıştır. Bu bağlamda Foucault'nun analizleri deliliğin tarihinin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Foucault, delilik ile ilgilenen psikiyatrinin tarihini ise “akıldışı hakkında aklın monologunun tarihi” olarak betimlemiştir (Foucault, 1971: xii-xiii'den aktaran; Bracken ve Thomas, 2013: 130). Çünkü akıl hastalığı üzerine söylemler üretenler hastaların seslerini duymamıştır. Hatta anti-psikiyatrik açıklamalar da akademisyenler ve uzmanlar tarafından yapılmıştır (Foucault, 2013; Bracken ve Thomas, 2013: 130).

Foucault, bilgiye sahip olanların söylemi belirlediğini ve ideolojik bir güce sahip olduğunu belirtir. İktidar, sosyal kontrolü sağlamak için yeni bilgi ve söylem biçimleri üretmeye devam eder (Demez, 2012: 109). Foucault'ya göre (2002: 10-13) Orta Çağın dinsel ve ahlaki söylemlerinin yerini psikiyatrinin bilimsel söylemleri almaya başladığında, bilimsel söylemin iktidarı, bireyin yaratıcısı oldu; bireyi klinik deneyin öznesi haline getirdi. Tıp, Klasik Çağ'da normallikle de ilgilenmeye başladı ve akıl hastaları toplumdan soyutlanması gereken kişiler olarak ele alındı ve kapatılmaları uygun görüldü (Foucault, 2013: 171–176; Bakacak ve Boyacıoğlu, 2012: 3). Nitekim “tıp, sosyal bir durum olarak daima hastalık yaratır (...) Tıp her toplumda, yasalar ve din gibi, neyin normal, uygun ya da arzu edilir olduğunu belirler” (Illich, 2014: 38).

Eleştirel kuramcılardan olan Erich Fromm, sosyologların kullandıkları normallik kavramını eleştirir. Her toplumun normal olduğunu, ancak birey bazında bir anormallikten bahsedilebileceğini kabul ederek toplumsal patolojiyi yadsıdıklarını dile getirir. Fromm'a göre sakatlığı yatıştırmak için verilen uyuşturucular (örneğin televizyon, spor yayınları ve gazeteler) kesildiği takdirde toplumsal patoloji tüm belirtileriyle ortaya dökülür (Fromm, 2014: 23–25). Günümüzde insanların eğlenmekten zevk almasına karşın büyük bir ruhsal çöküntü içinde olduğunu, bireyin benlik duygusunu yitirdiğini ve toplumun onayına bağlı kılındığını iddia eder. Fromm, çağdaş toplumsal kişiliği çözümlerken yabancılaşma kavramını kullanır. Ona göre yabancılaşmış kişi, kendi edimlerine boyun eğen, kendisinden kopmuş, dış dünya ile ilişkisi üretici biçimde olmayan biridir. Yabancılaşma sözcüğü, eskiden bütünüyle kendisinden kopmuş demek olan psikoza tanımlamak için kullanılıyordu. Fromm burada akıl hastalarına bakan doktorlara “alienist” denildiği ayrıntısını dile getirir ve Marx ve Hegel'in yabancılaşma kavramını kullanım biçiminden bahseder. Marx yabancılaşmayı insanın kendi eylemlerinin ona karşı bir biçimde ortaya çıkan bir güç olarak tanımlar (Fromm, 2014: 108–168).

Goffman'ın çalışması (1961) akıl hastanesine yatmanın birey için ne anlama geldiğini niteliksel verilerle açıklamaktadır. Goffman, 1955–1956 yılları arasında Washington'daki St. Elizabeth Hospital'da alan araştırması gerçekleştirmiştir. Bu araştırmasında hastane içindeki deneyimleriyle hastane sakinlerinin sosyal dünyasını, damgalardan kaynaklanan bireysel problemlerle başa çıkma mekanizmalarını anlamayı hedeflemiştir. Ona göre sosyal gruptan herhangi birini doğru anlamanın yollarından bir tanesi, grubun üyelerinin günlük rutinlerine dâhil olmaktır ve Goffman bunu gerçekleştirmiştir. Goffman'ın araştırmaya başlarken önemli tespitlerinden birisi akıl hastaları ile ilgili neredeyse bütün literatürün psikiyatristin bakış açısıyla yazıldığını söylemesi olmuştur (Goffman, 1961). Goffman tarihsel bağlam içinde akıl

hastalığı konusunda yapısalcı bir bakış açısını benimsemiştir. Akıl hastalığının salt biyolojik bir fenomen olarak ele alınmasını yadsımıştır. Ancak akıl hastalığının biyolojik kökenlerinin varlığını reddetmemiştir (Shalin, 2013: 127).

Goffman'a göre (1961) bütüncü kurumlar¹; yaşamın bütün yönlerinin aynı mekân ve aynı otorite altında düzenlendiği, kişilerin günlük rutinlerinin benzer yığın hareketleri olarak ve sıkıca düzenlenmiş bir biçimde gerçekleştiği, herkesin aynı muameleyi gördüğü, kurumun resmi amaçlarını gerçekleştirmek için rasyonel bir planlama ile çeşitli aktivitelerin zorunlu hale getirildiği mekânlardır. Bu kurumlar, sosyalizasyonu yeniden düzenleyen ve kişinin kimliğinde kasıtlı bir değişim yaratan bir yapıya sahiptir (Mechanic, 1978: 452–453). Goffman'a göre (1961) akıl hastaneleri, bütüncü kurumların; kilitli kapılar ve yüksek duvarlara sahip olma, bürokratik organizasyon ile yönetilme, kültürsüzleşme yaratma, sivil ölümün gerçekleşmesiyle kişiliği yıpratma, tektipleşme ve kurumsal bir dile sahip olma gibi özelliklerini taşır. Akıl hastanelerinde yöneten ve yönetilen arasında önceden belirlenmiş keskin bir ayırım vardır. Goffman'ın bütüncü kurumlar modeli Max Weber'in bürokrasi analizi geleneği içindeki organizasyonun bir "ideal tip"idir. Goffman'a yönelik eleştiriler genellikle bütüncü kurumlar modelini kullanımına olmuştur ve birçok yazar ve araştırmacı Goffman'ın tasvirini aşırı abartılı bulmuşlardır. Gelen eleştirileri arasında bütün akıl hastanelerin birer bütüncü kurum olmadığı, hastaların çoğunun kendisini bir mahkûm, terk edilmiş kişi olarak görmediği, Goffman'ın akıl hastanesi açıklamalarında hastaların psikiyatrik problemlerini görmezden geldiği gibi konuları göstermek mümkündür (Weinstein: 1982: 272-274). Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise Goffman'ın akıl hastaneleri hakkındaki görüşlerinin hatalı olmadığıdır; o sadece tek taraflı olarak, hastaneye girme sürecinin sadece olumsuz yanlarına odaklanmıştır. Goffman'ın akıl hastaneleri ile ilgili yaptığı gözlemler bazı eleştirilere maruz kalsa da, hastanın dünyasının onların gözünden anlaşılması bakımından öneme sahip görünmektedir.

Szasz (2010), Freud ve Piaget gibi isimlerden ilham alarak kendi bakış açısını kurallara uyma ve oyun teorisi üzerine oluşturmuştur. Szasz'ın çalışmaları kapitalizmin serbest piyasa biçimleri ile ilişkilidir ve bireysel özgürlüğe yapılacak her türlü müdahaleyi yadsımaktadır (Bracken ve Thomas, 2010: 219-221). Szasz, tıbbileştirmenin sekülerleşmenin bir parçası olduğunu, kilise ile iktidarın ittifakının yerini tıp ile iktidarın aldığını dile getirir. Akıl sağlığı sosyal yaşam oyununu iyi oynayabilme yeteneğidir. Diğer taraftan, oynamayı

---

¹Goffman'ın "total institution" kavramı Türkçeye tam kurum, bütünleştirici kurum, kapsayıcı kurum olarak da çevrilmiştir.

reddetme ya da kötü oynama kişinin akıl hastası olduğu anlamına gelir. Szasz'a göre burada sorulması gereken soru, eğer varsa sosyal uyumsuzluk –ya da sapma- ve akıl hastalığı arasındaki farkın ne olduğudur. Szasz (2007, 2010), psikiyatrik değerlendirmeleri bir süreliğine bir kenara bırakırsak, “o yanılıyor” ve “o akıl hastası” ifadelerinin herhangi bir gözlemlenebilir gerçeğe dayanmadıklarını, ancak öznemize karşı tutumlarımızda bir farklılık içerdiğini savunmaktadır. Eğer o kişiyi ciddiye alıp insani haklara sahip olduğunu düşünüyorsak, anlaşmazlıklar, sapkınlıklar, kavgalar gibi konularda ona az ya da çok eşitimiz olarak bakarız. Ancak o kişinin bizden temelde çok farklı olduğunu düşünmeye başladığımızda onu eşitimiz olarak değil daha aşağı derecede görürüz ve onun deli, akıl hastası, psikotik, olgunlaşmamış ve benzeri olduğunu düşünürüz (Goffman, 1961: 364-365). Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, yeterli tıbbi bilgisi olmayan sıradan insanların kendi standartlarına uyduramadıkları kişilere bu tür etiketler kullanmaktan kaçınmaları gerektiğidir (Macionis, 2012: 223).

2. Alan Araştırması

2.1. Yöntem ve Araştırma Planı

Psikiyatri, yeni bir bilim olmasına rağmen akıl hastalığı üzerine söylenen her şeyi tekeline almış bulunmaktadır. Bireyler akıl sağlığı ve hastalığı ile ilgili düşüncelerini doğrudan psikiyatrik bilgilere ulaşma yoluyla elde etmeseler bile, düşüncelerini etkileyen en temel faktör modernite sürecinde akıl hastaları üzerinde kontrol kazanan psikiyatri olmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, bireylerin akıl sağlığı ve hastalığı anlayışı üzerinde psikiyatrinin söylemlerinin nasıl bir etkisi bulunduğunu anlamaktır. Üniversite öğrencilerinin psikiyatrik uygulamalar ve akıl hastalığı hakkındaki görüşlerine dair açıklamalarından elde edilen bulgular, psikiyatrinin toplumsal etkileri hakkında bir fikir sağlayabilir.

Bu çalışmada sosyal bilimlerde kullanılan nitel veri elde etme tekniklerinden biri olan yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Görüşme, bir durumun nedenlerinin birinci ağızdan öğrenildiği veri toplama tekniğidir ve katılımcıların iç dünyasının anlaşılmasına yardımcı olur (Saruhan ve Özdemirci, 2011). Yarı yapılandırılmış görüşmeler katılımcıların dünyasını kendi sözcükleri ile algılamamıza olanak sağlar (Merriam, 2015: 88). Araştırma evrenini Ege Üniversitesi'nde lisans seviyesinde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri ulaşılabilirlik avantajından yararlanmaktır; ancak asıl neden, araştırmacının ilk alan araştırması deneyiminde benzer yaş aralığında bulunanlar ile içeriden bakış (insider's view)

yoluyla daha kolay iletişim kuracağına düşünmesi, bundan dolayı daha iyi bir koşulda veri toplayacağını varsaymasıdır. Ege Üniversitesi, Türkiye'nin her bölgesinden, farklı sosyo-ekonomik duruma ve kültürel sermayeye sahip öğrencilere ev sahipliği yapması ve çeşitli fakültelere sahip olması bakımından oldukça heterojen bir profil sergilemektedir. Nitel araştırmaların yapısı gereği sıklıkla başvurulan amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan maksimum çeşitlilik örnekleme, bu araştırmanın örnekleme tekniğini oluşturmaktadır. Ege Üniversitesi'nin tüm fakültelerinden çeşitli katılımcılarla gerçekleştirilen bu alan araştırmasında, hedeflenen çeşitliliği cinsiyet bazında da sağlamak için 12 erkek, 13 kadın, toplamda 25 gönüllü katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcıların bazıları psikiyatrik tedaviye başvurduklarını belirtmiştir. Hazırlanan görüşme kılavuzundaki soruların yanı sıra, “Şu ifade ile ne demek istediniz?”, “Biraz daha açıklayabilmeniz mümkün mü?” gibi sondaj soruları da dâhil edilmiştir. Görüşme kılavuzu 20 sorudan oluşmaktadır.

Yapılan görüşmeler ortalama 30 dakika sürmüştür. Görüşmeler farklı zamanlarda olmak üzere, Ege Üniversitesi içinde bulunan çeşitli sosyal mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma görüşmeyi kabul eden, benzer yaş aralığındaki Ege Üniversitesi öğrencileri ile sınırlıdır. Görüşmeler gönüllülük esası üzerine gerçekleştirilmiştir ve katılımcılara kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı, verilen yanıtların bu araştırma dışında hiçbir yerde kullanılmayacağı bilgisi verilmiştir.

Görüşmelerden elde edilen bulgular betimsel analiz tekniği ile sunulmuştur. Betimsel analiz, elde edilen verilerin düzenlenerek sistematik bir biçimde okuyucuya aktarıldığı bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bulgular sunulurken birkaç tema altında toplanmıştır.

2.2. Akıl Sağlığı ve Topluma Uygunluk

Toplumun normal olarak adlandırdığı şey, doğal olarak ve kendiliğinden oluşan bir yapıya sahip değildir. Normal, tarihsel gelişim içerisinde ortaklaşa oluşturulan bir yapıdır. Psikiyatrik söylemlerin iddiası, ölçüsünü normal bir insana göre oluşturduğudur. Böylelikle o, bir nesnellik sağladığını varsaymakta, normalin kültürel inşasını göz ardı etmektedir. Foucault normal insanı şöyle açıklar:

“Aslında bu normal insan, insan tarafından yaratılmıştır ve eğer bir yere yerleştirilmesi gerekiyorsa, doğal bir mekâna değil de, socius ile hukuk öznesini özdeş kılan bir sistemin içine konulmalıdır; bunun sonucu olarak deli bir hastalığın onu normalin sınırlarına sürüklemesinden ötürü değil de,

kültürümüzün onu kapatmaya toplumsal olarak karar vermesi ile hukuk öznelerinin yeterliliklerini fark eden hukuki bir bilginin buluşma noktasına yerleştirilmiş olmasından ötürü deli olarak tanınmaktadır.” (Foucault, 2013: 210).

Toplumsal sistemle uyumlu davranışlar, normal olarak düşünülmektedir. Katılımcılar akıl sağlığını; topluma uygunluk, bilinçli ve kontrollü davranmak, normal düşünmek, zihnin normal çalışması gibi kavramlarla ilişkilendirilirken, iki kişi iyi duygu durum ile ilişkilendirmiştir. Katılımcılara göre akıl sağlığının en önemli faktörü uyum ve denge olmaktadır.

“Bence akıl sağlığı kişinin zihinsel durumunun toplumun normaline uygun olmasıdır, kişinin bu normale uygun kalabilmesidir.” (İletişim Fakültesi, Erkek)

“Akıl sağlığı demek dengeli olmak demek. Hareketlerini bilinçli olarak kontrol edebilmek gibi mesela.” (Hemşirelik Fakültesi, Kadın)

Bu örneklerde görüldüğü gibi, akıl sağlığının ne olduğunu ifade ederken kullanılan ölçüt, toplumun inşa ettiği normlara uyma temelinde belirlenmektedir.

2.3. Akıl Hastalığı ve Anormal Davranış

Dünya Sağlık Örgütü akıl hastalıklarını “anormal düşünceler, duygular, davranışlar ile diğer insanlarla ilişkilerin farklı tür bileşimleri” olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2012: 1). Goffman’a göre akıl hastalığı mağdur üzerine başarıyla empoze edilen bozulmuş bir kimlik tasarımının sosyal yapılandırılmasıdır (Shalin, 2013: 124). Akıl hastalığının ne olduğu, toplumsal süreçlere bağlı olarak değişmektedir.

Araştırmanın temel kabullerinden biri, bireylerin anormal olarak gördükleri davranışları akıl hastalığı olarak etiketlemeye meyilli olmalarıdır. Psikiyatrinin sahip olduğu ahlaki tavrın, anormal olduğu düşünülen davranışların psikiyatrik sorunlarla ilişkilendirilmeye çalışılmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Görüşülen kişilerde anormal davranışların psikiyatrik bir bozukluğu gösterdiği düşüncesi hâkimdir. Anormal davranışı psikiyatrye hedef göstermenin, psikiyatrinin sosyal kontrol gücünü artıracakı söylenebilir. Akıl hastalığı genel olarak “anormal davranış”, “dengesizlik”, “tutarsızlık”, “uyumsuz davranışlar” gibi kavramlarla açıklanmıştır. Tanımlamalarda ne olduğu ve sınırının nereye uzandığı muğlak olmasına rağmen “anormal davranış”, akıl hastalığı tanımlamalarında en çok tercih edilen açıklama olmuştur. Anormal davranış, katılımcılara “aniden bağırma”, “toplum içinde uygunsuz hareketlerde bulunma” ve “kendisine ya da başkasına zarar verme” gibi davranışları

çağrıştırmıştır. Akıl hastalığı hakkındaki diğer açıklamalar ise şöyledir:

Beyin travmaları, fizyolojik problemler

Toplumun normalinden uzaklaşma

Mantıksızlık, çelişkiler

Dengesizlik, uyumsuz davranışlar

Kötü hissetme

Bilinçsiz davranışlar

Doğuştan problemler, genetik problemler

“Akıl hastalığı normal davranamama, farklı davranışlara sahip olmadır. Akıl hastalığı olduğunda insan doğru kararlar alamayabilir. Nerede nasıl davranacağını bilme becerisini kaybetmiş olabilir. Çevresine uyumsuzdur akıl hastası.” (Su Ürünleri Fakültesi, Kadın)

Görüşülen kişilerin çok büyük bir bölümü delilik kavramının zamana göre değişmiş olabileceğini belirtmiştir. Bu değişimin de kültürlerin değişimine göre, hastalıkların artmasına göre, tedaviye göre olduğunu varsayımlardır. Delilik kavramının her zaman aynı şeye karşılık geldiğini düşünenler ise bunu anormal davranışların varlığıyla açıklamışlardır. Aynı şekilde büyük bir kısım delilik kavramının toplumdan topluma değişebileceğini ifade etmişlerdir.

“Eskiden delilik farklıdır bence, yani [delilik] vardır ama onun bir hastalık olduğu bilinmiyor olabilir. Bilimsel gelişmeler sayesinde akıl hastalıklarına dair bir bilinç gelişmiştir. Nasıl bakterilerin hastalıklara neden olduğu sonradan öğrenildiyse, bu durum da buna benzer bir şey olabilir.” (Mühendislik Fakültesi, Kadın)

Toplumların bir kişiyi deli olarak adlandırmasının, farklı normlar ve bilinç düzeyi, göreceliği gibi konulardan dolayı değişkenlik gösterebileceği savunulmuştur. Delilik kavramının toplumlarda genel olarak aynı şeyi ifade ettiğini dile getirenler ise bazı standartları ve insan beyninin çalışmasının aynılığını örnek göstermişlerdir. Deliliğin göreceli olarak düşünülüp düşünülmemesi, katılımcıların psikiyatri hakkındaki fikirlerini etkilememiştir. Deliliğin subjektif doğasına rağmen, psikiyatri objektif bir bilim olarak tanınmaktadır.

Görüşmelerde, akıl hastalığına yol açan problemlerin ne olduğu sorulduğunda en sık biçimde şu cevaplar alınmıştır: “travma”, “genetik”, “stres”,

“çevresel faktörler”. Verilen bu cevapların genel olarak psikiyatrik tanımlamalara uygun olduğu görülmektedir. Psikiyatrinin bireylerin akıl hastalığını algılamadaki rolünün büyük olduğu söylenebilmektedir. Eski çağlarda zihinsel hastalıkların sebebi kötü ruhlara, cinlere ve doğaüstü olaylara bağlanır iken, bu anlayışın yerini günümüzde psikiyatrinin bilimsel içerikli açıklamaları almıştır.

Szasz’a göre (2013) modern psikiyatri, akıl hastalığının diğer hastalıklar gibi bir hastalık olduğunu söylerken yalan söylemektedir; akıl hastalığı yoktur, sadece yaşamsal problemler vardır. Modern psikiyatri, özü sahte olan akıl hastalığını tıbbileştirip onu tedavi edilebilir bir biçime sokmaya çalışmaktadır. Duygu ve düşüncelerdeki problemler, bedensel fonksiyonlardaki problemler gibi patolojik bir yapıya sahip değildir. Bir problemin hastalık olarak meşrulaştırılmasının belli sınırları olmalıdır. Szasz’a göre (2013) Alzheimer gibi birkaç beyin hastalığı hariç psikiyatrik teşhisleri doğrulayacak hiçbir bulgu yoktur. Homoseksüellik 1973’te akıl hastalığı olarak anılmaktan çıkarılmış, ancak onun gibi birçok yeni akıl hastalığı “türetilmiştir.” Doktorların teşhisi çoğunluğun teşhisine dayanmaktadır ve teşhis uydurma konusunda yasal haklara sahiptirler.

2.4. Psikiyatri ve Medikalizasyon

Tıbbileştirme, başka bir deyişle medikalizasyon, tıbbi olmayan problemlerin tıbbi olarak tanımlanıp tedavi edildiği süreci anlatmaktadır. Macionis (2012) toplumsal sapmanın tıbbileştirildiğinin altını çizmiştir. Medikalizasyon süreci; sosyal problemlerin bireyselleştirilmesi, sapkın davranışın apolitikleştirilmesi, ilaçların tarafsız olduğunun varsayılması, uzmanların sosyal kontrol sağlaması gibi özelliklere sahiptir (Payton ve Thoits, 2011: 56). Medikalizasyon süreci ile anormal davranışlar tedavi edilmesi gereken birer psikiyatrik olguya dönüşmüştür. Psikiyatrinin tıbbi alanın meşru bir dalı olabilmesi için medikalizasyon ile iç içe olması gerekmiştir (Charland, 2013: 158-160). Psikoaktif ilaçların kliniğe girişi 1950’li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Ruh hastalarının semptomlarının yatıştırılmasında kullanılan bu ilaçların hastaları sakinleştirdiği, böylelikle onları kontrol altına almanın kolaylaştığı düşünülmüştür. Bu dönemden sonra özellikle antipsikotik ve antidepresan ilaçların kullanımında patlamalar yaşanmıştır (Doğan, 2013: 73; Namal, 2013: 59). Türkiye’de de psikiyatrik ilaç kullanımının güç geçtikçe arttığı bazı çalışmalar tarafından ortaya konulmuştur. Örneğin Psikofarmakoloji Derneği’nin yayınladığı bir raporda 2003’ten 2012’ye kadar olan 9 yıllık süreçte antidepresan tüketiminin %160 oranında, 2008’den 2012’ye kadar olan 5 yıllık süreçte ise antipsikotik tüketiminin %68.6 oranında arttığı ifade edilmiştir (<http://www.turkpsikiyatri.org/blog/2013/05/01/turkiyede-psikotrop-ilac-tuketimi>, 2

Şubat 2015 tarihinde erişildi.)

Akıl bozukluklarını anlamada biyokimya ve genetiğin baskın olmasının bazı nedenleri vardır. İlk olarak, genetik bilimindeki önemli gelişmeler uzmanların dikkatini genetik faktörlere çekmektedir. İkincisi, tıbbi eğitimin doğa bilimlerine odaklı olmasından dolayı, doktorlar sosyal bilimlerin açıklamalarından ziyade doğa bilimlerinin açıklamalarına daha fazla önem ve öncelik vermektedirler. Bir başka neden ise akıl bozukluklarının tedavisinde ilaç kullanımına olumlu bakıştır; hastalığın nedeni bozuk bir gene bağlanabilmekte ve böylece hasta oluştaki sorumluluk bireyden alınmaktadır. Problemin nedeni zihin ve sosyal ilişkilerde değil, bedende yatmakta, dolayısıyla odak noktası toplumsal sorunlar değil beden olmaktadır (Busfield, 2000: 543).

Katılımcılarda hâkim olan düşünce, anormal davranışlara sahip psikiyatrik bozukluğu olan kişilerle ilgilenmesi gereken alanın psikiyatri olması gerektiğidir. Araştırma sürecinde kişilerin akıl hastalarının psikiyatrik kurumlara kapatılmaları hakkındaki fikirleri anlaşılacak istenmiştir. 18 katılımcı, akıl hastalarının toplumdan uzaklaşmaması gerektiğini, kapatılmalarının daha uygun olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Kalan 7 katılımcı ise, akıl hastalarının tehlikeli olmaları durumunda kapatılmaları gerektiğini savunmuştur. Tehlikelilik durumunu kendisine ya da başkalarına zarar verme riski olarak açıklamışlardır. Psikiyatrik otoriteye doğa bilimleri öğrencilerinin daha çok güveneceği varsayıldığından kapatma olgusuna daha sıcak bakacakları düşünülmüş, ancak verilen cevaplarda hem fakülte hem de cinsiyet bazında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak olağan bir biçimde tıp öğrencileri kapatmayı tartışmasız onaylamıştır.

“Evet, anti-sosyal kişilik bozukluğu ve benzeri saldırgan davranışlara eğilimi olan bir kişiyse izole merkezlerde psikiyatrik kurumlarda tedavi görmesi gerekir.” (Tıp Fakültesi, Erkek)

Katılımcılara daha önce psikiyatriste başvurup başvurmadıkları sorulmuş, başvuranların akıl hastalığına dair algılarının değişip değişmediği anlaşılacak istenmiştir. Katılımcılardan ikisi bireysel kararlarıyla, ikisi yakınlarının isteği üzerine toplam 4 kişi hayatı boyunca en az bir kez psikiyatriste başvurmuştur. Dördü de ilaç tedavisi (antidepresan, antipsikotik ya da lityum) almıştır. Antidepresan ile tedavi gören katılımcılar ilaç kullandıklarını çevrelerinden saklama gereği duymamışlardır. Antidepresan kullanımının günümüzde yaygın olmasından dolayı herhangi bir dışlama ile karşılaşmamış olmaları olası görünmektedir. Ancak antipsikotik ilaç kullanan katılımcı, önyargılardan çekindiği için ilaç kullanımını çevresinden sakladığını belirtmiştir. Kişilere psikiyatrik tedavi deneyimi öncesi ve sonrasında psikiyatri hakkındaki

düşüncelerinde bir farklılık olup olmadığı sorulmuştur. İki hayır cevabı verirken; biri psikiyatristin ilaç tedavisi dayattığı için beklentisinin düştüğünü belirtmiş, diğeri ise ilaç tedavisine olumlu yanıt verdiği için psikiyatrye daha fazla güven duyduğunu söylemiştir.

“(psikiyatrik tedaviden sonra) Kesin bir bilim olmadığını düşünmeye başladım. Çünkü tedavi ilaca dayalıydı ve kesin bir sonuç sağlamadı. Bu psikiyatrye olan güvenimi sarstı doğal olarak.” (Eğitim Fakültesi, Erkek)

“İlaçların duygu durumunda majör değişiklik yapabildiğini gördüğüm için psikiyatri hakkındaki şüphem ortadan kalktı kesinlikle işe yarıyor ilaç tedavisi. Bizzat yaşadım yani.” (Tıp Fakültesi, Erkek)

Psikiyatri, sosyal psikolojide tanımlanan güç biçimlerinden biri olan uzmanlık gücünden yararlanmaktadır (French & Raven, 1959). Psikiyatrist; 20. yüzyılda kamusal düzeni ve bireyler arasındaki etkileşimi düzenlemeyi amaçlayan psikolog, psikanalist, pedagog ve sosyal çalışmacı gibi uzmanlar arasında en güçlüsü olmaktadır. Uzmanların çoğaldığı bu dönemde delilik, artık bir kusur değil, yeterlilik eksikliği, bireyin diğerleriyle işbirliği yaparak kurtulması gereken bir şey olarak düşünülmektedir (Leoni, 2013: 89-95). Psikiyatrinin bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkmış olması, bireylerin gözünde onu deliliğin tedavisi konusunda tek yetkin otorite yapmaktadır. Bireylerin psikiyatrye değerlerden arınmış, nesnel ve genel-geçer doğrular üreten bir bilim olarak görmesi olağandır. Görüşülen kişilerde anormal davranışın muhatabı olan psikiyatrinin nesnel olduğunu düşünenler ile düşünmeyenlerin sayısı birbirine yakındır; 12 katılımcı psikiyatrinin nesnel bir bilim olduğunu düşünürken, 13 katılımcı nesnel olmadığını savunmaktadır. Çoğunluk tedavi konusunda psikiyatristlere güvendiğini belirtmiştir. Güvenmelerinin nedenleri olarak en sık uzmanlıkları gösterilmiştir. Güvenmeyenlerin bir kısmı ilaçla tedaviden şüphe duyarken, bir kısmı da psikiyatristin kendisi hakkında her şeyi tam bilemeyeceğini düşündüğünü dile getirmiştir. Psikiyatrinin nesnel olamayacağını söyleyenler genellikle psikiyatristin duygularını işin içine katabileceğini, hastadan etkilenebileceğini ya da teşhis koyarken yanlı davranabileceğini vurgulamışlardır. Ancak psikiyatrye yönelik şüpheli tavrın nedeni doğrudan psikiyatri değil, psikiyatristin karar alma sürecindeki duygu durumu olmuştur. Aşağıdaki örnekte katılımcı, psikiyatri biliminden ziyade psikiyatristlerin başvurduğu yöntemlere karşı duyduğu şüpheyi şöyle dile getirmiştir:

*“Türkiye’de tavsiye almadığım sürece çok fazla güvenmiyorum.
Psikiyatristlerin görevinin yalnızca ilaç yazmak olmaması*

gerektiğini düşünüyorum. (...) Türkiye'nin sosyal güvenlikle desteklenen psikiyatri kuruluşlarında uygulanan 15 dakikalık görüşmeler konuşmaya, psikoterapiye elverecek yeterli zamanı içermiyor bence. Bu sisteme alışmış kimi psikiyatristlerin hastaya tavrı, ilaç verip gönderme şekline dönüşmüş gibi görünüyor” (Edebiyat Fakültesi, Kadın)

Psikiyatrist ve hasta arasındaki etkileşim, akıl hastanesine yatırılmanın doğal sonucu olarak bazı zorluklar içermektedir. Psikiyatrist, hastanın sözlerini semptomların rapor edilmesi olarak değerlendirir. Hastanın izlemesi gereken bir psikiyatrik sıra vardır. Hasta, psikiyatristi güç sahibi kişi olarak görürken, toplumda da doktorlar rasyonel yaklaşımın onurlu uygulayıcıları olarak görülür (Goffman, 1961: 367–369). Rosenhan² bu durumun sıkıntılı olabileceğini göstermiştir. Rosenhan, eğer akıllılık ve delilik gerçekten varsa, bunları nasıl bilip ayırt edeceğimizi öğrenmek istemiştir. Akıllılık, delilik, akıl hastalığı ve şizofreni terimlerinin anlamları ve güvenilirlikleri üzerinde bir uzlaşma söz konusu değildir. Zira normallik ve anormallik de evrensel kavramlar değildir (Rosenhan, 1973: 179). Psikiyatristin, akıl hastalığını nasıl tedavi edeceği tartışmalı bir konudur. Szasz (2010: 25-48), psikolojik problemlerin bedene müdahale yoluyla iyileştirilemeyeceğini savunmaktadır. Psikolojik problemler tıbbi patoloji çerçevesinde açıklanmaya çalışıldığında elde edilen, acı çektirilen bireyler ve baskı oluşturan sistemlerdir. Szasz'ın delilik durumuna karşı önerdiği tek meşru yöntem “özerk psikoterapi” olarak adlandırdığı yöntemdir. Buna göre ilaçlara gerek olmaksızın diyaloglar gerçekleştirilmelidir (Bracken ve Thomas, 2010: 220-221).

2.5. Psikiyatrik Kurumlar, Etiketleme ve Ötekileştirme

Delilik her zaman dışlanan, bazen de korkulan bir olgu olmuştur. Elbette topluluğun içinde bir dereceye kadar kabul gören ve rahatça dolaşmalarına izin verilen “mahallenin delisi” gibi örnekler bulunmaktadır. Ancak medya temsillerinde akıl hastalığı büyük ölçüde ötekileştirilmiş bir olgudur. Örneğin, bir korku filmi konusu olarak akıl hastalığı ve akıl hastaneleri revaçtadır. Sinema ile akıl hastalığı arasındaki ilişki eskilere dayanmaktadır; 1904'te “*The Escaped Lunatic* ve *Maniac Chase*”, 1902'de “*Maniac Barber*”, 1905'te “*The Kleptomaniac*” gibi filmler ortaya konulmuştur. Sinemada akıl hastaları genellikle katil, manyak gibi tehlikeli kişiler olarak etiketlenip ele alınmıştır, nadiren deha ile deliliğin arasında gidip gelen kişiler olarak betimlenmiştir (Ögel, 2009). Görüşülen 25 katılımcıdan 14'ü, toplumun delilik algısını açıklarken

²Ayrıntılı bilgi için: “Rosenhan Deneyi”. ROSENHAN, D. L. (1973). “On Being Sane in Insane Places”, *Science*, 179 (4070) New York: 250-258.

“damgalama, etiketleme, dışlama” gibi kavramlar kullanması, akıl hastalarının ötekileştirildiğinin farkında olduklarını ortaya çıkarmıştır. 25 katılımcıdan 15’i, bu kişilerin sosyal hayatının olumsuz yönde etkilenip toplumdan soyutlandığını ve arkadaş problemlerinin oluştuğunu farklı yollarla dile getirmişlerdir. En sık dile getirilen zorluklardan birkaçı şunlardır: “içe kapanma”, “önyargıyla karşılaşma”, “onlardan korkulma”.

“Ondan her şey beklenir gibi düşünüyorlar. Ona karşı tahammülsüzlük olabilir. Beklentiler azalabilir bu, kişinin özgüvensizliğine yol açar. Topluma kazandırmaktan çok ötelemeye çalışıyorlar. İş hayatında önyargılarla karşılaşabilir, mesela toplum kurallarından daha çabuk çıkacağını düşünebilirler. Bence önyargı vardır. Davranışları kestirilemeyeceğinden toplum ona güven duymaz.” (İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kadın)

“Kendini yalnız hisseder, içe kapanır. Kimseyle konuşmak istemeyebilir. Çevresiyle arası bozulur, arkadaşları da mesafe almaya başlar, kısır döngü gibi geldi bana.” (Eczacılık Fakültesi, Kadın)

Görüşülen 9 katılımcı, akıl hastanelerine olumsuz bir değer atfetmiştir. Akıl hastanelerinin katılımcılarda çağrıştırdığı kavramlar şunlardır:

- Korkutucu olma
- Tecrit edilmişlik
- Hapsedilmişlik
- Zorlama
- Belirsizlik
- Sevgisizlik.

Psikiyatrik kurumların akıl hastalarının yararına var olmadığını düşünen bir katılımcı şöyle ifade etmiştir:

“Bence bir insana yapılabilecek en büyük kötülük onu dört duvar arasına sıkıştırmak cezaevi gibi. Açık yerlerde tedavi görmeliler bence huzur verici yerler lazım hiç kimse kapatılmamalı.” (Fen Fakültesi, Kadın)

Ancak çoğunluk, akıl hastanelerinin ileri düzeyde hastalığı olan kişiler için psikiyatrik tedavinin gerçekleştiği, diğer türdeki hastaneler gibi bir yer olarak

tasvir etmiştir.

“Günümüz akıl hastanelerinin koşullarını bilmiyorum ama aklımdaki akıl hastanesi imajında akıl hastanesine yatmak tedavinin daha yoğun yapılabileceği bir ortama girmek (...) yararlı olmakla beraber hastanın diğer hastalarla uzun süre bir arada bulunması açısından hasta kimliğini daha çok içselleştirmesine sebep olabilecek bir durum gibi görünüyor.” (Edebiyat Fakültesi, Kadın)

Psikiyatrinin mutlak otoritesini onaylama konusunda fakülte bazında bir farklılık göze çarpmamaktadır. Delilik kavramının toplumlara göre farklılık göstermediğini düşünen katılımcılar, psikiyatrinin belli başlı bazı standartları kullandığını ve bu standartlarla zihinsel problemleri teşhis ettiğini düşünmektedir. Bu standartların bilimsel olması nedeniyle insanlar, psikiyatrik tedavi ve kurumlara güven duymaktadırlar. Daha önce psikiyatrিতে başvurmuş olan katılımcıların -ilk olarak psikologa başvuran bir kişi dışında- yardım almak için başvurdukları ilk seçenek psikiyatrist olmuştur. Bir katılımcı deneyimini şöyle açıklamıştır:

“Artık ailem ve kız arkadaşım ciddi bir biçimde uyarmaya başladılar beni tuhaf davrandığıma dair. Başlarda çok kaptırmıştım kendimi göremedim hastalığımı ama sonra bir psikiyatrিতে başvurdum. Ama çevremdekiler duymasın diye uzak bir kuruma gittim. İnsanlar önyargılı deli derler falan. Psikiyatrist bi süre kliniğe yatmamı istedi ama ben sadece ilaç tedavisi istedim. Orada kalmak daha kötü gelirdi bana” (Tıp Fakültesi, Erkek)

Psikiyatri her ne kadar Kartezyen anlayış çerçevesinde şekillenmiş olsa da, zihinsel rahatsızlıklar ile bedensel rahatsızlıklar arasında keskin bir ayrım bulunmamaktadır. Psikosomatik rahatsızlıklar olarak adlandırılan hastalıklarda zihin ve beden karşılıklı etkileşim içindedir. Akıl hastalığının bedensel hastalıklardan farklı olduğunu düşünen katılımcılar ile aynı yapıda olduğunu düşünen katılımcıların sayısı birbirine çok yakındır.

“Bir fark olduğunu düşünüyorum evet daha soyut bir şey o yüzden tedavisi zor. Bedensel hastalıklarda tedaviyle kesin sonuç alabiliyorsun ama akıl hastalıklarında böyle bir şey yok. Bir kesinlik yok yani iyileşemeyebilirsin.” (Fen Fakültesi, Erkek)

Katılımcılar, bu farklılığı genellikle akıl hastalıklarının iyileşmesinin daha yavaş ya da hiç olmaması, soyut bir nitelik taşıması gibi nedenlere

dayandırmışlardır. Katılımcıların çoğu akıl hastalığını bedensel bir hastalığa nazaran daha korkutucu bulduklarını belirtmişlerdir. Bu korkularının en temel sebebi olarak akıl hastalığının bedensel bir hastalığa göre iyileşme şansını daha düşük bulmalarıdır. Aynı zamanda akıl hastalığına yakalanmanın başkalarına muhtaç olmayı ya da dışlanmayı getireceğinden korktuklarını ifade edenler de olmuştur. Akıl hastalığına yakalanmayı bedensel bir hastalığa nazaran korkutucu bulmayanlar ise genellikle akıl hastalıklarının da iyileşebilir bir yapıda olduğunu düşüncelerinden dolayı bu yönde yanıt verdiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların akıl hastalığının tedavisi konusunda psikiyatristin uyguladığı tedaviyi tek tedavi biçimi olarak görmeleri beklenmiştir, ancak bulgular katılımcıların önemli bir kısmının akıl hastalıklarının sadece psikiyatrist yardımıyla değil başka yöntemlerle de düzelebileceğine inandığını göstermiştir. Akıl hastalıklarının sevgi, sosyalleşme, kişinin kendi iradesi ile düzelebileceğine inandıklarını dile getirenler olmuştur. Ancak katılımcılardan hiç biri geleneksel şifacılar, alternatif tıptan ve benzeri uygulamalardan bahsetmemiştir. Psikiyatridi tedavi konusunda tek yetkin otorite olarak gören 13 katılımcının çoğunluğu ilaç tedavisini gerekli görmüştür.

Katılımcılara kişilerin bir insanın akıl hastalığına sahip olup olmadığını dışarıdan gözlemleyerek anlayıp anlayamayacakları sorulmuş; eğer anlıyorlar ise bu anlayışa onları nelerin ittiği öğrenilmek istenmiştir. Buradaki amaç, etiketlenmenin ne kadar ileri gidebileceğinin kavranmasıdır. Toplam 7 katılımcı bir insanı dışarıdan gözlemleyerek akıl hastası olup olmadığına karar vermenin damgalayıcı olduğunu ve bunun doğru olmayacağını belirtmiştir. Ancak çoğunluk, tanımladıkları akıl hastalığı doğrultusunda, bir akıl hastalığının dışarıdan “anormal davranışlar”, “farklı ya da tutarsız konuşmalar”, “normlara uymama” şeklinde gözlemlenebileceğini söylemiştir. Bu durum anormal olduğu düşünülen bir davranışın akıl hastalığı olarak etiketlenmesi olasılığını güçlendirmektedir. Herhangi bir uzmanlığa sahip olmaksızın akıl hastalığının belirtilerini tanımlayanlar, bireysel örneklerle başvurmuşlardır.

“Beden dilinden anlarım mesela. Rahatsız özgüvensiz dururlar. Ütopik düşünceleri olabilir. Tutarsız davranabilirler, mesela aniden bağırıp çağırabilirler hassas olurlar. Abartılı tepki verirler.”
(Mühendislik Fakültesi, Erkek)

Bireyler, hastalık kategorilerinden biriyle etiklendiğinde onu içselleştirmeye başlar ve kendisini onunla tanımlar. Bu içselleştirme sürecinde akıl bozukluğu bazen kalıcı olarak bireysel kimlikle ilişkilendirilir. Etiketleme böylece bir döngüye girer (Charland, 2013: 168). Thomas Scheff geriye dönük ve ileriye dönük etiketleme kavramlarından bahsetmiştir (Macionis, 2012: 223).

Akıl hastaları hem geriye dönük hem de ileriye dönük etiketlemelere maruz kalmaktadır. İnsanlar, kişinin şimdiki sapkın davranışından yola çıkarak geçmiş yorumlayıp, geriye dönük etiketleme yapabilirler. Kişinin özgeçmişini seçici bir biçimde bozarak yapılan bu etiketleme, damgayı derinleştirir. Örneğin, major depresyon nedeniyle intihar girişiminde bulunmuş bir kişinin, tedavi sonrasındaki en ufak duygu durumu değişiklikleri, çevresindekiler tarafından yeniden intihara girişme olasılığının artması olarak yorumlanabilmektedir. Kişinin çevresinden bu şekilde düşünen kişilerin çok olması, etiketlerin gerçek olma olasılığını artırmaktadır. Eğer kişinin geçmişte akıl hastalığı geçirdiği çevresi tarafından bilinirse, işe alınma, evlilik yapma, çocuk yetiştirme gibi konularda sorun yaşama olasılığı daha da artmaktadır. Bunda psikiyatristlerin “hastalığın nüksedebilir” olduğunu söylemesinin büyük bir payı olabilir.

Sonuç

Modernite sürecinde, akıl hastalığının nedenleri olarak şeytani ruhları ya da cadılığı gösterme alışkanlıkları silinmiştir. Pozitif tıbbın doğuşuyla, deliliğin doğaüstü nedenlerden kaynaklandığı ve delinin “cin çarpmış” kişi olduğu fikri silinip, fizyolojik bir bozukluğa dayalı bir anlayış gelmiştir. Bilim ve teknoloji, akıl hastalığının nedenlerini fiziksel hastalıklara benzer bir şekilde ele almış ve ona göre tedavi uygulamaya başlamıştır (Foucault, 2013: 14; Roberts, 2005). Foucault bu değişimi şöyle özetler: “Doğaüstü nedenlerle açıklanmaya çalışılan sapkınlığın yerine, insan doğasının bozulduğunun keşfedilmesi için; soğukkanlı, tıbbi ve nihayetinde bilimsel bir bakışın nesnelliğinin ortaya çıkması gerekmiştir” (Foucault, 2013b: 79). Modernite süreci ile ortaya çıkmış olan psikiyatri, yaşanan büyük toplumsal değişmelerin yol açtığı yabancılaşmanın benlik düzeyinde tedavisini üstlenmiştir. Bu anlamda modern bireyin şekillenmesinde payı vardır.

Zamanla değişen delilik olgusunun günümüzde geldiği nokta, psikiyatrik temeller üzerine şekillenen “anormal davranış ve düşünce”ye yapılan vurguda görülmektedir. Toplumun akıl hastalığı hakkındaki fikirleri, önyargı, korku ve olumsuz etiketler doğrultusunda oluşmaktadır. Araştırma bulguları göstermektedir ki psikiyatrinin medikal tedavisi büyük oranda onaylanmaktadır. Delilik kavramı ister göreceli ister mutlak bir yapıya sahip olarak düşünölsün, psikiyatrinin hastalıkları adeta bir “kâşif” gibi gözler önüne serdiği, genel-geçer sınıflandırmalar yarattığı konusunda katılımcıların hem fikir olduğunu söylemek mümkündür. Bireyler akıl sağlığını normal davranış temelinde açıklama eğilimi göstermektedir. Akıl hastalığının anormal davranışlarla ilişkilendirilmesi, sosyal kontrolü kuvvetlendirmektedir. Psikiyatrinin ahlaki kaygıları olan ve sosyal

kontrol sağlama amacı taşıyan bir bilim olarak görülmesi, neden çoğu anormal davranışın akıl hastalığı olarak adlandırıldığını kavramamıza yardımcı olacaktır. Kişinin farklı davranışından hareket ederek onun akıl hastası olduğuna karar vermenin, damgayı ve önyargıları kuvvetlendireceğini, normalin sınırlarını daraltacağı gözden kaçmamalıdır.

Bireylerin psikiyatrinin şekillendirdiği anlayış doğrultusunda akıl sağlığının yerinde olmadığını düşündüğü bireyleri ötekileştirdiği, toplum çemberinin dışına ittiği fikrinin örnekleri araştırmanın bulgularında görülebilmektedir. Günümüzde akıl hastalığının etiketlenmesinin iki boyutu bulunmaktadır; bir yandan akıl hastası olarak etiketlenenlerin sayısında artış görülürken, diğer yandan akıl hastalığına işaret ettiği düşünülen davranışların sayısında da artış bulunmaktadır. Ayrıca akıl hastalığı, muğlak yapısından dolayı bedensel hastalıklara nazaran daha çok etiketlenmektedir. Etiketlemenin hastalığın seyri açısından olumsuz sonuçları olabileceği aşikârdır. Etiketleme, akıl hastalarının çevreleri ile olan sosyal bağlarının kopmasına neden olabilmektedir. Türkiye’de ruhsal problemi olan her altı kişiden sadece biri uzman yardımı almakta; bir başka deyişle ruh sağlığı hizmetlerine ve sosyal politikalarına erişim sağlamaktadır. Bu oranın düşüklüğünün nedenini açıklamada, maddi engellerin yanı sıra damgalamanın da etkili olduğuna dikkat çekilmektedir (Yılmaz, 2012: 4).

Aklık hastalıklarının biyolojik boyutunun yanı sıra sosyal boyutunun da olduğunu kabul ettiğimizde, akıl hastalarının üzerindeki damganın etkilerini azaltmak için bir yol doğmuş olmaktadır. Akıl sağlığı ve hastalığı konusunda devletlerin yaptığı düzenlemelerin artırılmasının, psikiyatristlerin uyguladığı ilaç tedavisinin tek başına yeterli olmadığı fikri doğrultusunda, hasta olduğu düşünülen bireylerin sosyal bütünleşmesinin sağlanması için önyargıları yıkacak uygulamalar başlatılmasının önemli adımlar olabileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- ARTVİNLİ, F., 2013, *Delilik Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi 1873-1927*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- ASTBURY, J., 2001, “Gender Disparities in Mental Health”, *Mental health*, 2001, Ministerial Round Tables, 54th World Health Assemble, Geneva: WHO.
- BAKACAK, A.G., BOYACIOĞLU, A.Ö., 2012, “Bireylerin Akıl/Ruh Sağlığı Tanımlamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma”, *Sosyoloji Dergisi*, 27: 1–15.
- BRACKEN, P., THOMAS P., 2010, “From Szasz to Foucault: On the Role of Critical Psychiatry”, *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 17: 3: 219-228.

- BRACKEN, P., THOMAS P., 2013, "Challenges to the Modernist Identity of Psychiatry: User Empowerment and Recovery", *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry* içinde, MULFORD K. W. M. vd. (der) İngiltere: Oxford University Press.
- BUSFIELD, J.,2000, "Introduction: Rethinking the Sociology of Mental Health", *Sociology of Health & Illness*, 22:5: 543-558.
- CHARLAND, L. C., 2013, "Why Psychiatry Should Fear Medicalization", *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry* içinde. MULFORD K. W. M. vd. (der) İngiltere: Oxford University Press.
- DEMEZ, G., 2012, "Gençlik İdeali: Anti Aging Uygulamaları ve Değişen Yaşlılık Algılarının Medyada Temsili", *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 5:1: 94-120.
- DOĞAN, O., KOCACIK, F., 2006, "Ruh Sağlığı ve Bozukluklarının Sosyolojisi" *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7: 109-120.
- DOĞAN, Ö. V., 2013, "1980 Sonrası Türk Sinemasında Delilik Okumaları", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 1: 37: 69-86.
- FOUCAULT, M., 2002, *Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Algının Arkeolojisi*, (çev: Şule Ünsaldı), Ankara: Epos Yayınları.
- FOUCAULT, M., 2013, *Deliliğin Tarihi*, (çev: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- FOUCAULT, M., 2013b, *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*, (çev: Emre Bayoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- FRENCH, J. R. P, RAVEN, B., 1959,. "The bases of social power", *Group dynamics* içinde, CARTWRIGHT D ve ZANDER A. (der), New York: Harper & Row.
- FROMM, E., 2014, *Sağlıklı Toplum*, (çev: Yurdanur Salman-Zeynep Tanrısever), İstanbul: Payel Yayınları.
- GOFFMAN, E., 1961, *Asylums: Essays On The Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, New York: Anchor Books.
- GUTTING, G., 1994, "Foucault and the History of Madness", *The Cambridge Companion to Foucault* içinde, GUTTING G. (der), İngiltere: Cambridge University Press.
- HYDE, Z., DOHERTY, M., TILLEY, P. M., McCAUL, K., ROONEY, R., JANCEY, J., 2014, *The First Australian National Trans Mental Health Study: Summary of Results*, Curtin University, Avustralya: School of Public Health.
- ILLICH, I., 2014, *Sağlığın Gaspı*, (çev: Süha Sertaboğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KARLIKAYA, G., GÖKÇE N., 2001, "Modern Türk Psikiyatri Biliminin Kurucusu Mazhar Osman Uzman", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 18:2: 149-157.
- KURT, R., 2014, "Michel Foucault-Jacques Derrida: Descartes Bağlamında Tartışılan Delilik. Cogito, Söylem Ve Metin)", *Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- LEONI, F., 2013. "From Madness to Mental Illness: Psychiatry and Biopolitics in Michel Foucault",. *The Oxford Handbook of Philosophy and Psychiatry* içinde, MULFORD K. W. M. vd. (der) İngiltere: Oxford University Press.
- MACIONIS, J. J., 2012, *Sosyoloji*, (çev. edt: Vildan Akan), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- MECHANIC, D., 1978, *Medical Sociology*, America: The Free Press.
- MERRIAM, S., 2015, *Nitel Araştırma. Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (çev: Selahattin Turan), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- NAMAL, A., 2013, "Psikiyatri Tarihçesi Işığında Ruh Hastalarının Zorla Tedavilerine Etik Açından Genel Bir Bakış", *Türk Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Araştırmaları Yıllığı*, NAMAL A. (der), 5-6: 41-72 , Nobel Tıp Kitabevleri.
- ÖGEL, K., 2009, Psychoscope: Sinemada "Akıl" Hastaları, Aralık 16, 2014 http://www.ogelk.net/film/sinemada_akil_hastalari_ogelk.asp
- PAYTON A. R., THOITS P. A.. 2011, "Medicalization, Direct-to-Consumer Advertising, and Mental Illness Stigma", *Society and Mental Health*, 1:1: 55–70. American Sociological Association.
- PILGRIM, D. & ROGERS, A., 2005, *A Sociology of Mental Health and Illness*: UK: Open University Press.
- ROBERTS, M., 2005, "The Production Of The Psychiatric Subject: Power, Knowledge And Michel Foucault", *Nursing Philosophy*, 6: 33–42, Blackwell Publishing Ltd.
- ROSENHAN, D. L., 1973, "On Being Sane in Insane Places", *Science*, 179: 4070: 250-258.
- SARI N., AKGÜN, B. 2008, "Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış", *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi*, 62: 1-24.
- SASS, L. A., 2013, *Delilik ve Modernizm*, (çev: Ender Gürol), İstanbul: Alfa Basım.
- SHALIN, D. N., 2013, "Goffman on Mental Illness: Asylums and 'The Insanity of Place'", *Symbolic Interaction*, 37: 1: 122–144.
- SZASZ, T., 2007, *Deliliğin İmalatı*, (çev: Gözde Genç), İstanbul: Yerdeniz.
- SZASZ, T., 2010, *The Myth Of Mental Illness: Foundations Of A Theory Of Personal Conduct*, İngiltere: HarperCollins.
- SZASZ, T., 2013, *Yalanlar Bilimi Psikiyatri*, (çev: Nur Küçük), İstanbul: Aylak Kitap.
- USSHER, J., 1991, *Women’s Madness: Misogyny or Mental Illness?*, London: Harvester Wheatsheaf.
- YILDIRIM A., ŞİMŞEK H., 2005, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILMAZ, V., 2012, "İnsan Hakları ve Karşılaştırmalı Sosyal Politika Yaklaşımı Işığında Türkiye'de Ruh Sağlığı Politikaları: Tespitler ve Öneriler", *RUSİHAK*, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

WEINSTEIN, R. M., 1982, "Goffman's Asylums and the Social Situation of Mental Patients", *Orthomolecular Psychiatry*, 11: 4: 267-274.

NEOLIBERAL POLICIES AND HIGHER EDUCATION: A COMPARISON BETWEEN SOCIOLOGY AND PSYCHOLOGY DEPARTMENTS IN PUBLIC AND PRIVATE UNIVERSITIES IN TURKEY*

Selin ATALAY*

Abstract

Today, neo-liberal policies are changing the higher education arena. Students and the corporations, that are their future employers, expect universities to operate and supply knowledge which can only be market-relevant. The transformation of Turkey's higher education system is parallel to the stated global transformation of higher education systems through neoliberal policies. When we look at Turkish higher education, we see that even though sociology and psychology disciplines are both branches of social sciences, in comparison to public universities, following market demand, establishing a psychology department is preferred to establishing a sociology department by private universities.

Keywords: Neo-liberalism, Higher education, Turkish universities, Higher education demand

Neoliberal Politikalar ve Yükseköğretim: Türkiye'de Devlet ve Vakıf Üniversiteleri, Sosyoloji ve Psikoloji Bölümleri Üzerine Bir Karşılaştırma

Öz

Günümüzde neo-liberal politikalar, yükseköğretim alanını dönüştürmektedir. Öğrenciler ve onları ileride istihdam edecek şirketler, üniversitelerin pazara yönelik şekilde işlerlik kazanması ve bilgi üretmesini beklemektedir. Türkiye'de yükseköğretimde yaşanan dönüşüm de, dünya yükseköğretim alanında küresel anlamda yaşanan dönüşümlerle paralellik göstermektedir. Türkiye yükseköğretimine baktığımızda, ikisi de sosyal bilimler alanında yer alan disiplinler olmalarına rağmen, devlet üniversiteleri ile kıyaslandığında, vakıf üniversitelerinde pazar talebi değerlendirilerek, psikoloji bölümü açmanın, sosyoloji bölümü açmaya tercih edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neo-liberalizm, Yükseköğretim, Türkiye'de üniversiteler, Yükseköğretim talebi

---

* This article is an expanded full text version for the abstract presented at International Social Science and Humanities Conference: Scars of Neoliberal Policies, 01/30- 02/01/2016, UAE

**Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,

la_celina@hotmail.com, selin.atalay@ege.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 13.12.2016, Kabul Tarihi: 24.01.2017

Introduction: Neoliberal Ideology

This study is part of a PhD thesis in progress, which is concerned with how universities are transforming through neoliberal policies and how this is affecting the academics in the field of social sciences in Turkey. Our aim in this study is to provide an outline for the effect of neoliberal policies on higher education, mainly for the universities and to present a small case in which we see one of these effects taking place in the higher education system of Turkey. We will start by briefly introducing neoliberal policies in general and will be moving on to the subject of the effect of these policies on higher education. Later on, we will be looking at how these neoliberal higher education strategies are creating a hierarchy between different university departments and will present our case in which we compare two branches of social sciences; sociology and psychology, trying to highlight the fact that private universities are establishing departments according to the market demand in the higher education arena. We take this case as a part of a broader subject of privatization of higher education and see it as an indicator of how universities might be transforming towards becoming corporate entities that look at disciplines from a business perspective carefully calculating demand and supply.

The economic crises of the 1970's and the fall of the (working) class, lead to the collapse of the idea of Keynesianism (Crouch, 2014: 10-28). The fall of the idea of "real-socialism" based on Soviet Union, has also been a setback for the left economic perspective (Bora & Erdoğan, 2015: 16). After the collapse of the idea of Keynesianism, neoliberal economic theory has taken over the globe.

Taking into consideration the thoughts of libertarian neo-classicists, Tilman (1976: 424) describes how individuals in society are regarded in the neoliberal ideology: "(...) the notion of 'economic man,' endowed with a hedonistic psyche, which makes him a 'lightning calculator' of pleasure and pain and a rational maximizer of self-interest; (...)". These rational individuals are thought to have the capacity to take their fate in their own hands and work for a better social position. When they succeed it is their success and when they fail, it is their fault. This makes the capitalist system unquestionable. Everyone is thought to enter the race in an equal position; everyone's chances to succeed are regarded as even.

Everyone bears the sole responsibility of their success or failure and in this neoliberal ideology individual good is prioritized to societal good. The notion of societal good is replaced with personal responsibility (Oulette, 2009: 225). Neoliberal arguments state that the market is more 'efficient' than the state (Kandiko, 2010: 156) so all public institutions are to be privatized (Çavdar, 2013: 25). Even when these institutions are kept public they are expected to behave like corporate entities. Crouch (2014: 184) states that neo-liberalism

forces all institutions like universities, hospitals, charity organizations and even the government itself to act like corporations. This means that they will have to enter the market competition on the basis of 'efficiency' principles built on profit maximization. These institutions will be deemed inefficient since they carry multiple missions, with outcomes which may not always be profitable. Inefficiency is not tolerated in the market, and this is the neoliberal threat for higher education. We will try to see how neo-liberalism affects higher education in this regard.

Neoliberal Transformation of Universities

Taking the University as the main institution of higher education, we will try to look at the transformation that the universities are going through with the neoliberal policies taking effect in the higher education arena.

The idea of modern university is rooted in the philosophical contributions of Humboldt, Fichte and Schlegel (Charle & Verger, 2005: 86). In this standpoint, university is seen as the place where national values and culture are transmitted to the citizens, who will be serving their country by acquiring a scientific education and carrying on the national heritage (Tekeli, 2003: 130). The university, which is rooted in this idea, is referred to as Humboldtian University and has been influential in the higher education arena since the 19th century.

Humboldtian University is closely linked to the idea of nation-state and welfare state. When societal changes occur towards decreasing national ties and destroying the welfare state, the existence of this modern university will become problematic (Kwiek, 2002: 135-139). Today we see the unprecedented development of knowledge and technology in a new era called 'knowledge society' (Önder Erol, 2013: 20). The commodification of knowledge, the process of globalization that erases national borders, together with the acceptance of neoliberal policies, which is destroying the idea of welfare state throughout the globe, means that, universities are to be transformed and higher education is to establish new values.

Higher education becomes a commodity to be bought and sold. The fact that higher education should be treated as a commodity has first been mentioned by Merrill Lynch. This institution has stated that higher education market carried a lot of profit potential. (Lynch, 2014: 1) Global institutional actors such as The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), World Bank, International Monetary Fund (IMF), The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and European Union (EU) started forming policies for higher education and have been carrying these policies throughout the world (Vaira, 2004: 488). World Bank has advocated the establishment of private universities and proposed the allocation of public funds to universities on the basis of performance (Lynch,

2014: 2). As can be seen globally influential institutions are imposing the neoliberal agenda.

The global higher education market has proved to be very profitable indeed. In the year 2008-2009, the foreign students have contributed 15 billion Dollars to the American economy (Nardali, 2011: 26). While higher education was one of the biggest export items in Australia in the same year. Benefiting from the student flow mainly from China, India and Asia towards the OECD countries, UK has earned 43 billion dollars from the international university students in 2007-2008 (Lynch, 2014: 4). Globalization has been a vehicle for neo-liberalism enabling the smooth flow of capital- in this case capital in the area of higher education- through borders.

While neo-liberalism means the state is downsizing, the financing of services by the state in the time of the welfare state and accordingly the financing of universities by the state is gradually decreasing. In many countries, universities are expected to create their own financial resources getting into contact with external actors (Tilak, 2012). After World War II we see the massification of higher education throughout the world. The rise in student numbers has led scholars to claim that higher education has come out of its 'elite' status (Enders, 1999; Enders, De Boer, & Weyer, 2013; Parker & Jary, 1995). These developments- increasing student numbers and decreasing state funds- oblige universities to form new partnerships.

Another outcome of these developments is the change in the relationship between students and academics. Through neoliberal policies, the students are seen more as a 'human-capital' or as customers (Nalbantoğlu, 2003: 12). When students are treated as customers their relationship to academics are established on business principles. They will not be citizens with the right to education but customers with preferences (Lynch, 2014: 5). While students' preferences are very important in the higher education process, taking it as the only means to operate might mean that the traditional academic values will be renounced.

While the idea of the Humboldtian University is being abandoned, the new ideal university is being called the 'Excellence University'. The concept of excellence is taken directly from the corporate world (Tekeli, 2003: 137). Kwiek (2002: 142), tells us that this notion of excellence is actually referring to the most useable and hence marketable and easily reachable information. This University supplies the information that has the biggest use-value and exchange-value both to the external (corporate) stakeholders and to the students who are the future workers of these stakeholders.

With the effect of neoliberal policies, when business model is adopted by higher education, notions such as efficiency, total quality management and cost accounting take over higher educational efforts. When we apply these

notions directly, we would see many higher education activities as inefficient. When activities such as teaching, critical thinking and writing skills are not quantifiable in cost accounting, it will be hard to show that these activities are vital (Roberts & Donahue, 2000: 348). This means that the priorities in higher education might be shifting towards quantifiable activities. These will be assessed through performance criteria.

While there is deregulation in the higher education area, we see the new control through performance criteria. In this management, which concentrates only on the output, the key notion is 'accountability' (Lynch, 2014: 4-5). Governments want universities to be more accountable through their performance output (Pedro, 2009: 423). Therefore, universities are expected to perform better globally- attracting more international students. This is through performance calculations and university rankings. The outcome might be an obsession with performance where quantity will be prioritized to quality.

Since universities are expected to create their own resources, projects which will be funded by external sources, in other words marketable projects will be preferred by the university, causing a hierarchy between academics, research topics and eventually disciplines. Rhoades & Slaughter (1997: 25) state that: "What was once referred to as basic and then fundamental research is now often referred to in reports as curiosity-driven research". Academic curiosity which is the driving force behind scientific growth is now seen as a luxury. The incentives for research are not coming from the academic herself but from the outside environment. So, research is conducted more and more to fulfill market needs (Evans, 2007: 12-18). 'Publish or perish' becomes the main principle (Tekeli, 2003: 135) causing a superficiality in academic production (Gendron, 2008). In this regard quantity will become more important than quality and university departments are to be evaluated on their market value, which will bring a strict hierarchy posing a threat to certain university departments in certain national settings.

Neoliberal Threat on University Departments

Neoliberal policies are changing the university in many respects and one of these important changes is the way universities are establishing and closing down departments. Evans (2007: 5) states that, the respect for knowing and learning is renounced and any expertise that cannot be quantifiable and used towards meeting immediate societal (corporate) needs which becomes redundant and something to be afraid of. In the neoliberal era, as we have stated before, knowledge should always have a use and exchange value. Where all things are commodified, academic knowledge and departments start to be evaluated on the basis of market principles.

The change from the Humboldtian University to the Excellence University revolves around the concept of relevance. Kogan & Teichler (2007: 10) explain this as:

"Whereas the highest goal of the traditional academy was to create fundamental knowledge, what has been described as the 'scholarship of discovery', the new emphasis of the knowledge society is on useful knowledge or the 'scholarship of application'. This scholarship often involves the pooling and melding of insights from several disciplines and tends to focus on outcomes that have a direct impact on everyday life".

This tendency to see knowledge as a means to acquire immediate outcomes and the tendency to quantify every bit of knowledge and learning on the basis of market principles such as 'efficiency' is the neoliberal threat on academic departments. Questions arise such as 'What use does this academic endeavor carry in this department?' or 'Does this department provide a good career prospect to its graduates?' or 'Are these graduates valuable in the market?' When these questions become the only means of evaluating disciplines, we might expect a restructuring of academic departments in universities.

The public pushes higher education to provide what is demanded by the economy (specifically by the capitalists). Students and their parents become more aware of the market value of the academic degrees (Vaira, 2004: 490) . They become more conscious in their role as both consumers of higher education and the suppliers of labor. As we have stated, neoliberal argument regards the individual as a rational 'economic-man' who is able to make decisions that will have immediate effects on her well being. The system is unquestioned where the only one who is questioned is the individual herself, whether to see if she has made the right choices. The right career- higher educational degree choice is substantial in this manner.

The consumer interests in various degrees become a major factor in determining the future of the academic department. There are many studies in which students (and their parents) are considered as customers. For example, Evans (2007: 3) state that when students pay for their higher education they become customers. On the other hand, Rhoades and Slaughter (1997: 14) argue that students are not consumers-customers, but that they are inputs of the industry and the real consumer of the higher education service is the 'private, corporate employers'. The student is the future employee who is looking for a workforce training, a stable job and hence a secure future in that sense. Choosing a degree program becomes a very 'strategic' selection (Gumport, 2000: 79). Anwaruddin (2013: 371) uses three metaphors in describing students, as: 'consumers, managers and as a commodity'. The idea of the student as a manager is also important in our argument. As we have stated before, the individual is the manager of her future, determining the way to

success or failure in the neoliberal era. Students can be seen as managers of their lives, who are trying to make good business choices, such as their degree selection.

As an outcome of neoliberal policies, when universities become part of the corporate world, they are obliged to act as corporate entities taking a 'customer-centered approach' (Anwaruddin, 2013: 364; Lynch, 2014: 135). We see the restructuring of academic departments in this sense.

In 1994 UCLA closed down or merged 8 departments due to financial difficulties. California State University suggested closing down the Department of Sociology while in 1997 University of Chicago closed down the Graduate School of Education (Torres & Daniel, 2002: 440). Centre for Contemporary Cultural Studies and Department of Sociology has been closed down by University of Birmingham in 2002 (Anwaruddin, 2013: 366). The statement released by the University explaining the rationale behind their decision was 'the search for excellence' (Erdoğan, 2003: 43). University of Sussex's vice chancellor announced to lay off more than 100 employees and to close down less profitable departments (Anwaruddin, 2013: 366). All these examples show us a glimpse of the future in which the degree programs are swiftly and strategically altered according to immediate market needs.

Universities in Turkey

The first higher education institution of Republic of Turkey, Istanbul University, was transformed from Dar-ül fûnun as a result of the 'New University Reform' and was established in 1933 (Öklem, 1973: 44). A Humboldtian University was aimed to be achieved with this transformation (Tekeli, 2003). From the establishment of Istanbul University until the establishment of Council of Higher Education (YÖK), higher education has been a public service, developing through the public universities which were being established all around Turkey.

Neoliberal policies have taken effect after 1980's in Turkey. Turgut Özal is epitomized as the practitioner of neoliberal agenda in the country (Çavdar, 2013: 16). Establishment of Council of Ministry of Higher Education (YÖK) in 1981 is also a development that could be linked to the institutionalization of neo-liberalism in Turkey. The restructuring of higher education in the country cannot be separated from the structural adjustment efforts imposed on developing nations by international agencies such as the World Bank and IMF (Hız, 2010: 69). These efforts may be carried by state authorities themselves, just as we can see in the example of Turkey. Coşar & Ergün (2015: 106) argue that YÖK is the institution which enabled the enactment of neo-liberalism in higher education through authoritarianism and their argument is as follows: "In the larger picture, it can be argued that YÖK was designed to work in line with the

coup spirit: instituting the structural prerequisites for the smooth working of neoliberal transformation in Turkey".

Torres & Schugurensky (2002: 445), see a similar vehicle when analyzing the transformation of higher education in Latin America. They claim that the university restructuring is occurring through the "interesting combination of privatization and government control". We can see a common process of institutionalization of neoliberal policies.

Following the establishment of YÖK, we see the change in law which permits the establishment of foundation universities and the first foundation University-Bilkent University- is founded in 1984 (Erguvan, 2013: 138). The second private¹ university is Koç University which was established in 1992 (Nardalı, 2011: 34). Afterwards, we can say that the higher education in Turkey expanded with the establishment of private universities (Sargın, 2007: 114). Private universities increase in number, while as we will see higher education is still mostly a public service in Turkey.

Analysis and Concluding Thoughts: Comparison between Sociology and Psychology Departments in Turkey

Here we will try to present a case from Turkey which indicates that neoliberal policies transform universities into acting as corporate entities. These entities will try to assess the market demand and supply degree programs to the market according to this demand. While the transformation in public universities, with their big bureaucratic institutional structures is slow, the main product of the privatization of the higher education arena, which is private universities, are expected to act in total accordance with the neoliberal higher education market. We will now look at some descriptive higher education data. Our main concern is undergraduate formal education since other types of degree programs (such as Open University, PhD programs...) may be part of other discussions.

In the year 2014-2015, there are 193 universities in Turkey, of which 109 are public, 76 are private and 8 are private vocational schools (Üniversitelerimiz, 2015). In total, there are 6.062.886 students enrolled in the higher education system including, public, private institutions, in vocational training, undergraduate, masters and PhD programs and formal, secondary, distance and open education. When we look at the total number of students in undergraduate formal education, we see that there are a total number of 1.473.867 students of which 275.353 are enrolled in private higher education

---

¹ We will refer to these universities as private universities due to various reasons which may be addressed in a further argument. As part of the argument please see: VATANSEVER, A., & YALÇIN, M. G. (2015). "Ne Ders Olsa Veririz" Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü. İstanbul: İletişim Yayınları.

Neoliberal Policies and Higher Education: A Comparison Between Sociology and Psychology Departments in Public and Private Universities in Turkey

institutions (Öğrenci Sayıları Özet Tablosu, 2015). We can say that 18.68% of all undergraduate formal education students are enrolled in private institutions.

In 2014-2015, there is a total of 148.903 teaching staff employed in higher education. The total number of teaching staff in undergraduate formal education is 126.240 of which 18.074 teaching staff is employed in private institutions (Öğretim Elemanları Sayıları Özet Tablosu, 2015). This shows us that 14.32% of all undergraduate formal education teaching staff is employed in private universities.

These descriptive data show us that even though there are 76 private universities in Turkey, the number of students enrolled and the number of teaching staff employed is fairly low when compared to the public higher education in Turkey. We can say that Turkey's higher education service is still, mostly a public service.

Selecting sociology as our standing ground we have tried to find a degree which is usually compared to the field we are working in Turkey. Accordingly, we have selected Psychology as our comparison unit. When we compare two branches of social science- sociology and psychology- we see that psychology degree in Turkey is more in demand. We can say that the university entrance exam is a good indicator of the demand for degrees. It is a system in which everyone who wants to enter the higher education system is centrally evaluated, in which the student scores determine which universities and the degrees these students can choose hence making it possible to see the demand for specific degrees.

The scores are grouped according to the area. Sociology and Psychology are both in the TM-3 (Turkish-Math 3) area, making their scores comparable. The highest base score in the 2014 university entrance exam (LYS) for psychology in public university formal education system (in Boğaziçi University) is 472 while the highest base score in sociology (also in Boğaziçi University) is 454. In the same year, the lowest base score in public university formal education system for psychology is 395 (Bingöl University) and the lowest base score for sociology is 269 (Karamanoğlu Mehmet Bey University-Karaman) (En Küçük ve En Büyük Puanlar (ÖSYM TABLO-4), 2014). Looking at the differences between highest and lowest base scores, we can say that a psychology degree is preferred to a sociology degree.

When we look at some of the web forums and blogs in which people are asking the question whether 'to study sociology or psychology' and questioning the career prospects for the graduates, we see from the answers² that sociology

---

² Please see: http://forum.donanimhaber.com/m_97328727/tm.htm,
<http://sorucevap.turkstudent.net/soru/1430/sosyoloji-mi-psikoloji-mi>,
<https://eksisozluk.com/sosyoloji-okumak--1181635>, <http://www.kizlarsoruyor.com/egitim->

is regarded as a field which does not offer many job opportunities whereas after completing a psychology degree, psychologists are even able to open their own clinics when they complete a clinical psychology masters degree.

We see the hierarchy of departments according to job opportunities. The attitude towards sociology is that it should be regarded as a 'curiosity' field whereas psychology is regarded more as a 'career' field. For example the member 'Frostorm'³ states that sociology should be regarded as a hobby, not as a degree a person would finish and get a career after s/he graduates. Bayoğlu⁴ states that currently, while evaluating degrees to choose from, it is thought that Psychology is better than Psychological Guidance and Counseling, which is better than Sociology, which is better than Philosophy.

It is also mentioned that in order to get a job after graduating from the department of sociology, you should be studying sociology in one of the best universities in Turkey. For Example, member 'JilberProduct'⁵ states that s/he is interested in studying sociology but also thinks that s/he would study it in a 'good' University. While referring to a 'good' university this member may be talking about many indicators such as location, cost and ranking of the university in university entrance exam. Looking at the strategic decision making process regarding the decision as to where to study in Turkey, Çokgezen (2014: 30) concludes his study by saying "...students prefer universities that have a good academic reputation, are located in bigger cities, and in which the education language is in English. They also want to receive these services without paying too much". A department selection cannot be isolated from the university selection process.

As we have seen in the base scores, while there was little difference between the highest base scores which was between Boğaziçi University sociology and psychology departments, the difference in minimum base scores, between Bingöl University psychology and Karamanoğlu MehmetBey University sociology is bigger. This does mean that university ranking is also an important factor in department selection. Boğaziçi University has been founded in 1971 while Bingöl and Karamanoğlu MehmetBey University have both been founded in 2007 (YÖK, 2017). The universities founded in 2007 are both provincial universities, showing us that university and department selection making

---

kariyer/q1444732-hukuk-mu-pdr-mi-psikoloji-mi-sosyoloji-mi, <http://ferhatbayoglu.com.tr/psikoloji-mi-pdr-mi/>

³ Frostorm. (2014, 01 16). *sosyoloji okumak*. Retrieved 26 09, 2015, from eksisözlük: <https://eksisozluk.com/sosyoloji-okumak--1181635>

⁴ Bayoğlu, F. (2014, 09 22). *PSİKOLOJİ mi PDR mi?* Retrieved 09 26, 2015, from Ferhat Bayoğlu: <http://ferhatbayoglu.com.tr/psikoloji-mi-pdr-mi/>

⁵ JilberProduct. (2014, 09 16). *Psikoloji mi Sosyoloji mi* . Retrieved 09 26, 2015, from Donanım Haber: http://forum.donanimhaber.com/m_97328727/tm.htm

involves a 'strategic' degree selection by looking at the status of the university which offers the related degree. While Boğaziçi University may be regarded as a prestigious university, looking at these two newly established provincial universities, the hierarchy of departments become more evident.

We have stated that today, the basic urges which promote scientific endeavors - basically 'to see and to understand the world'- are seen as a luxury. Neoliberal policies expect people to be managers of their own futures and of the ways in which a secure future is thought to be possible. This managing process involves a good degree selection. A good degree is evaluated on the basis of market value. Also the fact that students are seen as consumers of higher education urges them to be more careful in their degree selection, making them conscious consumers who can evaluate their options on the strategic calculation of effort and outcomes, not on a simple urge to pursue their interest and curiosities.

Looking at the public and private universities separately to compare the preferences towards offering sociology and psychology degrees, we clearly see that private universities' tendency is towards establishing psychology departments rather than sociology departments.

TABLE-1

Number of Sociology and Psychology Departments in Public and Private Universities in Turkey- 2015

	Public Universities	Private Universities
Number of Psychology Departments	64	52
Number of Sociology Departments	86	28
Total Number of Universities	109	76

Source: Data has been collected from YÖK website

We can say that in general, private universities are more open to market demand and in this respect even though more public universities in Turkey have sociology departments; private universities prefer psychology departments since there seems to be a conviction that a psychology degree offers more job opportunities hence creating a demand for a psychology

education. This is a small case in which we can see that the market demand is a determining factor in higher education.

The case we have presented involves private universities and it seems like the tendency to establish or close down departments on the basis of their market value has not affected Turkish public education in the same way.

However, we can expect this trend to prevail in public education since neoliberal policies involve public institutions to act as corporate entities in the end. There is clearly a case involving a different pattern for newly founded and more established public universities. This topic on the operation of the provincial universities in Turkey and universities which are newly established in neoliberal era requires further research.

While we have limited ourselves to the comparison between sociology and psychology departments, we need further research on the state of basic sciences in Turkey. The question regarding many departments such as mathematics, biology, chemistry... is unanswered at the moment. While this trend towards neoliberal reorganization of departments seems to pose a threat towards basic sciences, we cannot make a legitimate scientific claim on the situation of these departments in Turkey.

In this neoliberal era, we can see societal actors trying to make strategic choices since they bear the sole responsibility of their actions. When it concerns the future job opportunities, choosing a field to study is not a simple choice to make. Performance criteria, quantifiable educational activities, rankings all serve to create a volatile higher education market in which students are expected to strategically 'choose' their future. While the market changes, every actor present ranging from the academic to the students' parents, need to change their position.

Comparison of sociology and psychology departments in Turkish higher education indicates that in this neoliberal higher education system, departments are evaluated in terms of their market value. This means that, in this system, while the capitalist market changes rapidly, universities have to constantly reorganize their departmental structures, making it hard to offer stable higher education and to build on scientific knowledge. While we are leaving the idea of the Humboldtian University behind, it seems that it is important to understand the threats that this 'Neoliberal University' impose on the legacy of the University as an institution of higher education.

References

- ANWARUDDIN, S. M. 2013, Neoliberal Universities and the Education of Art, Humanities and Social Sciences in Bangladesh. *Policy Futures in Education*, 11(4), 364-374.
- BORA, T., & Erdoğan, N. 2015, Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları, Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar. In T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, & İ. Üstün, *Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği* (pp. 13-44). İstanbul: İletişim Yayınları.
- CHARLE, C., & Verger, J. 2005, *Üniversitelerin Tarihi*. (İ. Yerguz, Trans.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- COŞAR, S., & Ergün, H. 2015, Free-Marketization of Academia through Authoritarianism: The Bologna Process in Turkey. *Alternate Routes*, 101-124.
- CROUCH, C. 2014, *Neoliberalizmin Garip Ölumsuzlüğü*. (U. Gezen, Trans.) İstanbul: Açılım Kitap.
- ÇAVDAR, T. 2013, *Neoliberalizmin Türkiye Seyir Defteri*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- ÇOKGEZEN, M. 2014, Determinants of University Choice: A Study on Economics Departments In Turkey. *Yükseköğretim Dergisi*, 4(1), 23-31.
- ENDERS, J. 1999, Crisis? What crisis? The academic profession in the 'knowledge society. *Higher Education*, 38, 71-81.
- ENDERS, J., De Boer, H., & Weyer, E. 2013, Regulatory Autonomy and performance: the reform of higher education re-visited. *Higher Education*, 65, 5-23.
- ERDOĞAN, N. 2003, Güz. Kültürel Çalışmalar, (Kendiliğinden) İdeoloji(si) ve Akademya. *Toplum ve Bilim*(97), pp. 43-64.
- ERGUVAN, D. 2011, Vakıf Üniversitelerinin Türkiye Yükseköğretim Sistemi Üzerindeki Etkilerine Dönük Akademisyen Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(1), 137-160.
- EVANS, G. R. 2007, *Akademisyenler ve Gerçek Dünya*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GENDRON, Y. 2008, Constituting the Academic Performer: The Spectre of Superficiality and Stagnation in Academia. *European Accounting Review*, 17(1), 97-127.
- GUMPORT, P. J. 2000, Academic Restructuring: Organizational Change and Institutional Imperatives. *Higher Education*(39), 67-91.
- HIZ, G. 2010, 1980 Sonrası Türkiye'de Yükseköğretimde Piyasalaştırmada ve Özelleştirmede Gelişmeler. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), 55-80.
- KANDIKO, C. B. 2010, Neoliberalism in Higher Education: A Comparative Approach. *International Journal of Arts and Sciences*, 3(14), 153-175.

- KOGAN, M., & Teichler, U. 2007, Key Challenges to the Academic Profession and Its Interface with Management: Some Introductory Thoughts. In M. Kogan, & U. Teichler (Eds.), *Key Challenges to the Academic Profession* (pp. 9-15). Paris and Kassel: UNESCO Forum on Higher Education.
- KWIEK, M. 2002, Yüksek Öğretimi Yeniden Düşünürken Yeni Bir Paradigma Olarak Küreselleşme:Gelecek İçin Göstergeler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(1), 133-154.
- LYNCH, K. 2014, Aug 18. Control By Numbers: New Managerialism and Ranking In Higher Education. *Critical Studies in Education*, pp. 1-18.
- NALBANTOĞLU, H. Ü. 2003, Güz. Üniversite A.Ş.'De Bir 'Homo Academicus': Ersatz Yuppie Akademisyen. *Toplum ve Bilim*(97), 7-42.
- NARDALI, S. 2011, *Yükseköğretimde (Üniversitelerde) Markalaşma*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- OULETTE, L. 2009, Take Responsibility for Yourself: Judge Judy and the Neoliberal Citizen. In S. Murray, & L. Oullette (Eds.), *Reality TV: Remaking Television Culture* (pp. 223-242). New York & London: New York University Press.
- ÖĞRENCİ SAYILARI ÖZET TABLOSU. 2015, Retrieved 09 24, 2015, from 2014-2015 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri: <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- ÖĞRETİM ELEMANLARI SAYILARI ÖZET TABLOSU. 2015, Retrieved 09 24, 2015, from 2014-2015 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri: <https://istatistik.yok.gov.tr/>
- ÖKLEM, N. 1973, *Atatürk Döneminde Darülfunun Reformu*. İzmir: Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları.
- ÖNDER EROL, P. 2013, İzmir'deki Üniversitelerin Kentin Sosyoekonomik Yapısı Üzerine Etkileri. In R. Akpınar, & C. Arıkbay (Eds.), *Bilim, Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Yerele Yansımaları: İzmir Örneği* (pp. 19-32). Bursa: Dora Yayınevi.
- ÖSYM T.C. Ölçme ve Yerleştirme Merkezi. 2014, Retrieved 09 29, 2015, from 2015-ÖSYS: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi: <http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2015/OSYS/OSYS2015YerlestirmeMinMaxTablo-423072015.pdf>
- PARKER, M., & Jary, D. 1995, The McUniversity: Organization, Management and Academic Subjectivity. *Organization*, 2(2), 319-338.
- PEDRO, F. 2009, Continuity and Change in the Academic Profession in European Countries. *Higher Education in Europe*, 34(3-4), 411-429.
- RHOADES, G., & Slaughter, S. 1997, Academic Capitalism, Managed Professionals, and Supply-Side Higher Education. *Social Text*, 15(2), 9-38.
- ROBERTS, K. A., & Donahue, K. A. 2000, Professing Professionalism: Bureaucratization and Deprofessionalization In The Academy. *Sociological Focus*, 33(4), 365-383.
- SARGIN, S. 2007, Türkiye'de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 133-150.
- TEKELİ, İ. 2003, Dünya'da ve Türkiye'de Üniversite Üzerine Konuşmanın Değişik Yolları. *Toplum ve Bilim*(97), 123-143.

Neoliberal Policies and Higher Education: A Comparison Between Sociology and Psychology Departments in Public and Private Universities in Turkey

- TILAK, J. B. 2012, Financing Of Higher Education: Traditional Versus Modern Approaches. *Yükseköğretim Dergisi*, 2(1), 28-37.
- TILMAN, R. 1976, Ideology & Utopia in the Political Economy of Milton Friedman. *Polity*, 8(3), pp. 422-442.
- TORRES, C. A., & Daniel, S. 2002, The Political Economy of Higher Education in the Era of Neoliberal Globalization: Latin America in Comparative Perspective. *Higher Education*, 43(4), 429-455.
- ÜNİVERSİTELERİMİZ. 2015, Retrieved 09 24, 2015, from Yükseköğretim Kurulu: <http://www.yok.gov.tr/web/guest/universitelerimiz>
- VAIRA, M. 2004, Globalization and higher education organizational change: A framework for analysis. *Higher Education*(48), 483-510.
- YÖK. 2017, 01 21. *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*. Retrieved from Üniversiteler Hakkında Genel Bilgiler: <https://istatistik.yok.gov.tr/>

TEN RENGİ AYRIMCILIĞI: AFRO-TÜRKLER ÖRNEĞİ*

Lülüfer KÖRÜKMEZ KAYA**

Öz

Ten rengine dayalı ayrımcılık olarak, “renkçilik”, insanların ten rengine göre farklı muameleye tabi tutulmasıdır. Yaygın olarak da, beyaz rengin siyahtan üstünlüğü inancına dayanmaktadır. Bu çalışma, Afro-Türklerin günlük hayatta karşılaştıkları ten rengine dayalı ayrımcılık pratiklerine odaklanmaktadır. Afro-Türkler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'ya köleleştirilerek getirilen Afrikalıların neslinden gelen kişilerdir. Bu çalışma, ayrıca, ten rengi ayrımcılığının tarihsel köklerini göstermeye ve söz konusu ayrımcılığın bir süreklilik taşıdığını göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: Afro-Türkler, Kölecilik, Ten rengi ayrımcılığı

Skin Color Discrimination: The Case of Afro-Turks

Abstract

Skin color discrimination is the form of discrimination in which human beings are treated on the base of their skin color. It rests on the belief of preference of white skin color over black skin color. This article focuses on skin color discrimination experiences of Afro-Turks in daily life. Afro-Turks are descendants of Africans those brought to Anatolia through enslavement during Ottoman Empire. This aims to present historical origins and continuity of skin color discrimination.

Keywords: : Afro-Turks, Enslavement, Skin color discrimination

---

* Bu makale, Açık Toplum Vakfı tarafından fonlanmış ve Afrikalılar Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği bünyesinde gerçekleştirilmiş olan “Ten Rengi Ayrımcılığı: İzmir ve Çevresinde Yaşayan Afro-Türkler Üzerine Bir Araştırma” başlıklı projenin verilerine dayanmaktadır.

** Dr., lulufekorukmez@hotmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 15.11.2016, Kabul Tarihi: 17.11.2016

Giriş

Afro-Türkler, Türkiye’de az bilinen, “suskun ve yokmuşçasına” (Toledano, 2010) yaşayan gruplardan bir tanesidir. Bu görünmezliğin sebepleri, bir yandan Türkiye’de ulusal kimlik tartışmalarına ve buna bağlı olarak tarih yazımıyla ilgiliyken (Durugönül, 2003), diğer yandan ise aşağıda da tartışılacağı üzere, Afro-Türk nüfusun demografik özellikleri ve Türkiye politik coğrafyası içinde yaşama biçimleri ile ilişkilidir.

Osmanlı İmparatorluğunda yüzyıllarca devam eden köle ticareti yoluyla, imparatorluğun hemen her yerine olduğu gibi, Anadolu topraklarına getirilen *siyah kölelerin* neslinden gelenler, bugünkü Türkiye’de Afro-Türkler olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda kölecilik üzerine literatür giderek artıyor olmakla birlikte, Türkiye’de Erdem (1996) ve Toledano’nun (1982, 2010) çalışmaları önemli mihenk taşlarıdır. İmparatorlukta köle pazarları vasıtasıyla Anadolu topraklarının pek çok yerine köleleştirilmiş siyahların yayılmış olması mümkün olmakla birlikte, günümüz Türkiye’sinde Afro-Türkler, yoğunlukla İzmir, Aydın, Muğla ve Antalya civarında yaşamaktadır. Afro-Türk terimi, bir anlamda, ortak geçmişi tarif etmektedir. Öte yandan, etnik ya da dinsel gruplarda görülen ortak kültürel bir içerik taşımamaktadır. Diğer bir deyişle, Afro-Türkler teker teker “kök”lerinin nereye dayandığını veya aile geçmişlerini ya hiç bilmemektedirler veya duyum düzeyinde kalmaktadır. Dolayısıyla sınırlı ortak geçmiş bilgisi, aslında, köklerinin bir şekilde Afrika ülkelerine dayandığı ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde köleleştirilmiş bir aile geçmişine sahip oldukları bilgisiyle sınırlıdır. Ortaklık alanlarının sınırlı olduğu bir topluluğun belirleyici niteliği olarak, Afro-Türkler için, geriye sadece ten rengi kalmaktadır. Bununla birlikte, siyah ten rengi de sabit bir kategori değildir. Aşağıda tartışıldığı gibi ten renginin tonları da önemli farklılıklar yaratmaktadır.

Bu makalede, İzmir ve civarında yaşayan Afro-Türklerin gündelik hayatta karşılaştıkları ten rengine dayalı ayrımcılık deneyimleri üzerinde durulmuştur. Türkiye’de ten rengi ayrımcılığı hemen hiç tartışılmazken, bu çalışma, söz konusu ayrımcılığın varlığını ortaya koymanın yanı sıra, devlet ve toplumun siyah tenli olanlara yaklaşımının, Osmanlı’dan günümüze bir süreklilik taşıdığını da göstermeye çalışmaktadır.

Osmanlı’da Kölecilik ve Siyah Köleler

Osmanlı İmparatorluğu’nun 13. Yüzyıldan başlayan yükselişinden itibaren kölelik, imparatorluğun tüm kesimlerinden insanların aşına olduğu bir olguydu ve yaygın biçimde kabul görüyordu (Toledano, 1993: 479). Giderek köle sayısının artmasıyla, imparatorlukta, farklı işlerde ve sektörlerde köle

emeğinden yararlanılmıştır: Askeri-idari kulluk sistemi, tarım (ev içinde çalıştırılanlar dahil), sanayi ve harem (Toledano, 1993; Erdem, 2004). Bunu takiben ise, köle-toplum-devlet ilişkilerini düzenleyen hukuksal kurallar da kendisini göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına getirilen kölelerin sayısını tahmin etmek zordur. Toledano'ya göre 19. Yüzyılda her yıl ortalama 10.000 Afrikalı ve Çerkez köle getirilmiştir. 19. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde ise rakamlar en yüksek seviyesine ulaşmıştır: çoğunluğu Afrika ülkelerinden olmak üzere yıllık 11,000-13,000 kişi¹ (Toledano, 1982). İmparatorlukta kölecilik hiçbir zaman resmi olarak yasaklanmamış olmakla birlikte, Tanzimat ve sonrasında köleciliğin yasaklanması yönünde uluslararası baskılar artmıştır ve nihayetinde Cumhuriyetin ilanı ile herkesin özgür vatandaşlık statüsüne geçirilmesiyle, kölelik kurumu ortadan kalkmıştır².

Afrika topraklarında köleleştirilmenin gerçekleştiği toprakların genişliği ve Afrikalı kölelerin çok çeşitli kabile, dil ve kültürel gruplardan gelmesi, siyah kölelerin din, dil, kültür ve dil bakımından birbirinden önemli oranda farklılık göstermesine yol açmıştır (Spyropoulos, 2010: 26). Dolayısıyla, tıpkı bugünün Türkiye'sinde yaşayan Afro-Türklerde olduğu gibi, Osmanlı topraklarında yaşayan köleleştirilmiş siyahların, aynı kıtadan gelmekten, köleleştirilmiş olmaktan ve ten renklerinden başka ortaklıkları yoktu. Yine de, sınırlı da olsa bu müşterekler, siyah kölelerin bir dayanışma ağı oluşturmalarının da tek zeminini sunmuştur.

Osmanlı imparatorluğu geniş toprakları üzerinde yaşayan ve farklı etnik ve dinsel özellikleri olan grupları millet sistemi altında topluyor ve tebaasıyla ilişkisini de bu zeminde düzenliyordu. Oysaki söz konusu etno-dinsel ve hatta kültürel özellikler, siyah köleler için geçerli değildi. Dolayısıyla, devlet ve toplumun bu kişilerle ilişki kurmasının tek dayanağı olarak geriye ten rengi kalıyordu. Devletin köleleştirilmiş siyahlara homojen bir etnik-ırksal grup muamelesi yapmasının izleri, köle azadıyla ilgili belgelerde görülebilir: Beyaz köleler azat edildiğinde, "Rus kökenli", "Macar kökenli", "Bulgar kökenli, vb. olarak anılırken, siyah köleler daima "siyah kökenli" olarak belirtildi (Spyropoulos, 2010: 32).

¹ Ayrıca bkz. Şaul, M. (2015). Geçmişten Bugüne Siyah Afrika'dan Türkiye'ye Göçler: Kölelikten Küresel Girişimciliğe. İçinde *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Göçler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

² Osmanlı İmparatorluğunda köle ticaretinin yasaklanması çabaları ve azat edilen kölelere yönelik uygulamalara ilişkin bkz. Martal, A. (2000). Afrika'dan İzmir'e: İzmir'de Bir Köle Misafirhanesi. *Kebikeç*. 10, 171-186.

Toplumun, bu heterojen gruba ilişkin çağrışımları da olumsuzdu; cahil, sadakatsiz ve kıt akıl (Spyropoulos, 2010: 30). Boratav ve Eberhard'ın (1951), Türk folklorunda siyah karakterleri anlattıkları çalışmalarında, siyahlara ilişkin negatif tutumların, söylence, hikâye ve oyunlara yansımaları görülmektedir. Ayrıca siyah ten rengi, kişilerin aşağı statüde işler yaptığı ya da köle olduğuna işaret ediyordu (Zilfi 2010:139; Spyropoulos 2010). Belirtmek gerekir ki ırka dayalı davranışlar sistematik değildi veya buna yol açan hukuki bir düzenleme yoktu. Bu sebeple de, özellikle sahip-köle ilişkisini düzenleyen kodların İslam'dan kaynak alıyor olması sebebiyle, İslam topraklarında kölecilik ile Atlantik ötesi kölecilik karşılaştırılarak, İslam köleciliğinin daha yumuşak ve hatta insani olduğu ileri sürülmektedir. Siyah köleler arasında, saraya yakın olanlar hürmet görüyordu. Örneğin, 16-19. yüzyıllar arasında en zengin ve güçlü figürlerden birisi olan hadımlar, hem askeri sınıf içinde hem de daha geniş kamusal alanda saygı görenler arasındaydı (Zilfi 2010: 136).

Her ne kadar saraya yakın olanlar ayrıcalıklı konum elde etseler de, geriye kalanlar toplumsal hiyerarşide en altta yer alıyorlardı. Bunu köle pazarlarında beyaz ve siyah kölelerin satış bedellerinde de görebiliriz. Beyazlar, siyahlara nazaran daha pahalıya satılıyordu.

Türkiye'de Siyahlık ve Afro-Türkler

Türkiye'nin etnik kompozisyonu içinde görünmez olan Afro-Türkler hakkında akademik çalışmalar³ da oldukça sınırlı kalmaktadır. Durugönül (2003) bu eksikliğin sebeplerini Türkiye'de ulusal kimlik oluşturma çabaları, tarih yazımı ve eğitimi, son olarak da Afrikalılık bilincinin olmayışına bağlamaktadır. Durugönül aynı çalışmasında, Afrikalılık bilincinin oluşmamasını bir yandan kendisini köleleştirilmiş Afrikalıların soyundan ya da köle sahiplerinin soyundan gelen ve geçmişlerinin araştırılmasını talep eden, sosyo-politik olarak önemli bir komünite olmamasına, diğer yandan da hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde Afrika kökenlilerin Türk/Müslüman olarak kaydedilerek istatistiklerde yer almamasına bağlamaktadır⁴ (2003: 289). Ayvalıklı mermer ustası Mustafa Olpak⁵ tarafından 2006'da kurulan ve hala çalışmalarına devam eden Afrikalılar

³ Durugönül (2003) Antalya civarında yaşayan Afro-Türkler üzerine araştırmalar gerçekleştirirken, Akpınar (2016) İzmir köylerinde yaşayanlara odaklanmaktadır. Ayrıca Tarih Vakfı tarafından 2009-2010 arasında "Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli 'Türk' Olmanın Dünü ve Bugünü Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması" başlığını taşıyan bir sözlü tarih çalışması gerçekleştirilerek 100 kişinin yaşamöyküsü derlemiştir. Bkz. <http://www.afroturks.org/>

⁴ Cumhuriyet dönemi nüfus sayımlarında ırk, etnisite ve dinle ilgili sorular yer almadığı için günümüz Türkiye'sinde de Afro-Türklerin sayılarına ilişkin bilgi bulunmamaktadır

⁵ Mustafa Olpak'ın 2006 yılında yayınlanan ve kendi aile öyküsünü anlattığı i kitabı, bu alanda yazılmış ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Bkz. Olpak, M. (2006). Köle Kıyısından İnsan Hikayeleri: Kenya-Girit-İstanbul. İstanbul: Ozan Yayıncılık

Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği (kısa adıyla Afrikalılar Derneği) bilinç uyandırma, geleneğin icadı ve geçmişin araştırılması yönündeki talepleriyle bir istisna oluşturmaktadır⁶. Dernek, 2007'den beri köklerini Kuzey ve Doğu Afrika'da yaygın olan Zar/Bori⁷ kültüründen alan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde köleleştirilmiş siyahlar tarafından kutlanan Dana Bayramını⁸ yeniden canlandırmış ve bu bayram 2007'den bu yana İzmir'de kutlanmaktadır.

Afro-Türkler, genellikle “zenci” ya da “Arap” olarak adlandırılmaktadır. Kendilerini ise Arap, zenci ve son zamanlarda giderek artan oranda Afro-Türk olarak tanımlamaktadırlar. Zenci ve Arap, çoğunlukla birbirinin yerine geçecek şekilde ve aynı anda kullanılabilir. Günümüzde genellikle lakap olarak kullanılan bu terminolojinin kaynakları da yine Osmanlı İmparatorluğuna uzanmaktadır. 16. Yüzyılın sonu-erken 17. Yüzyıl arasında Kıbrıs'ta Osmanlı mahkeme kayıtlarını inceleyen Jennings, azat edilmiş ve hala köle olan Afrikalıların, zenci, siyah, Arab ve Habeşi (Etiyopyalı) olarak tanımlandığını ortaya koymuştur (Jennings 1987'den aktaran Ferguson, 2014: 83). Zenci kelimesinin, günümüzde kullanımı tartışmalıdır: Bir yandan, ırkçı aşağılama anlamı içeren İngilizce negro kelimesin tam karşılığı olmadığı ve Arapça siyah *zenc* kökeninden geldiği için kabul edilebilir bir tanımlama olduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan, köleleştirilmiş siyahlar için Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan *zenci* kelimesinin yeniden bugün Türkiye vatandaşı olan Afro-Türkler veya diğer siyah tenliler için yeniden üretilmesinin problemli olduğu iddia edilmektedir. Ancak, İzmir ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasında, özellikle Afro-Türk gençlerin zenci kelimesini popüler kültürden etkilenecek ve kendilerini tanımlamak için uygun kelime arayışı içinde, zaman zaman kullandıklarını gözlemledik. Genellikle de bu tanımlamayı kullanan gençlerin, kelimenin olumsuz içeriğinden haberdar olmadığını ya da görmezden geldiğini söyleyebiliriz.

Yine İzmir ve çevresinde gerçekleştirdiğimiz çalışmada ve Afrikalılar Derneği çevresinde tanıştığımız Afro-Türkler arasında geçen konuşmalarda, Arap kelimesinin, daha ziyade yaşlılar arasında ve köylerde kullanıldığını gözlemledik. Benzer biçimde Durugönül, yaşlı neslin kendilerini “Arap”, “Müslüman” ya da “Arap-Müslüman-Türk” olarak tanımlarken, genç kentli neslin

⁶ Mustafa Olpak'ın 3 Kasım'da hayatını yitirmesinin ardından düzenlenen anma töreninde Afro-Türk dernek üyelerinden bir tanesinin şu sözleri, Olpak ve derneğin bilinç yaratma ve dayanışma alanında ne çok yol aldığı bir göstergesidir: “Biz önceden ya Araptık ya da zenci. Şimdi Afro-Türk'üz”.

⁷ Toledano (2010: 31) köleleştirilmiş kişilerin, Zar/Bori ayinleri ve diğer kültürel odaklı araçları kullanarak ızalasyon ve yabancılaşma duygusunu yenmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.

⁸ Bkz. Güneş, G. (1999). İzmir'de Zenciler ve Zenci Folklorü. *Toplumsal Tarih*. 62 (11), 4-10.

“Müslüman-Arap”, “Afro-Türk” ya da “Afrika Kökenli Türk” olarak tanımladıklarını belirtmektedir (2011:167). Afro-Türkler, bir yandan, günlük yaşamda, siyah olmayanlar tarafından Arap olarak tanımlanmalarının bir devamı olarak kullanılırken bir yandan da Müslüman olmaya atıf yaptığını söyleyebiliriz. Afro-Türkler arasında *Hicaz’dan gelmiş* olmak, köklerinin nereye dayandığını açıklamak için kullanılan anlatılardan bir tanesidir⁹. Hacca gidenlerin yanlarında köle getirmesine atıf yapan Hicaz’dan getirilmek, aynı zamanda bilinmeyen geçmişin, Müslüman ve Afrika’dan daha tanıdık olana yaklaşmayı da ima etmektedir. Nihayetinde, özellikle 50’li yaşların üzerinde olan Afro-Türkler, Afrika’ya ilişkin ya az bilgiye ya da olumsuz imajlara sahiptir¹⁰.

Ten Rengi Ayrımcılığı

Literatürde, ten rengine dayalı ayrımcılık, “renkçilik” (colorism) olarak kullanılmaktadır. Renkçilik, insanların ten rengine göre farklı sosyal ve ekonomik muameleye tabi tutulmasıdır (Hamilton vd., 2009: 32). Buna göre, açık ten rengi tonları, koyu renk tonlarına göre tercih edilir durumdadır. Birleşik Devletler, Hindistan ve Jamaika gibi yerlerde sıklıkla gözlemlenmektedir. Beyazın siyaha üstünlüğü veya beyaz ten renginin tercih edilmesi, ırksallaştırma sürecinin kolonyalizm ve Afrika’nın köleleştirilmesi ile bağlantısı kurulmakla birlikte, kolonyalizm öncesi Japonya’da, 12. Yüzyılda kadın güzellik normunun açık ten rengiyle ilişkilendirildiği görülmüştür (a.g.e.: 32-33). Öte yandan, kölecilik döneminde açık tenli köleler evlerde çalıştırılırken, koyu tenli köleler daha zor işlerde ve tarlalarda çalıştırılmıştır (Harris, 2013: 22). Renkçilik, etnik gruplar arasında olduğu kadar etnik gruplar içinde de görülebilir.

Renkçilik genellikle ırkçılık ile karıştırılır. Renkçilik ve ırkçılık, birbirinden kolayca ayırt edilemeyecek kadar iç içe geçmiştir; ancak yine de birbirinden farklıdır. ırkçılık, kişilerin ırk ve etnisiteleri sebebiyle ayrımcılığa uğramasına verilen isimdir. Renkçilik ise, kişilerin ilişkilendirildikleri ırk veya etnisiteden bağımsız olarak, fenotipleri yani dış görünüşleri sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılmalarıdır. Renkçilikteki hiyerarşi ırkçılıktakine benzer bir yapı gösterir: açık ten, koyu tenden; beyazların yüz ve beden biçimi, Afrikalı yüz ve beden

⁹ Durugönül (2011: 167) İzmir ve çevresinde yaşayanların bir kısmı Sudan’dan geldiklerini; Balıkesir, Ayvalık ve İzmir çevresinde yaşayanların bir kısmı mübadele döneminde Girit’ten getirildiklerini ve atalarının da Doğu Afrika’dan Girit’e geldiklerini; Muğla ve Aydın civarındakilerin bazılarının Sudan’dan geldiklerini söylemekle birlikte çoğunluğun nereden geldiklerini bilmediklerini; Milas, Dalaman ve Ortaca’da yaşayanların ise Hidivi Abbas Hilmi tarafından Mısır’dan getirildiklerini ve Sudan’dan bahsettiklerini belirtmektedir.

¹⁰ Durugönül (a.g.e.: 169) çalışmasında bazı Afro-Türklerin, yoksulluk görecekları ve üzüleceklerini düşünerek Afrika’ya gitmek istemediklerini, bunun yerine Amerika’daki siyahlarla tanışmayı tercih ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca, Antalya’nın köylerinde yaptığı mülakatlarda özellikle genç neslin, Afrika ile herhangi bir bağı reddettiklerini ifa etmektedir (a.g.e.: 168).

biçiminden daha değerlidir. Diğer bir deyişle, renge dayalı ayrımcılıkta renk, ırkın bir göstergesi değildir. Örneğin, birisi açık kahverengi tenli ve diğeri koyu siyah tenli olan, aynı ırka mensup iki kişi olduğunu varsayalım. Bu kişiler aynı ırka mensup olmalarına karşın, ten rengi sebebiyle biri diğerinden daha üstün tutulabilir, diğeri daha fazla ayrımcılığa uğrayabilir. Buradaki farklı tutumun sebebi ırk değil, fakat ten rengidir. Yani, bir kişinin ten rengine ilişkin sosyal anlama bağlı olarak, o kişinin statüsünün belirlenmesi renkçilik/ renk ayrımcılığıdır (Jones, 2000: 1497).

Renkçilik, ilk kez 1982 yılında Alice Walker'ın bir makalesinde kullanılmıştır. Ancak, aslında yeni bir fenomen değildir; yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü, ırkçılık içinde kaybolmuştur (Jones, 2000: 1489). Konu hakkında özellikle Birleşik Devletlerde literatür¹¹ gelişkin olmakla birlikte, Türkiye'de ten rengi ile ilgili çalışmalar yeni başlamaktadır¹².

Yukarıdaki kavramsal çerçeve kısmen Afro-Türkler örneğine uygulanabilir. Afro-Türklerin deneyimleri, renkçilik olarak adlandırılabilir; ayrımcılık ve ırkçılık ile iç içe geçebilmektedir. Bedenin neyi işaretlediği ve neyin sınırını oluşturduğu ise bulgulardan sonra sonuç kısmında tartışmaya açılacaktır.

İzmir ve Çevresinde Yaşayan Afro-Türkler ve Ten Rengi Ayrımcılığı

2014 yılında İzmir merkez ve Afro-Türklerin yoğunlukla yaşadığı Torbalı köylerinde gerçekleştirilen alan araştırması, yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması kapsamında gündelik hayattaki ayrımcılık, kurumsal ayrımcılık, ayrımcılığın mekanizmaları, ayrımcılığın yaş, cinsiyet, sosyo-kültürel durum ve ikamet yeri ile ilişkisi konularına odaklanılmıştır. Mülakatların yanı sıra, Afro-Türklerin yaşadığı köylere, görüşme amacı taşımayan ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 2013 ve 2014 Dana Bayramları sırasında gözlem ve enformel görüşmeler yapılmıştır.

---

¹¹ Literatür değerlendirmesi için bkz. Burton, L. M., Bonilla-Silva, E., Ray, V., Buckelew, R., & Hordge Freeman, E. (2010). Critical race theories, colorism, and the decade's research on families of color. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 440-459.

¹² Ezgi Çakmak'ın çalışması bu örneklerden bir anesidir. Ezgi Çakmak, İstanbul'da Afrikalı göçmenler hakkındaki çalışmasında, göçmenlik, ten rengi ve beden ilişkisi üzerinde durmaktadır (2013) ve siyah bedenin ne şekilde okunduğunu analiz etmektedir. Ona göre, "deriyi bir sınır hattı" olarak kurular; beden bir işaret olarak okunur. Burada işaret edilen göçmenlik ve yabancılıktır; sonuçta da iki taraflı bir dışlama mekanizması oluşur.

Sokak ve Kamusal Alanlar

Ten rengi sebebiyle, sokakta sözlü tacize ve bakışlara maruz kalmak, kırsal ve kentsel alanda farklılık göstermektedir. Köy ve ilçelerde yaşayanlar, bu tür davranışlara ya hiç maruz kalmadıklarını ya da nadiren maruz kaldıklarını belirtmektedirler. İlçe ve köylerin Afro-Türklerin doğdukları-büyüdüğü yerler olması sebebiyle, buralarda tanınıyor ve biliniyor olmaları, gündelik olarak sokakta tacizi engellemektedir. Ancak, kent merkezinde, hem tanışıklık ve akrabalık ilişkilerinin sokakta kaybolması hem de siyahların genel nüfus içinde sayılarının az olması sebebiyle “dikkat çekici” olmaları, kentte söz konusu tacizin artışına neden olmaktadır. Durugönül, İzmir’de yaptıkları çalışmada, Afro-Türklerin hayatları boyunca en az bir kere sözlü tacize maruz kaldıklarını ifade etmektedir (Durugönül, 2011:169). Bakış, kıkırdama, birbirini dürterek işaret etme gibi taciz eylemleri, sokakta karşılaşılan siyah bedene yönelen tepkilerdir.

“Laf atma” olarak tarif edilen sözlü tacizler ise, sıklıkla “Arap” ve “kara” diye seslenmeyi içermektedir. Arap kelimesi yukarıda tartışıldığı üzere, Osmanlı’dan günümüze devam eden bir isimlendirmeyken, bir yandan da Anadolu’da yaygın olan lakap takmanın bir parçası olarak görülmekte ve bir kabullenışı işaret etmektedir. Ayrıca, siyahlara, ünlü aktör/aktristeler, şarkıcılar veya sporcuların isimlerinin sokakta arkalarından bağırılması veya bu isimlerle doğrudan hitaplar yaygındır.

Sokakta maruz kalınan tacizler söz ve yukarıda bahsedilen eylemlerle sınırlı değildir. Daha doğrudan ve aşağılama içeren eylemler de söz konusudur. Örneğin, Seda¹³, Denizli’de bindiği belediye otobüsünde karşısında oturan kadının, Seda’yı fark ettiğinde eliyle yanındaki çocuğunun yüzünü kapadığını ve besmele çektiğini anlatmaktadır.

Kentte daha fazla tacize maruz kalmakla birlikte, küçük kentlerde taciz daha da artabilmektedir. Örneğin, Ordu’da üniversite okumaya giden Sinan, sokaktaki tacizlerin yanı sıra üniversitede rahat olamadığını ve nihayetinde okulu bırakarak İzmir’e döndüğünü ifade etmiştir. Pek çok Afro-Türk, eğitim ya da iş için gittikleri yerlerde önce yabancı olduklarının sanıldığını, Türkiyeli olduklarını söylediklerinde ise bir yandan sempatiyle diğer yandan ise şaşkınlıkla karşılaştıklarını belirtmektedirler.

Söz konusu bakış, dürtme, laf atma gibi tacizler sokakla sınırlı kalmamaktadır; düğün, cenaze, okul ya da hastane fark etmeksizin bu davranışlar tekrarlanabilmektedir. Örneğin, 20’li yaşlarının sonlarında olan Esin,

¹³ Bu çalışmada zikredilen kişi isimlerinin tamamı takma isimlerdir.

düğün davetlerine gitmekten hiç hoşlanmadığını ve mecbur kalmadıkça kendi akrabaları dışında kimsenin düğününe gitmediğini söyledi; bu tür kalabalık ortamlarda bakışların tamamının kendisine çevrildiğini ve bundan rahatsızlık duyduğunu söyledi. Tam da Esin'in anlattığı gibi, Esin, Esin'in iki çocuğu ve Esin'in kardeşiyle birlikte bir düğüne katıldık. Esin'in kardeşinin geleneksel Ege havalarında dans etmesi, Esin'in Türkçeyi çok iyi konuşması (!), Esin'in büyük çocuğunun zeybek oynaması, birbirini dürtmelerle beraberinde, şaşkınlıkla karışık sevinçle izlendi. Bu arada, "Türk mü onlar? Aaaaa! Ama yazık!" konuşmaları da kulağımıza çalınıyordu. Burada "Yazık!" olarak ifade bulan düşünce, "siyah olmanın şanssız ve/ya kötü bir durum olması"ydı.

Kurumlar

Gündelik ayrımcılığın yanı sıra, kurumsal ayrımcılığın olup olmadığına dair sorulan sorulara verilen yanıtlarda, sistematik bir ayrımcılık rapor edilmemiştir. Bu konuda tek bir vaka anlatıldı: Nuray, İzmir şehir merkezinde bulunan bir hastanede, hasta kayıta çalışan memur tarafından sözle tacizine maruz kaldığını ancak olayı hastanenin insan hakları birimine şikâyet ettiğini ve bunun neticesinde memurun uyarıldığını belirtti.

Okullarda ise eğitim ya da idari kadro tarafından yapılan herhangi bir taciz veya ayrımcılık deneyimi anlatılmadı. Ancak, diğer çocukların siyah çocuklara sözlü sataşmada bulunduğu veya alay ettiği durumlarda, okul idaresi veya öğretmenlerin bu durumu hafiflediği ve yetersiz müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Bu tür olaylar neticesinde pek çok Afro-Türk çocuğun, eğitimden erken ayrıldığı anlatılmaktadır. Örneğin Mustafa Olpak, okulda akranları tarafından alay edilmenin sonucu olarak okulu bıraktığını belirtmiştir.

Evlilik ve Aile

Afro-Türkler ve olmayanlar arasında karma evlilikler, Afro-Türkler tarafından tercih edilmekte ve sıkça görülmektedir. Beyazlarla evlenme yönündeki isteğin sebebi, cinsel çekimden ziyade, gelecek nesillerin ten renginin açılması ve sembolik beyazlamanın yolu olarak açıklanmıştır. "Çocuklarımız bizim çektiklerimizi çekmesinler" ifadesinde özetini bulan acı ve gelecek nesil için umut, ancak rengin karma evlilikler yoluyla açılmasıyla mümkün kılınmaya çalışılmaktadır. Gelecek kuşakların ten renginin açılması için gösterilen çaba, beyazlaşma sendromu (bleaching syndrome) olarak görülebilir. Beyazlaşma sendromu, sosyal, estetik ve kültürel baskı sebebiyle,

---

¹⁴ Ten rengi ayrımcılığının eğitim boyutu ve eğitim kadrosunun konuya müdahil olması konusunda ilgili olarak bkz. Hall, R. E. (2016). The Bleaching Syndrome: The Role of Educational Intervention. *Theory Into Practice*, 55(1), 62-68.

kimyasal maddeler, ilaçlar ya da kozmetik ürünleri kullanarak, ten rengini siyahtan beyaza doğru açılması için gösterilen çabayı anlatan terimdir. Beyazlaşma sendromu Afro-Türlere özgü olmadığı gibi, evlilik yoluyla beyazlaşma çabası da başka örneklerde görülebilmektedir. Örneğin, Hindistan'da Hindular hâkim grup olmakla birlikte, ülkenin güneyinde azınlıktadırlar ve güneydekiler tarafından koyu renk tenleri sebebiyle ayrımcılığa uğramaktadırlar. Belirli bir zenginliğe ulaşan erkek Hindular evlenmek için daha açık tenli kadınları seçmektedirler ki bu kendilerine yönelik damgalamayı silmenin bir yolu olarak görülmektedir¹⁵ (Hall, 1995: 179). Boratav ve Eberhard (1951) da yine Türk folklorunda siyah sevgili, siyah eş gibi karakterlerin olduğu hikâyelerden örnekler sunmaktadır. Bu örneklerde, siyahlarla evlenmenin bazen bir sınav bazen de bir ceza olarak tasvir edildiği görülmektedir.

Siyah olmanın ve siyahlarla evlenmenin, geçmişten beri olumsuz anlamlarla yüklü olması, karma evliliklerin bir kısmının boşanmayla sonuçlanmasını anlaşılır kılmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde, siyah tenli olanların eşleri ve/ya eşlerinin ailesi ve çevresinde olumsuz davranışlara maruz kalması sebebiyle belirtildiği görülmüştür¹⁵.

Esin, ikinci evliliğini, üçüncü eş olduğu bir beyaz erkekle birkaç sene önce yapmıştı. İlk eşi de beyazmış ve çocukları doğduktan sonra terk edip ortadan kaybolmuş. Şimdiki eşi ile evlenmesinin sebebini ise, bir yandan Türkiye'de boşanmış bir kadın olarak yaşamının zorluklarına ek olarak, siyah, boşanmış ve yoksul bir kadın olarak hayatını devam ettirmedeki zorluğu olarak belirtti. Şimdiki eşinin kendisiyle birlikte sokağa çıkmaktan, düğünlere katılmaktan imtina ettiğini anlattı. Eşi buna sebep olarak ise, "insan içine çıktıklarında" Esin'e sürekli bakıldığını, bunun kendisi için sorun olmadığını ama Esin'in rahatsız olduğu için beraber gitmeyi tercih etmediğini söylemiş.

Damgalanma

Yaptığımız alan çalışmasında, damgalamaya ilişkin birbiriyle çelişik ve farklılaşan pratikler olduğunu gözlemledik. Bu pratiklerden ilki, siyahların yabancı olduğunu varsaymaktır. Elbette, sessiz ve görünmez olan Afro-Türlüklerden habersiz olanlar için siyah Türklerin varlığı "şaşkınlık" sebebidir. Bu sebeple sokakta siyahların arkasından yabancı aktör/aktrist, şarkıcı ve

¹⁵ Béteille (1967), eş seçiminde koyu ten renginin erkekler için kadınlara göre daha "sorun" teşkil ettiğini belirtmektedir. Erkekler için, zenginlik, meslek ve eğitim, ten rengine göre daha fazla etkili olmaktadır (1967: 453). Ayrıca, ten renginin bir kriter olarak kabul edilmesinde, Hindistan'da bölgesel ve kast farklılıkları da etkili faktörler olarak ortaya çıkmaktadır (ayrıntılı tartışma için Bkz. Béteille, A. (1967) Race and Descent as Social Categories in India. *Daedalus* (1967): 444-463.1

sporcuların isimleriyle seslenilmekte, nereden geldikleri sorulmaktadır. Bu soruya, örneğin, “Ödemişli” yanıtı vererek ikna etmek kolayca mümkün olmamaktadır. Örneğin, Türkiyeli olduklarını belirtmelerine rağmen, özellikle gençlerin, siyahlarla Amerikan filmlerindeki sözel ve bedensel dili kullandıklarını belirtmektedirler.

Benzer şekilde, Türkiyeli siyahların, Türkiye’de göçmen olan siyahlarla birbirine karıştırıldığı da ifade edilmiştir. Siyahların hepsinin “suçlu”, “uyuşturucu satıcısı” vb. olduğuna dair önyargılardan, Afro-Türkler de payını almaktadır. Özellikle erkekler, İzmir merkezde devamlı olarak polis kontrolüne, aramasına maruz kalmalarının sebebinin siyah olmaları olduğunu belirtmektedirler. Kadınlar ise polisten veya sivil halktan bu tür bir davranışa nadiren maruz kalmaktadırlar. Ayrıca, görüştüğümüz Afro-Türklerden bazıları, siyahların yoğunlukla yaşadıkları yerlerde yaşıyor olmalarına karşılık kendilerinin dış görünüşlerinin yoksul olmaması nedeniyle daha garip karşılandıklarını, siyahların yoksul olması gerektiğine dair bir algının var olduğunu belirtmektedirler.

Performans

Ten rengini bir performans olarak sergilemek zorunda bırakılmak, renkçiliğin sonuçlarından bir tanesidir. Ten rengini, filmlerde gördüklerine benzer biçimde davranmak ve giyinmek, sahnede olmak ve güzellik normlarına uymak biçiminde performe etme zorunluluğu biçiminde kendisini göstermektedir. Özellikle gençler, ten renklerini *olumlamak* ve *kabul edilir* kılmak için performans göstermektedirler. Bu, saçların kıvrıkcık ve kabarık olması veya örülmesi, kıyafetlerin benzetilmesi gibi tamamlama öğelerini içerir. Öte yandan, sürekli olarak, göz önünde olmak, sahnede olmak, çekici olmak gibi bir zorunluluk da içermektedir. Sıradan olmak, bir anlamda, siyah ten renginin dezavantajlarına maruz kalmak anlamını taşımaktadır. Örneğin, Gülden, ortaokulda ten rengi sebebiyle, hak etmesine karşın tiyatro oyununda ancak yan rol alabilmesi nedeniyle sahneden bir daha inmediğini söylemektedir. Abisi ise şarkı ve dans yarışmalarına katılmakta, televizyon dizilerinde rol almaya çalışmaktadır. Abisi ise yaptığımız görüşmede, Alsancak’taki barlardan iş teklifi aldığını ve teklif edilen işin barların önünde yer alan masalarda oturmak olduğunu ifade etti. Dolayısıyla bir yandan, siyah beden, “dikkat çekici” olarak egzotize edilirken diğer yandan da ancak siyahlığını göstererek, performe ederek var olacağını ima etmektedir. Benzer biçimde Ayşe, daha önce pazarlamacı olarak çalıştığını ve *dikkat çekici olduğu için* oldukça başarılı olduğunu belirtmektedir. Siyah erkeklerin turizm sektöründe çoğunlukla animatör olarak çalıştıkları dile getirilmiştir. Animatörlük dışında turizm

sektöründe yalnızca bir kişinin yöneticilik yaptığı öğrenilmiştir. Dolayısıyla siyahlık bir “eğlence unsuru” veya kozmopolit ortamda kabul edilebilecek bir öge olarak ortaya çıkmaktadır.

Beden ve Çekicilik

Güzellik normları ve ideolojisinin siyahların tanımlanmasındaki rolü oldukça önemlidir. Yaptığımız görüşmelerde, özellikle genç kadınlar, bedensel görünüşlerinden memnuniyetlerinden bahsetmişler ve bunun kalabalıkta farklı olarak dikkat çekmeye neden olduğunu memnuniyetle belirtmişlerdir. Çevrelerinden “tatlı”, “çekici”, “farklı” gibi iltifatlar almaları, kadınların güzellik normunu yerine getirmek için çaba sarf etmelerine neden olmaktadır. Saçların örülmesi, rasta yapılması veya kabartılması buna örnek gösterilebilir. Siyah erkekler ise genital organlarına ve hiperseksüaliteye referans eden sözler ve sorulara maruz kaldıklarından bahsettiler. Örneğin Uğur, siyah bir erkek bir gruba girdikten en geç on beş dakika sonra konunun buraya geldiğinden bahsetmektedir.

Siyah bedenin performans ve çekicilik bağlamında değerlendirilmesinin dışında, batıl inançlara da konu olabilmektedir. Üniversite eğitimi için Isparta’ya giden Beyza, Isparta’da çok rahat ettiğini çünkü burada çok sayıda Afrika ülkelerinden gelen sığınmacı olması sebebiyle yerlilerin siyahlara alışkın olduğunu ve dolayısıyla da sokakta rahatsız edilmeden yürüyebildiğini belirtmiştir. Ancak, üst katta oturan komşusu kendisine şöyle söylemektedir: “Ayyy... sen benim uğurumsun. Seni görmediğim gün uğurum kaçıyor. Her gün görün bana”.

Ten Renginde Ton Farklılığı

Ten rengi, yaş, cinsiyet ve yaşanılan yere göre farklı deneyimlenmekle birlikte, rengin tonuna göre de farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Ten renginin tonuyla ilişkili olarak ayrımcı pratik, hem Afro-Türk olmayanlar hem de Afro-Türkler tarafından üretilebilmektedir. Daha çekici, daha güzel, daha kabul edilebilir ten rengi tonları varken, çirkin ve itici olarak belirtilen tonlar da söz konusudur. Örneğin anne ve iki kızından oluşan bir ailede, annenin teni koyu iken kızlarınkı daha açıktı. Kız kardeşler kendi ten renkleriyle ilgili problem yaşamadıklarını ve “farklı” oldukları için mutlu olduklarını belirtirken; annelerinin muhtemelen daha fazla problem yaşadıklarını, ancak tam olarak ne yaşadığını bilmediklerini belirttiler. Yine kız kardeşlerden bir tanesi, en yakın arkadaşının kendisine, “tam kararında senin rengin; daha koyu olmamış Allahtan. ıııııııııı” dediğini ve bu nedenle onunla tartıştığını anlatıyor.

Bir başka örnekte, ten rengi birbirinden farklı üç kardeş, tamamen farklı deneyimler yaşadıklarını anlattılar. Yeliz, Damla ve Yusuf. Yeliz'in ten rengi koyu; Damla'nın rengi melez diye tanımlanabilecek açıklikta ve gözleri yeşil; Uğur ise esmer olarak tanımlanabilecek renkte. Yeliz uzun süre işsiz kalmış; devamlı olarak iş görüşmelerinden olumsuz yanıtla dönmüş. Damla, ablasının görüşmelerden sürekli olumsuz yanıtla dönmesini problemlili bulmuş ve bir görüşmeye onunla birlikte gitmeye karar vermiş. Bu görüşmesinin neticesinde de Yeliz, "yeterince *prezantabl* olmadığı" sebep gösterilerek yine olumsuz yanıt almış. Damla, ancak ablasıyla katıldığı bu görüşmeden sonra ten renginin bir ayrımcılık unsuru olduğunu anladığını, çünkü açık ten rengine sahip olan kendisinin bunu hiç deneyimlemediğini belirtiyor. İlginç olan ise, ablasının daha önce ten renginden dolayı uğradığını söylediği ayrımcı pratikleri göz ardı etmedir. Damla, polis memuru olarak çalışmaktadır. Ancak Damla'nın koyu siyah ten rengine sahip kuzeni Hasan, renginden ötürü mülakatlarda "siyah polis olmaz, dikkat çekersin" diyerek geri çevrilmiş.

Ancak ton farklılıkları ya da ten rengine dayalı ayrımcılık sadece siyah olmayanlardan kaynaklanmamaktadır. Siyahlar arasında da, açık tonlu renkler daha kabul edilir ve tercih edilir görünmektedir. Örneğin, Mehmet, ten renginden dolayı maruz kaldığı ayrımcılığa dair bir hikâyeye anlatırken, yanında oturan Hilmi'yi göstererek "...ah aynı bunun gibi kapkara bir adamdı" şeklinde ifade etmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin az bilinen topluluklarından birisi olan Afro-Türklerin, ten renkleri sebebiyle günlük hayatta maruz kaldıkları ayrımcı pratikleri ortaya koymaya hedeflemektedir. Ten rengine dayalı ayrımcılık, Amerika ve Hindistan gibi ülkelerde, estetik, hukuk, eğitim ve günlük yaşamdaki etkileri uzun süredir tartışılmaktadır ve bunun neticesinde ise hacimli bir literatür oluşmuştur. Türkiye'de ise henüz ilk çalışmalar yapılmaktadır. Ancak, uluslararası göçün artması ve Türkiye'nin göç sistemleri ve yolları üzerinde önemli bir merkez haline gelmesi sonucunda, Afrika ülkelerinden gelen göçün de artması ve çeşitlenmesi sonucunda, siyahların uğradıkları ayrımcılık üzerine çalışmaların da çoğalması beklenmektedir.

Afro-Türklerin, "siyahlığı", sadece kamusal alanda uğradıkları doğrudan ayrımcı pratiklerle ilgili değildir. Örneğin, sıklıkla, Afro-Türkler ten renkleri ve yoksullukları arasında bağlantı kurmaktadır. "Özellikle Afro-Türklerin sosyal tabakalaşmanın alt sıralarında yer alması ve kölelikten azat edildikten sonra bu

zamana kadar aynı alt sosyal tabaka içinde kalmaları ve çoğunluğunun orta ve üst sınıf dışında kalması, ten rengi ve ekonomik yapının şekillendirdiği bu habitusun bir parçası olarak düşünülebilir” (Akpınar, 2016: 121). Ayrıca, ten renkleri sebebiyle çocukların erken yaşta eğitimden ayrılması ve iş bulmada ortaya çıkan sıkıntılar, yoksulluk ve ten renginin iç içe geçmişliğini göstermektedir.

Diğer yandan ten rengi ayrımcılığı, egemen nüfusun Türkiyeli siyahlardan haberdar olamaması ve bunun getirdiği şaşkınlıkla açıklanamaz. Osmanlı İmparatorluğundan günümüze devlet ve toplumun siyahlara yaklaşımı, daha açıkçası yok sayma ve ikincilleştirme pratikleri, süreklilik göstermektedir. Afro-Türklerin görünmezliği, Türkiye'nin milliyetçi tarih yazımı, Türk olmayan bütün grupları yok sayma ve bütün nüfusun Türk ve homojen olduğu iddiasının bir neticesi sayılabilir. Elbette, “İslam'da kölecilik yoktur” ya da “İslam köleciliği, merhametlidir” ifadelerinde kendisini bulan İslam ve kölecilik tartışması, Türkiye'de, Osmanlı köleciliği araştırmalarına da önemli bir engel oluşturmuştur.

Ten rengine dayalı ayrımcılık konusunda yapılacak araştırmaların artması ve çeşitlenmesi, sadece bu ayrımcı pratiğe maruz kalan grupların deneyimlerini “duyurmak” anlamına gelmez. Tersine, Türkiye'de ırkçılık ve ayrımcılık çalışmaları içinde değerlendirilmelidir. Elbette, ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele politikaları oluşturmak ve STKlar ve insan hakları aktivistleri için de önemli bir kaynak anlamına gelecektir.

Kaynakça

- AKPINAR, M. 2016. Afro-Türklerde Kimlik: Temsiliyet, Gelenek ve Kolektif. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BETEILLE, Andre. 1967. Race and descent as social categories in India. *Daedalus*. 96(2), 444-463.
- BORATAV, P. N., & EBERHARD, W. 1951. The negro in Turkish folklore. *The Journal of American Folklore*, 64(251), 83-88.
- BURTON, L. M., BONILLA-SILVA, E., RAY, V., BUCKELEW, R., & HORDGE FREEMAN, E. 2010. Critical race theories, colorism, and the decade's research on families of color. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 440-459.
- ÇAKMAK, E. 2015. Siyah=Yabancı=Göçmen: Afrikalı Göçmenlerin İstanbul Deneyimine Dair Bir Okuma. *İçinde Göçler Ülkesi (169-177) Ayrıntı Yayınları* İstanbul.
- DURUGÖNÜL, E. 2013. Antalya'da Afrika kökenli Türkler üzerine çalışmanın sorunları. *International Journal of HumanSciences*, (10)1, 1401-1411.
- _____ 2011. Turks of African Origin and Citizenship, içinde *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*, Lexington Books, Lanham, MD, (159-177)
- _____ 2003. The Invisibility of Turks of African Origin and the Construction of Turkish Cultural Identity: The Need for a New Historiography. *Journal of Black Studies*, 33(3), 281-294
- ERDEM, H. 2004. Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909. İstanbul: Kitap Yayınevi
- FERGUSON, M. 2014. White Turks, Black Turks and Negroes: The Politics of Polarization. İçinde *The Making of a Protest Movement in Turkey #Occupy Gezi* (p. 77-88) Palgrave
- _____ 2010 Enslaved and Emancipated Africans on Crete. In *Race and Slavery in the Middle East*. The American University in Cairo Press Cairo New York.
- GÜNEŞ, G. 1999. İzmir'de Zenciler ve Zenci Folklorü. *Toplumsal Tarih*. 62 (11), 4-10.
- HALL, R. E. 2016. The Bleaching Syndrome: The Role of Educational Intervention. *Theory Into Practice*, 55(1), 62-68.
- _____ 1995. The bleaching syndrome: African Americans' response to cultural domination vis-à-vis skin color. *Journal of Black Studies*, 26(2), 172-184.
- HAMILTON, D., GOLDSMITH, A. H., & DARITY, W. (2009). Shedding "light" on marriage: The influence of skin shade on marriage for black females. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(1), 30-50.
- HARRIS, A. H. 2013. Impact of Colorism: Narratives of Black/White Biracial Women's Identity Negotiation at Predominantly White Institutions. Yayımlanmamış Doktora

Tezi. Graduate Faculty of The University of Georgia.
https://getd.libs.uga.edu/pdfs/harris_shauna_h_201308_phd.pdf

- JONES, T. 2000. Shades of brown: The law of skin color. *Duke Law Journal*, 1487-1557.
- MARTAL, A. 2000. Afrika'dan İzmir'e: İzmir'de Bir Köle Misafirhanesi. *Kebikeç*. 10, 171-186.
- OLPAK, M. 2006. Köle Kıyısından İnsan Hikayeleri: Kenya-Girit-İstanbul. İstanbul: Ozan Yayıncılık
- TOLEDANO, E.R. 2010. Suskun ve Yokmuşçasına İslam Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- _____ 1993. Late Ottoman concepts of slavery (1830s-1880s). *Poetics today*, 477-506.
- _____ 1982. *The Ottoman Slave Trade and Its Suppression: 1840-1890*. New Jersey ve Surrey: Princeton University Press.
- SPYROPOULOS, Y. 2010. The Creation of a Homogeneous Collective Identity: Towards a History of the Black People in the Ottoman Empire". *International Journal of Turkish Studies*, 16 (1-2), 25-46
- ŞAUL, M. 2015. Geçmişten Bugüne Siyah Afrika'dan Türkiye'ye Göçler: Kölelikten Küresel Girişimciliğe. İçinde *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Göçler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- www.afroturks.org Sessiz Bir Geçmişten Sesler
- ZILFI, M. 2010. *Women and slavery in the late Ottoman Empire: The design of difference*. Cambridge University Press.

*Yakın tarihte aramızdan ayrılan değerli bilim insanı
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'yı saygı ve rahmetle anıyoruz.*

ÇOCUĞUN DEĞERİ VE AİLE DEĞİŞİMİ: TÜRKİYE'DEN OTUZ YILLIK BİR PORTRÉ*

**Çiğdem KAĞITÇIBAŞI
Bilge ATACA**

Çev. Pelin ÖNDER EROL
Ebru ALOĞLU*****

Öz

Türkiye Çocuğun Değeri Araştırması bir metropolitan merkez ve iki kırsal bölgedeki üç sosyo-ekonomik tabakanın üç kuşağını içermektedir. Bulgular, son otuz yılda çocuklara atfedilen psikolojik değerlerde keskin bir yükseliş ve buna bağlı olarak faydacıl/ekonomik değerlerde düşüşü göstermektedir. Değişen aile dinamikleri ve aile rollerine işaret ederek, erkek çocuk tercihinin yerini kız çocuk tercihi almıştır. (Yetişkin) çocuklardan beklentiler, çocuklarda arzu edilen nitelikler ve mevcut, istenen ve ideal çocuk sayısındaki buna bağlı değişimler, Kağıtçıbaşı'nın Aile Değişim Modeli'ni desteklercesine beklentilerle uyumludur. Otuz yıl boyunca ve kuşaklar ve toplumsal tabakalara göre çocuklara atfedilen değerlerin karşılaştırması, Türk toplumunda ve muhtemelen benzer toplumlarda sosyal değişimi ve gelişimi anlamak için gerekli kavrayışı sağlamaktadır.

---

*Kağıtçıbaşı, Çiğdem & Ataca, Bilge, 2005, "Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait From Turkey" *Applied Psychology: An International Review*, Volume: 54, Issue:3, Pages: 317-337. (Publisher: John Wiley and Sons) (International Association for Applied Psychology, 2005. Published by Blackwell Publishing, 9600 Garsington Road, Oxford OX4 2DQ, UK and 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA).

**Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, pelinondertr@yahoo.com

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Sosyoloji A.B.D., aloglurbe@gmail.com

Gönderim Tarihi: 06.03.2017, Kabul Tarihi: 10.04.2017

GİRİŞ

Türkiye'de çocuğun değeri (ÇD*) araştırması, yaklaşık 30 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Başlangıcı, çocuklara atfedilen değerleri, çocuk doğurma nedenlerini ve doğurganlığın sonuçlarını inceleyen dokuz ülkeyi kapsayan bir araştırma projesinin bir parçası olarak Kağıtçıbaşı tarafından 1970'lerin ortasında ülke çapında yürütülmüş olan bir araştırmadır. ÇD'ler, öncül sosyoekonomik faktörler ve doğurganlığa ilişkin nihai sonuçları bağdaştıran psikolojik değişkenler olarak kavramlaştırılmıştır. ÇD, ebeveynlerin çocuk sahibi olmak yoluyla sağladıkları psikolojik, sosyal ve ekonomik maliyet ve faydaların toplamı olarak açıklanmıştır. İlk teorik çerçeve Fawcett (1972) ve Hoffman ve Hoffman (1973) tarafından belirlenmiştir ve daha sonra Bulatao (1979a, 1979b) ve Kağıtçıbaşı (1982a, 1982b, 1998) tarafından, izleyen araştırmalarla geliştirilmiştir. Endonezya (Sundalı ve Javalı örneklem), Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Tayland, Türkiye ve Birleşik Devletler'den ulusal düzeyde temsili örneklem ve Almanya Münih'ten kadınların oluşturduğu bir örneklem kullanılarak 20.000'den fazla evli katılımcıyla görüşülmüştür (Bulatao, 1979a; Darroch, Meyer, & Singarimbun, 1981; Fawcett, 1983; Hoffman, 1987; Kağıtçıbaşı, 1982a, 1982b).

ÇD modeli ve bulguları, ekonomik gelişmeyle çocuğun değerinin düştüğünü (ve maliyetinin yükseldiğini), bunun da doğurganlığın düşmesiyle sonuçlandığını iddia eden "demografik geçiş kuramı"na kavramsal bir düzeltici görevi görmüştür. ÇD bulguları çocuklara atfedilen farklı değer tiplerine işaret ederek ve bu farklı değerlerin ekonomik gelişmeden farklı biçimlerde etkilendiğini göstererek bu iddiayı bir üst aşamaya taşımıştır. İlk araştırmada ekonomik/faydacı, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç farklı değer tipi belirlenmiştir. Ekonomik/faydacı değerler çocukların hem genç hem de yetişkin olduklarında sağladıkları maddi yararları içermektedir. Bunlardan sonuncusu, ebeveynler için yaşlılık güvencesi biçimini almakta; ilki ise çocukların hane halkı ekonomisine ve ev işlerine katkısı ile ilişkili olmaktadır. Çocuğun psikolojik değeri, çocuk sahibi olmanın mutluluk, keyif, ebeveyne arkadaş olma, gurur gibi psikolojik faydaları ve ebeveynlerin çocuk sahibi olmakla elde ettikleri başarıma duygusuyla ilişkilidir. Son olarak sosyal ÇD, insanların çocuk sahibi olduklarında elde ettikleri sosyal kabul görmeye işaret etmektedir. Esas olarak bir erkek çocuk sahibi olmaya odaklanma yoluyla soyadının ve ailenin geleneklerinin devam ettirilmesi de çocuğun geleneksel sosyal değeridir.

Kesitsel karşılaştırmaya dayanan ilk Türkiye ÇD Araştırmasının temel bulgusu, sosyoekonomik gelişme ve özellikle artan eğitim seviyesiyle birlikte

---

* Çev. Notu: Yazarların orijinal makalede "value of children" için "VOC" kısaltmasını kullanmış oldukları yerlerde biz de "çocuğun değeri" yerine, "ÇD" kısaltmasını kullanmayı uygun gördük.

çocukların ekonomik/faydacıl değerinin düşmüş; öte yandan psikolojik değerinin yükselmiş olduğudur. Örneğin daha sonra İran (Aghajanian, 1988), Tanzanya (Hollos & Larsen, 1997) ve Türkiye’de (Ataca, 1992; Ataca & Sunar 1999) yapılan araştırmalar bu genel bulguyu desteklemiştir. Çocuk sayısı ile pozitif olarak ilişkili olan, çocuğun psikolojik değeri değil; çocuğun ekonomik değeridir. Bunun nedeni her bir çocuğun finansal/maddi katkısının birikerek büyümesidir, böylece daha fazla çocuk daha fazla maddi yarar demektir, öte yandan kişinin ihtiyaç duyduğu tüm sevgi, mutluluk ve diğer psikolojik doyumları bir ya da iki çocukta sağlayabilmesi durumunda bu, daha fazla çocuğun bunlara daha fazlasını katmasını gerektirmemektedir. Böylece ÇD Araştırmasında gösterildiği üzere, ekonomik/faydacıl ÇD’deki düşüş ve psikolojik ÇD’deki yükselişin bir sonucu doğurganlıktaki düşüştür (Kağıtçıbaşı, 1982a, 1982b).

BİR AİLE DEĞİŞİM MODELİ

1975 Türkiye ÇD Araştırması, sosyoekonomik gelişmeyle birlikte çocuğun yaşlılık dönemi güvencesi değerinin ve ekonomik/faydacıl değerinin düştüğünü göstermiştir. Ayrıca yaşlılık dönemlerinde çocuklardan belirli finansal destek beklentilerinde de buna paralel düşüşler olmuştur. İlk bakışta bu, gençlerin ebeveynlerinden daha fazla bağımsız olmasına yönelik kuşaksal ayrıklık/ailenin çekirdekleşmesi olarak görülmüştür. Ancak bulguların daha yakından incelenmesi, bu değişimlerin sadece çocukların karşıladığı *maddi* ihtiyaçlarla ilgili olarak gerçekleştiğini ortaya çıkarmıştır. Aslında, sosyoekonomik gelişmeyle birlikte ekonomik/faydacıl ÇD’nin düşmüş, psikolojik ÇD’nin ise göze çarpar bir şekilde yükselmiş olduğu bulgusuna erişilmiştir. İlk araştırmadaki diğer ülkelerde de psikolojik ÇD sosyoekonomik statü (SES) ile değişmezken, düşen faydacıl ÇD daha yüksek SES ile ilişkilendirilmiştir (Fawcett, 1983). Bu, ilkinin ekonomik/faydacıl ÇD’de ve sonrakinin de psikolojik ÇD’de yansımaları bulunduğu, ailedeki kuşaklararası maddi ve duygusal (psikolojik) bağımlılıklar arasında kavramsal farklılıklara yol açmıştır (Kağıtçıbaşı, 1990, 1996a).

İlk ÇD Araştırmasına ait bulguların bu türden yeniden kavramlaştırılması, sosyoekonomik gelişme yoluyla ailenin değişimi kuramına yol açma anlamında önemlidir. Üç prototipik aile örüntüsü belirlenmiştir. Birincisi, “bağımlılık aile modeli”, insan ilişkilerinin daha sıkı olduğu az gelişmiş, kırsal, tarımsal bağlamlarda daha yaygındır (“ilişkisellik kültürleri” veya toplulukçuluk) ve hem psikolojik hem de maddi alanlarda ailevi bağımlılıklar üzerinden nitelendirilmiştir. Bunun karşısındaki “bağımsızlık” örüntüsü, bireyci bir kültürü barındıran Batılı sanayileşmiş kentsel yerleşimlerde daha yaygındır. Üçüncü bir örüntü olan, “psikolojik (duygusal) bağımlılık modeli” ise ilk iki örüntünün bir sentezidir ve

toplumsal değişme ve gelişmeyle birlikte bağımlılıktan bağımsızlık örüntüsüne geçişten ziyade ilişkisellik kültürlerini içeren kentsel ve daha yüksek düzeyde gelişim göstermiş sosyoekonomik bağlamları nitelemek için ortaya konmuştur. Bu, sosyoekonomik gelişmeyle birlikte maddi bağımlılıkların azaldığı, öte yandan duygusal bağımlılıkların sürdüğüne, hatta arttığına işaret eden ÇD bulgularınca ve diğer araştırmalar tarafından açıkça gösterilmiştir (Ataca & Sunar, 1999; Duben, 1982; Erelcin, 1988; Imamoglu, 1987; Yang, 1988). Bu nedenle bu değişim, genel modernleşme görüşünün ayırık ve bağımsızlaşmış Batılı aile örüntüsüne doğru bir değişimi öngörmüş olduğu gibi, ailenin çekirdekleşmesi/ayrıklaşmasına işaret etmemektedir. Bunun yerine, maddi alandaki bağımsızlıkla birlikte duygusal alandaki bağımlılığı birleştiren farklı bir aile ilişkileri örüntüsü ortaya çıkmaktadır. İlkindeki kuşaklararası maddi bağımlılığın azaldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu örüntü, geleneksel (kırsal/düşük SES) aile örüntüsünden farklılık göstermektedir. Bu, kuşaklararası duygusal bağımlılığı içinde bulundurma bağlamında da, prototipik Batılı (orta-sınıf) aile örüntüsünden de farklılık göstermektedir (Dekovic, Pels, & Model, basımda; Jose, Huntsinger, Huntsinger, & Liaw, 2000; Kağıtçıbaşı, 1990, 1996a; Phalet & Schönplflug, 2001; Stewart, Bond, Deeds, & Chung, 1999).

Aile değişim modelinin çocuk yetiştirmeye ilişkin olarak önemli çıkarımları bulunmaktadır. Geleneksel (kırsal/düşük SES) bağımlılık aile modelinde ebeveynler, maddi ihtiyaçlar ve yaşlılık dönemi güvencesi nedeniyle büyüyen çocuklarına bağımlıdırlar. Bu bağlamda, itaat yönelimli çocuk yetiştirme, çocuklara ilişkiselliği ve aileye bağımlılığı telkin etmeyi amaçlar. Özerk bir çocuğun büyüdüğünde ailesinden ziyade kendi gereksinimlerini gözetmesinin olası olduğu ayrı ve özgür bir genç yetişkin olabileceği nedeniyle, bu noktada çocuğun kendi özerkliği istenmez. Ancak kentleşme ve sosyoekonomik gelişmeyle birlikte çocukların kazançtan ziyade ekonomik maliyetlere yol açmaları ve ebeveynlerin de yaşlılık güvencesi için alternatif kaynaklara sahip olmaları nedeniyle, maddi bağımlılıklar azalır. Aynı zamanda özerklik, özellikle okuldaki başarı ve uzmanlaşmış istihdama yönelik olarak değişen kentsel yaşam tarzlarına uyarlanabilir hale gelmektedir. Dolayısıyla ilişkisellik hala değerli iken çocuk yetiştirmede özerkliğe daha fazla yer açılmıştır. Yine de aynı zamanda bireysel ayrıklaşmalara kıyasla yakın ilişkilerin daha fazla arzu edilmekte olması nedeniyle, ebeveyn denetimi de mevcuttur. Nihayetinde ortaya çıkan benlik, hem Batı'ya özgü bireyci aile örüntüsünün (özerk-) ayrık benliğinden hem de geleneksel kolektif (düşük SES/kırsal) aileye özgü (bağımlı-) ilişki benliğinden farklı olan "özerk-ilişki benlik"tir (Kağıtçıbaşı, 1996a, 1996b, 2004).

Yukarıda bahsi geçen kavramlaştırmalar ilk ÇD Araştırmasına dayanmaktadır. Ancak yaşam yerinin gelişme düzeyi, kentsel karşısında kırsal

yerleşim, eğitim ve istihdam farklılıkları gibi sosyoekonomik gelişmeye ilişkin farklı göstergelerin kullanıldığı 1975 ÇD Araştırmasındaki karşılaştırmalar, kesitsel nitelik taşımaktaydı. Genel olarak ÇD'deki değişikliklere eğitim ve refah düzeyindeki çeşitliliğin ve kentsel karşısında kırsal yerleşimin eşlik ettiği bulgusuna varılmıştı. Bu kesitsel karşılaştırmalardan varılan sonuç, kırdan kente hareketlilik ya da artan eğitim ve refahı içeren toplumsal değişme ve modernleşmeye aynı türden değişimlerin eşlik etmesinin beklendiğidir. 1975 ÇD Araştırmasının kısmi bir tekrarı olması ve Kağıtçıbaşı'nın aile değişimi ve benlik gelişimi modelinin sınanmasına yardımcı olması nedeniyle güncel araştırma, bize zaman içindeki değişime dair daha doğrudan kanıtlar sağlamaktadır.

GÜNCEL ARAŞTIRMA

Güncel araştırma, ilk ÇD Araştırmasının tam bir tekrarı olarak tasarlanmadığı için ikisi arasında bazı metodolojik farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle ilk araştırmanın, dörtte üçünün kadın ve dörtte birinin erkek olduğu toplam 2305 kişi olmak üzere, evli katılımcılardan oluşan ulusal düzeyde temsili bir örnekleme bulunmaktaydı. Şimdiki araştırma ise üç kuşaktan oluşmakta ve ergenler hariç olmak üzere, büyük bir metropoliten merkezindeki (İstanbul) ve Türkiye'nin Batı ve Doğu illerinde yer alan iki kırsal alandaki orta/üst orta ve düşük sosyoekonomik tabakalardan gelen ve toplamda 1025 kişiden oluşan sadece kadın katılımcıları içermektedir. İkinci olarak, bu iki araştırmada soruların bazıları aynı şekilde sorulamamıştır, bu nedenle doğrudan karşılaştırma her zaman mümkün olmamaktadır. Ulusal düzeyde temsili bir örneklem çekilmemiş olmasına rağmen, araştırmaya katılan farklı bölgesel ve sosyoekonomik örneklemlerden elde edilen sonuçlardaki çeşitlilik, Türk toplumundaki değişimin dinamiklerini ve mevcut durumu anlama bakımından önemli düzeyde bilgi ve kavrayış sağlamaktadır. İlgilendiğimiz temel nokta, özellikle Kağıtçıbaşı tarafından "aile değişim modeli" (1990, 1996a) olarak ortaya konmuş olan bu değişimin kuramsal temellerini anlamaktır.

Son 30 yılda Türk toplumunda önemli dönüşümlerin yaşandığı dikkate alınmalıdır. Belirgin bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. 1970'lerin başında kentsel nüfus, ülkenin toplam nüfusunun yüzde 36'sına karşılık gelirken; günümüzde bu oran yüzde 65'tir. Eğitim ve sanayileşme seviyelerinde, yaşam tarzlarında temel değişimleri gerektiren, buna bağlı artışlar gerçekleşmiştir. Özellikle kentsel yaşam tarzları, daha fazla sayıda ve daha uzun süre okulda bulunan ergenler için daha uzun bağımlılık dönemlerini içermektedir.

Güncel araştırmanın araştırma hipotezleri, Türk toplumu içindeki sosyal yapısal değişim bağlamına dayanmaktadır ve Kağıtçıbaşı'nın yukarıda sunulmuş olan aile değişim modelinden türetilmiştir. Özellikle 1975 ÇD bulguları ile karşılaştırıldığında, düşen bir maddi/faydacı ÇD ve yükselen bir psikolojik ÇD beklenmektedir. Zaman içinde görülen bu değişimle uyumlu olarak, 1975 bulguları ile karşılaştırıldığında bu araştırmada çocuklardan daha düşük finansal/maddi yardım beklentisi (maddi bağımlılıklar) olacağı öngörülmektedir. Zamanla beklenen bir diğer değişimse, erkek çocuk tercihindeki azalma ve buna bağlı olarak kız çocuk tercihindeki artıştır. Ayrıca, çocuklarda istenen bir özellik olarak bağımsızlığın/özgüvenin (özerkliğin), anneler için zamanla daha fazla önem kazanması beklenmektedir. Son olarak, doğurganlığa ilişkin davranış ve tutumlarca biçimlenen mevcut, ideal ve istenen çocuk sayılarının, bu otuz yıl içerisinde anlamlı bir biçimde düşmesi beklenmektedir.

İkinci araştırma hipotez grubu, toplumsal tabakalar arasındaki karşılaştırmalara ilişkindir ve yukarıdaki zamansal öngörülerle benzerlik göstermektedir. Bunun nedeni, yukarıda yer alan zamansal tahminlerin herhangi bir zaman noktasındaki sosyoekonomik farklılıklara da uygulanmasıdır. Nitekim daha yüksek sosyoekonomik düzeyle birlikte, maddi/faydacı ÇD'nin daha düşük; psikolojik ÇD'nin daha yüksek; çocuklardan finansal/maddi yardıma ilişkin beklentilerin daha düşük; kız çocuk tercihinin daha fazla; çocuklar için bağımsızlık/kendine güven isteğinin daha fazla; ve mevcut, istenen ve ideal çocuk sayılarının daha az olması beklenmektedir.

Son olarak, üçüncü araştırma hipotezleri grubu, kuşaksal farklılıklara değinmektedir. Beklentilere dair bu grup, yukarıdakilerle benzerlik göstermekte ve anneler ve büyükanneleri karşılaştırmaktadır. Genel beklenti, zaman içindeki ve toplumsal tabakalar arasındaki farklılıkların, anneler ve büyükanneler arasındaki farklara yansımaları yönündedir. Zira büyükannelerle karşılaştırıldığında annelerin, özellikle de daha genç annelerin, maddi/faydacı ÇD'lerinin daha düşük; psikolojik ÇD'lerinin daha yüksek; çocuklardan finansal/maddi yardıma ilişkin beklentilerinin daha düşük; kız çocuk tercihlerinin daha fazla; çocuklar için bağımsızlık/kendine güven isteklerinin daha fazla; ve mevcut, istenen ve ideal çocuk sayılarının daha az olması beklenmektedir. Ergenlerin genelde daha genç annelerle oldukça benzer görüşlere sahip olması beklenmektedir. Ancak, ergenlerin sahip oldukları farklı statü ve çocuklara ilişkin deneyimsizlikleri nedeniyle kesin tahminler yapılamamıştır.

YÖNTEM

Örnekleme 1025 katılımcıdan oluşmaktadır: ergenlerin anneleri (daha ileri yaşta anneler; ortalama yaş: 40), onların anneleri (büyükanneler; ortalama yaş: 66), ve ergenler (ortalama yaş: 15) üç kuşağı temsil etmektedir; daha genç annelerden oluşan ayrı bir grup (okul öncesi çocukların anneleri; ortalama yaş: 31) da örnekleme dâhil edilmiştir. Hem düşük hem de yüksek/orta SES gruplarından olan kentli katılımcıların tamamı, İstanbul'da; kırsal bölgelerdeki katılımcılar ise Türkiye'nin Güneybatı ve Güneydoğu bölgelerindeki köylerde yaşamaktadırlar¹. Kentsel örneklemedeki farklı toplumsal tabakaları belirlemede önemli bir gösterge bunların okula devam etme düzeyleridir. Kentli orta/yüksek SES grubundaki anneler 14 yıllık bir eğitim ortalamasına sahipken, kentli düşük SES grubundaki annelerin eğitim ortalamaları 6 yıldır. Kırsal bölgelerdeki anneler eğitim seviyesi olarak kentli düşük tabakadaki annelere benzemektedir. Orta/yüksek tabakada yer alan büyükanneler sekiz yıllık bir eğitim ortalamasına sahipken; düşük SES grubunda ve kırsal bölgelerdeki büyükanneler ise üç yıldan az bir eğitim ortalamasına sahiptirler.

Orta/yüksek ve düşük SES grubundaki kentli gruplarda yer alan ergenlere sırasıyla, özel ve devlet liselerinde ulaşılmıştır. Araştırmaya, anneleriyle birlikte araştırmada yer almaya istekli olan öğrenciler dâhil edilmiştir. Bu gruptaki anneler "daha ileri yaşta anneler" grubunu oluşturmuştur. Her bir gruptaki öğrencilerin yaklaşık üçte birinin büyükanneleri de örnekleme dâhil edilmiştir.

Anneler ve büyükannelerle, anketin uygulanmasına yönelik özel bir eğitim verilmiş olan üniversiteli kadın öğrenciler tarafından, kendi evlerinde görüşülmüştür. Ergenler, anketleri görüşmecinin de hazır bulunduğu bir ortamda kendileri doldurmuşlardır. Daha genç anneler okul öncesi çocuklara sahiptir ve çocuklarının devam ettiği anaokulları üzerinden kendileriyle iletişime geçilmiştir. Bunlar sırasıyla, yüksek ve düşük SES gurubundakiler için özel anaokulları ve devlet ilköğretim okullarındaki okul öncesi sınıflarıdır. Katılıma gönüllü olanlarla evlerinde görüşülmüştür. Katılımcılarla görüşülen anaokulları ve liseler, birbirinden çok farklı sosyoekonomik özelliğe sahip bölgelerde yer alan okullardır. Kırsal bölgelerdeki katılımcılarla ise köylerde doğrudan evlerinde görüşülmüştür.

Her bir anne, büyükanne ve ergen grubuna, araştırmının amaçlarıyla ilgili ölçütleri içeren ayrı birer anket uygulanmıştır. Bu makalede raporlanan analizlerde kullanılan araçlar ve bunların bütün anne örneklemine ilişkin

---

¹ Kırsal bölgelere ait veri Bernhard Nauck tarafından toplanmıştır.

Cronbach alfa değerleri aşağıda yer almaktadır. Anketleri özel ölçüt içeren gruplar, tanımın sonunda parantez içinde belirtilmiştir.

Çocuğun Değeri

Bu, ilk ÇD Araştırmasından alınan bir ölçektir (Kağıtçıbaşı, 1982a; 1982b). Katılımcılardan, çocuk istemelerindeki psikolojik, ekonomik/maddi/faydacı nedenlere atfettikleri önemi, 5'li skala ile derecelendirmeleri istenmiştir. Psikolojik ÇD altölçeği “çocukların büyüdüğünü görmenin verdiği tatmin”, “etrafında küçük çocukların olmasının verdiği mutluluk”, ve “seveceği ve kollayacağı birisinin olması” olarak üç psikolojik nedeni içermektedir; ($\alpha=.48$); ekonomik/maddi/faydacı ÇD “yaşlandığınızda çocuklar yardımcı olabilirler”, “çocuk evin içinde yardımcı olur” ve “ailenize ekonomik olarak yardımcı olmak” ($\alpha=.75$) maddelerini kapsamaktadır; sosyal/geleneksel ÇD ise “bir erkek evlada sahip olmak” ve “soyadını devam ettirmek” maddelerine atıfta bulunmaktadır (anneler, büyükanneler, ergenler).

Yetişkin Çocukla İlgili Beklentiler

İlk Çocuğun Değeri Araştırmasında yer alan bir açık uçlu soru temel alınarak, standart bir araç geliştirilmiştir. İki adet 7 maddeli skala, maddi/faydacı (ör.“erkek/kız çocuğunuzun size maddi yardım sağlaması”) ve maddi olmayan türden (ör.“erkek/kız çocuğunuzun size duygusal olarak destek olması”) yardımlardan oluşmaktadır. Her bir ölçekte katılımcılardan, yetişkin erkek ve yetişkin kız çocuğundan bu türden yardımları ne düzeyde beklediğini 5'li skala üzerinde belirtmesi istenmiştir. Maddi/faydacı beklentilerde Cronbach alfa değerleri, erkek çocuk için .82 ve kız çocuk için .85; maddi olmayan beklentilerde ise erkek çocuk için .56, kız çocuk için .51 bulunmuştur (anneler).

Çocuklarda İstenen Nitelikler

İlk ÇD Araştırmasında, ebeveynlerden çocuklarında görmek istedikleri nitelikleri derecelendirmeleri istenmiştir. Güncel çalışmada katılımcılardan, bu her bir niteliğin onlar için ne kadar önemli olduğu 5'li skala üzerinden sorulmuştur (ör. “çocuğunuzun ebeveynlerinin sözünü dinlemesi”, “çocuğunuzun bağımsız ve kendine güvenli olması) (anneler, büyükanneler).

SONUÇLAR

Hipotezlere ilişkin bulgular, ÇD'nin Türkiye'de 30 yıl içerisindeki karşılaştırılması yönünden ilk kez sunulacaktır. Güncel (2003) ÇD Araştırmasının daha genç anneleri, 1975 yılı ÇD Araştırmasının anne örneklemini ile yaş bakımından eşleşmektedir, dolayısıyla bu iki grup arasında karşılaştırmalar

yapılacaktır. 1975 araştırmasındaki annelerin ortalama yaşı 28; 2003'teki daha genç annelerin yaşı ise 31'dir. İkinci olarak, bulgular, toplumsal tabakaların etkisi açısından üç grubun (kentli yüksek/orta SES, kentli düşük SES, ve kırsal) karşılaştırılmasıyla; ve kuşaklar açısından dört grubun (büyükanneler, daha ileri yaştaki anneler, daha genç anneler ve ergenler) karşılaştırılmasıyla detaylı olarak tanımlanacaktır.

1975 - 2003 Karşılaştırması

Çocuk İsteme Nedenleri. ÇD'ye ilişkin temel değerlendirme, katılımcılardan çocuk isteme nedenlerine atfettikleri önemin sorulması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Tablo 1, her bir ÇD'nin betimleyici özelliklerini 1975'te anneler, 2003'te ise genç anneler ile sunmaktadır. Sayılar, katılımcıların 3'lü skala üzerinde her bir nedene atfettikleri öneme işaret etmektedir.

1975 araştırmasının sayıları ile yapılan karşılaştırmalar, 12 nedenden 10'unun 1975'teki ve 2003'teki anneler arasında anlamlı düzeyde farklı olduğunu göstermektedir. Bunlardan, ekonomik/faydacı değerler ve "bir erkek evlada sahip olmak" 2003'te 1975'tekine göre daha az önem taşıırken, psikolojik değerler 2003'te belirgin biçimde daha önemlidir.

Cinsiyet Tercihi. Katılımcılara cinsiyet tercihinin öğrenmek amacıyla ayrı bir soru sorulmuştur. Cinsiyet tercihi belirtmeyen katılımcılara, sonrasında "Evet, ama eğer bir çocuğunuz olsaydı ne olmasını isterdiniz?" şeklindeki zorunlu seçim formatıyla sondaj yapılmıştır. 1975 ÇD Araştırmasında zorunlu seçim tekniği kullanılarak bütün örneklem içerisinde yüzde 84 oranında erkek, yüzde 16 oranında ise kız tercihi bulunmuştur. Kadınlar arasında erkek tercihi yüzde 75 iken, kız tercihi yüzde 25'tir. 2003'te sadece kentli katılımcılara sondaj yapılmıştır. Daha genç olan kentli annelerin yüzde 41.1'i erkek çocuk tercih ederken, yüzde 58.9'u kız çocuk tercih etmiştir. Bu durum, zaman içerisinde ortaya çıkan belirgin bir tezatlık oluşturmuştur. Örneklem içerisindeki farklılıkların da ötesinde, bu tezatlığın 30 yıl içerisinde meydana gelen önemli dönüşümlerden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

TABLO 1
Çocuk İsteme Nedenleri: Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Karşılaştırmalar^a

Nedenler	1975		2003	
	Anneler	Genç anneler	t(df)	
Çocukların büyüdüğünü görmenin verdiği haz	2.08 (.87)	2.95 (.25)	34.96***	(1,701.17)
Etrafında küçük çocukların olmasının verdiği mutluluk	2.02 (.88)	2.94 (.30)	34.00***	(1,357.81)
Seveceği ve kollayacağı birisinin olması	1.95 (.87)	2.64 (.67)	15.74***	(498.39)
Soyadını devam ettirmek	1.98 (.91)	1.89 (.94)	-1.69	(410.80)
Eşleri yakınlaştırmak	2.08 (.92)	1.91 (.95)	-2.90**	(412.29)
Yaşlandığınızda çocuklar yardımcı olabilirler	2.07 (.92)	1.84 (.91)	-4.03***	(2,064)
Bir kız çocuğa/ bir tane daha kız çocuğa sahip olmak	1.72 (.86)	1.82 (.92)	1.71	(404.06)
İşte başarılı olmak için daha fazla neden	1.52 (.78)	1.81 (.93)	5.24***	(384.24)
Çocuk/çocuklar için arkadaşı	1.91 (.82)	2.14 (.89)	4.30***	(398.26)
Bir erkek çocuğa/ bir tane daha erkek çocuğa sahip olmak	1.94 (.91)	1.60 (.84)	-6.42***	(440.97)
Çocuk evin içinde yardımcı olur	1.86 (.90)	1.52 (.81)	-6.81***	(448.78)
Aileye ekonomik olarak yardımcı olmak	1.79 (.89)	1.46 (.79)	-6.66***	(445.81)

Not: ^a Üçlü ölçeğe kaydedilmiş 2003 rakamları

** $p < .01$, *** $p < .001$

(Yetişkin) Çocuklardan Yardım Beklentisi. Aile yaşam döngüsü üzerinden kuşaklararası bağımlılıkları anlamak için katılımcılara, yetişkin erkek ve kız çocuklarından beklentileriyle ilgili birtakım sorular sorulmuştur. Bunlardan finansal/maddi yardımla ilgili olan üç soru 1975'teki araştırmada da kullanılmıştır. Tablo 2'de 1975'teki annelerin, güncel araştırmada ise daha genç annelerin bu üç beklentisinin karşılaştırması sunulmaktadır.

TABLO 2
1975 Araştırmasında Annelerin ve 2003 Araştırmasında Genç Annelerin Erkek ve Kız Çocuklarından Finansal/Maddi Yardım Beklentilerinin Karşılaştırması

		1975		2003		χ^2 (1)
		Hayır (%)	Evet (%)	Hayır (1 + 2) (%)	Evet (4 + 5) (%)	
Erkek çocuklar	Kardeşlere maddi destek	17.2	82.8	43.0	57.0	84.32***
	Ev işlerine yardım	41.2	58.8	73.8	26.2	89.67***
	Size maddi destek	11.0	89.0	68.8	31.2	475.30***
Kız çocuklar	Kardeşlere maddi destek	27.8	72.2	58.4	41.6	89.18***
	Ev işlerine yardım	7.1	92.9	35.6	64.4	178.96***
	Size maddi destek	23.5	76.5	75.0	25.0	267.40***

*** $p < .001$.

İlk araştırmada ikili “evet/hayır” cevap formatı kullanılmış; güncel araştırmada ise 5'li skaladaki 1 ve 2 (“hiç” ve “biraz”) ve 4 ve 5 (“çok” ve “oldukça çok”) yanıtları bunlara karşılık gelecek biçimde birleştirilmiştir. Kullanılan ölçek puanlarının farklı olması nedeniyle bu, yalnızca yaklaşık bir karşılaştırma olarak değerlendirilebilir. Yine de ki-kare analizleri, hem kendisi hem de kardeşleri için finansal/maddi

yardım bağlamındaki her üç beklentinin de 1975'e oranla günümüzde çok daha düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum hem kız hem de erkek çocuklarla ilgili beklentiler için geçerlidir ve zaman içinde gerçekleşen çarpıcı bir değişimdir.

Çocuklarda İstenen Nitelikler. Kuşaklararası iletişimin ve ÇD'lerin anahtarı, ebeveynlik hedefleri olarak kavramlaştırılabilecek olan, annelerin çocuklarında görmek istedikleri niteliklerde yatmaktadır. 1975 rakamları "ebeveynlerin sözünü dinlemenin"nin ("iyi bir insan" olmakla beraber) en büyük öneme sahip olduğunu göstermiştir; annelerin yüzde 59'u bu niteliklerin herbirini önemli olarak değerlendirmiştir (Kağıtçıbaşı 1982a). Aksine 2003'te bu, büyükanneler hariç (bkz. Tablo 3), en az öneme sahip özelliklerden biri olmuştur. Bu durum, ebeveyn hedeflerindeki zaman içerisindeki önemli değişimi göstermektedir.

Mevcut, İstenen ve İdeal Çocuk Sayıları. Mevcut, istenen ve ideal çocuk sayıları doğurganlık davranışını anlamak ve öngörmek için araştırmalarda yaygın olarak kullanılan ölçütlerdir. Bunlardaki çeşitlilik, doğurganlığa ilişkin bilgi, tutum ve davranış ve bunlardaki değişimlere ışık tutmaktadır. Tablo 4, 2003'teki bu sayıları, toplumsal tabaka ve kuşağa göre bütün katılımcıları kapsayacak biçimde raporlamaktadır; 1975'teki araştırmadaki bunlara karşılık gelen sayılar da sunulmaktadır. 1975 araştırmasının anneleriyle, 2003 araştırmasının daha genç anneleri arasındaki karşılaştırma; mevcut, istenen ve ideal çocuk sayılarının çok büyük oranda düştüğünü göstermektedir.

Zaman içinde karşılaştırma için kullanılan aynı değişkenler, güncel (2003) araştırma dâhilinde de incelenecektir.

2003 ÇD Araştırmasında Toplumsal Tabaka ve Kuşağın Etkileri

Çocuk İsteme Nedenleri. Tablo 5, psikolojik ÇD, ekonomik/maddi/faydacıl ÇD, erkek çocuk tercihi, kız çocuk tercihi ve soyadının devam ettirilmesi üzerindeki 3 (toplumsal tabaka) x 4 (kuşak) ANOVA'nın betimsel analizlerini göstermektedir. Psikolojik ÇD açısından, kentli yüksek SES grubu kırsal gruba göre bunu daha az önemli olarak değerlendirmiştir; kentli düşük SES grubunun ise bu iki gruptan farkı yoktur, $F(2, 1001)=7.20, p=.001, \eta^2=.01$. Bütün olarak bakıldığında, psikolojik ÇD ergenlere kıyasla anne ve büyükanneler için $F(3, 1001)=10.09, p<.001, \eta^2=.03$ daha önemlidir. Yine de, 5'li skala üzerinden bütün ortalamalar 4'ten büyük olduğundan, bütün grupların psikolojik ÇD'yi yüksek düzeyde önemli olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekmektedir.

TABLO 3
Kuşak ve Toplumsal Tabakaya Göre Çocukta İstenen Nitelikler (Ortalamalar ve Standart Sapmalar)

		Genç anneler	Daha ileri yaştaki anneler	Büyükanneler	Toplam
Ebeveynlerin sözünü dinleme (itaatkar)	Kentli yüksek	4.15 (.60)	4.03 (.62)	4.58 (.55)	4.16 (.63) ^a
	Kentli düşük	4.79 (.44)	4.77 (.49)	4.93 (.25)	4.80 (.44) ^b
	Kırsal	4.76 (.52)	4.78 (.64)	4.53 (.80)	4.74 (.63) ^b
	Toplam	4.56 (.60) ^a	4.53 (.69) ^a	4.67 (.61) ^a	4.56 (.64)
Bağımsızlık ve kendine güven	Kentli yüksek	4.75 (.49)	4.73 (.45)	4.61 (.49)	4.72 (.48) ^a
	Kentli düşük	4.47 (.84)	4.48 (.73)	4.10 (1.24)	4.43 (.86) ^b
	Kırsal	4.46 (.94)	4.57 (.77)	3.91 (1.28)	4.43 (.94) ^b
	Toplam	4.56 (.78) ^a	4.59 (.68) ^a	4.22 (1.08) ^b	4.53 (.80)
Diğerleri arasında popüler olma	Kentli yüksek	4.40 (.61)	4.38 (.66)	4.56 (.56)	4.41 (.63) ^a
	Kentli düşük	4.62 (.65)	4.62 (.60)	4.87 (.35)	4.65 (.60) ^b
	Kırsal	4.74 (.55)	4.68 (.67)	4.47 (1.08)	4.68 (.70) ^b
	Toplam	4.58 (.62)	4.56 (.65) ^a	4.62 (.74) ^a	4.58 (.65) ^a
Okulda başarılı olma	Kentli yüksek	4.43 (.57)	4.34 (.71)	4.64 (.49)	4.42 (.63) ^a
	Kentli düşük	4.84 (.39)	4.87 (.34)	4.83 (.38)	4.85 (.37) ^b
	Kırsal	4.94 (.25)	4.81 (.69)	4.48 (.87)	4.82 (.60) ^b
	Toplam	4.73 (.48) ^a	4.67 (.65) ^a	4.65 (.62) ^a	4.69 (.58)
İyi bir insan olmak	Kentli yüksek	4.93 (.29)	4.89 (.31)	4.83 (.38)	4.90 (.31) ^a
	Kentli düşük	4.88 (.36)	4.93 (.26)	5.00 (.00)	4.92 (.29) ^a
	Kırsal	4.93 (.26)	4.91 (.29)	4.81 (.47)	4.90 (.31) ^a
	Toplam	4.91 (.31) ^a	4.91 (.29) ^a	4.88 (.36) ^a	4.91 (.31)

Not: Sayılar, 5'li skala üzerindedir. *F* değerleri ve eta kareler metin içinde verilmiştir. Satır toplamları toplumsal tabakayı; sütun toplamları kuşağı gösterir. Her bir satır ve sütun toplamı içerisinde bir harf üstsimgesini paylaşmayan ortalamalar farklılaşmaktadır ($p < .05$).

Maddi/faydacı ÇD'nin en önemli olarak değerlendirildiği grup, kırsal gruptur; bunu, kentli düşük SES grubu takip etmiştir; kentli yüksek SES grubu ise bunu en az önemli olarak değerlendirmiştir, $F(2, 1003)=151.26, p<.001, \eta^2= .23$. Büyükanneler maddi/faydacı ÇD'yi hem anne hem de ergenlerden daha önemli olarak değerlendirmişlerdir $F(3, 1003) = 10.86, p < .001, \eta^2= .03$. Aynı örüntü, "soyadını devam ettirme"de $F(2, 1010) = 76.25, p < .001, \eta^2= .13$, toplumsal tabakanın etkisinde ve $F(3, 1010) = 7.71, p < .001, \eta^2= .02$, ve kuşağın etkisinde de geçerli olmaktadır. Ortak etkileşim, ergenlerde toplumsal tabakanın etkisinin

ortadan kalktığını göstermiştir, $F(6, 1010) = 3.06$, $p < .01$, $\eta^2 = .02$.

Bütün olarak bakıldığında, her dört kuşak için de çocuk isteme nedenleri bağlamında, psikolojik nedenler en önemli, ekonomik/maddi/faydacıl nedenler en az öneme sahiptir. Diğer bir bulgu ise psikolojik ÇD'lerin diğerlerine kıyasla çok düşük bir varyansa sahip olduğudur.

TABLO 4
Kuşak ve Toplumsal Tabakaya Göre Mevcut, İstenen ve İdeal Çocuk Sayıları
(Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Karşılaştırmalar)^d

Çocuk sayısı	1975		2003		t (df)	2003		Toplam	
	Toplumsal tabaka		Daha ileri yaşta ki anneler			Genç anneler	Büyükanneler		Ergenler
	Anneler								
Mevcut	2.9 (1.82)		1.67 (.81)	1.99 (1.00)		3.72 (2.47)		2.11 (1.43) ^a	
			2.31 (1.58)	3.27 (1.72)	-16.24*** (306)	5.97 (2.36)	-	3.18 (2.09) ^c	
			1.47 (.62)	2.67 (.93)		5.78 (1.70)		2.61 (1.68) ^b	
			1.83 (1.15) ^a	2.64 (1.36) ^b		5.08 (2.42) ^c		2.63 (1.81)	
İstenen	3.1 (1.31)		2.07 (.37)	2.05 (1.03)				2.01 (.84) ^a	
			2.56 (.84)	3.32 (1.76)	-12.39*** (102)			2.74 (1.58) ^c	
			2.26 (.59)	2.69 (.94)				1.76 (.48)	
			2.30 (.65) ^b	2.68 (1.38) ^c				1.93 (.88) ^a	
İdeal	2.6 (1.07)		2.26 (.73)	2.11 (.76)		2.36 (.72)		2.21 (.75) ^a	
			2.36 (1.08)	2.57 (.90)	-6.33*** (303)	2.73 (.98)		2.49 (1.00) ^b	
			2.24 (.72)	2.50 (.93)		2.73 (1.14)		2.43 (.90) ^b	
			2.29 (.86) ^a	2.40 (.89) ^{a,b}		2.59 (.96) ^b		2.38 (.89)	

Not: ^d 1975 Araştırması ve 2003 Araştırması genç anneleri arasındaki t-test karşılaştırmaları. 2003 Araştırması grup karşılaştırmaları için F-değerleri ve eta kareler metin içinde verilmiştir. Satır toplamları toplumsal tabakaya; sütun toplamları kuşağı gösterir. Her bir satır ve sütun toplamı içerisinde bir harf üstsimgesini paylaşmayan ortalamalar farklılaşmaktadır ($p < .05$). *** $p < .001$.

TABLO 5
Kuşak ve Toplumsal Tabakaya Göre Çocuk İsteme Nedenleri (Ortalamalar ve Standart Sapmalar)

Nedenler	Toplumsal tabaka	Genç anneler	Daha ileri yaşta ki anneler	Büyük anneler	Ergenler	Toplam
Psikolojik ÇD	Kentli yüksek	4.25 (.65)	4.36 (.60)	4.24 (.54)	4.07 (.80)	4.23 (.68) ^a
	Kentli düşük	4.44 (.50)	4.33 (.49)	4.37 (.49)	4.15 (.71)	4.31 (.58) ^{a,b}
	Kırsal	4.53 (.44)	4.42 (.61)	4.54 (.75)	4.25 (.76)	4.41(.65) ^b
	Toplam	4.40 (.55) ^a	4.37 (.57) ^a	4.38 (.61) ^a	4.16 (.76) ^b	4.32 (.64)
Maddi/Faydacıl ÇD	Kentli yüksek	1.54 (.60)	1.59 (.61)	2.07 (.84)	1.90 (.74)	1.72 (.70) ^a
	Kentli düşük	2.41 (1.10)	2.40 (.94)	3.11 (.96)	2.47 (.88)	2.49 (.99) ^b
	Kırsal	2.99 (1.14)	3.15 (1.12)	3.56 (.79)	2.90 (1.05)	3.06 (1.09) ^c
	Toplam	2.28 (1.13) ^a	2.40 (1.12) ^a	2.88 (1.07) ^b	2.43 (.99) ^a	2.42 (1.09)
Erkek çocuğa sahip olmak	Kentli yüksek	1.78 (1.04)	1.91 (1.11)	2.50 (1.32)		1.94 (1.13) ^a
	Kentli düşük	2.52 (1.18)	2.48 (1.19)	3.20 (1.42)	-	2.59 (1.23) ^b
	Kırsal	2.67 (1.55)	2.89 (1.60)	3.47 (1.63)		2.88 (1.60) ^b
	Toplam	2.31 (1.32) ^a	2.44 (1.38) ^a	3.03 (1.50) ^b		2.47 (1.39)
Kız çocuğa sahip olmak	Kentli yüksek	2.23 (1.27)	2.50 (1.32)	2.83 (1.28)		2.43 (1.30) ^a
	Kentli düşük	2.89 (1.33)	3.03 (1.27)	2.77 (1.55)	-	2.93 (1.33) ^b
	Kırsal	2.92 (1.49)	2.86 (1.56)	2.50 (1.59)		2.84 (1.54) ^b
	Toplam	2.67 (1.40) ^a	2.80 (1.41) ^a	2.70 (1.46) ^a		2.73 (1.41)
Soyadını devam ettirmek	Kentli yüksek	1.82 (1.06)	2.06 (1.23)	2.83 (1.34)	2.64 (1.36)	2.24 (1.29) ^a
	Kentli düşük	3.12 (1.34)	3.26 (1.31)	3.73 (1.34)	3.02 (1.41)	3.19 (1.36) ^b
	Kırsal	3.55 (1.59)	3.72 (1.45)	4.19 (1.18)	3.50 (1.44)	3.65 (1.47) ^c
	Toplam	2.80 (1.52) ^a	3.03 (1.51) ^a	3.55 (1.40) ^b	3.07 (1.45) ^a	3.02 (1.50)

Not: Sayılar, 5'li skala üzerindedir. F değerleri ve eta kareler metin içinde verilmiştir. Satır toplamı toplumsal tabakayı; sütun toplamı kuşağı gösterir. Her bir satır ve sütun toplamı içerisinde bir harf üstsimgesini paylaşmayan ortalamalar farklılaşmaktadır ($p < .05$).

Yüksek ortalama değerleri ve düşük varyanslar, ekonomik/maddi/faydacıl/geleneksel ÇD'nin gruplar arasında değişkenlik gösterirken, psikolojik ÇD'nin bütün gruplarda önemli olduğuna işaret etmektedir.

Çocuk isteme nedenleri arasından erkek veya kız çocuk istemenin her ikisinin de en az önemli görüldüğü grup, kentli yüksek SES grubudur; bunu bunları eşit derecede önemli gören kentli düşük SES ve kırsal gruplar takip etmiştir, sırasıyla, $F(2, 706) = 25.16, p < .001, \eta^2 = .07$, $F(2, 703) = 3.37, p < .05, \eta^2 = .01$.

Bölgeler/toplumsal tabakalar arasındaki yüksek düzeyde farklılaşma, çocuk isteme nedeni olarak "erkek çocuk" ve "kız çocuk" tercihi ve "soyadını devam ettirme"de de görülmektedir. Bununla beraber büyükanneler, erkek çocuk sahibi olma konusunu, annelerden daha önemli olarak değerlendirirken, $F(2, 706) = 11.66, p < .001, \eta^2 = .03$, daha ileri yaşta ki anneler, daha genç anneler ve büyükanneler arasında kız çocuğa sahip olmanın önemi konusunda herhangi bir fark bulunmamaktadır $F(2, 703) = .59, ns, \eta^2 = .00$.

Tablo 6
Cinsiyet Tercih (%)

Toplumsal tabaka	Genç anneler		Daha ileri yaşta ki anneler		Büyükanneler		Ergenler	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
Kentli yüksek	34.8	65.2	31.4	68.6	19.4	80.6	59.7	40.3
Kentli düşük	46.7	53.3	43.6	56.4	57.7	42.3	55.3	44.7
$\chi^2 (1)$	2.86		2.85		8.93**		.31	

** $p < .01$.

Cinsiyet Tercih. Daha ileri yaşta ki anne, daha genç anne ve büyükanne gruplarının her birinin yaklaşık olarak yüzde 30-35'i çocuklarının cinsiyetine dair bir tercih belirtmemişlerdir. Anneler, bunun tam tersinin görüldüğü kırsal bölgelerdeki daha ileri yaşta ki anneler haricinde, kız çocuğu erkek çocuktan çok daha fazla tercih etmişlerdir. Kentli yüksek SES grubuna dâhil olan büyükannelerin belirgin bir şekilde kız çocuğu erkek çocuca tercih etmeleri bakımından annelere benzemeleri, kentli düşük SES grubu arasında ise bunun tam tersinin söz konusu olması ve tüm gruplar arasında en düşük kız çocuk tercihi (sadece yüzde 6.9) ve en yüksek erkek çocuk tercihinin (yüzde 48.3) kırsal bölgelerdeki büyükanneler arasında görülmesi nedeniyle büyükanneler, birbirinden açıkça farklılaşmışlardır. Kentli ergenler de erkek çocuk tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 6, zorunlu seçim sorusunun sorulmasının öncesinde ve sonrasında kentli katılımcılarca belirtilen cinsiyet tercihlerinin birleştirilmiş frekanslarını göstermektedir. Ki-kare analizleri, kentli yüksek ve düşük SES gruplarındaki anneler arasında benzer biçimde açık bir kız çocuk tercihi olduğunu göstermektedir. Bu farklılıklar, büyükanneler için daha da fazladır ve erkek çocuk tercihi, her iki kentli ergen grubu için benzer şekilde devam etmiştir.

(Yetişkin) Çocuklardan Yardım Beklentisi. Tablo 7'de farklı toplumsal tabakalara göre güncel araştırmadaki ergenlerin yetişkin erkek ve kız çocuklarından maddi/faydacıl ve maddi olmayan yardım beklentilerine ilişkin betimsel istatistikler sunulmaktadır. Daha ileri yaşta ki ve daha genç anneler arasında hiçbir fark olmadığını gösteren bir dizi ön analize dayanarak, bu iki grubu bir araya topladık. Her bir beklenti üzerinde, 2 (çocuğun cinsiyeti) x 3 (toplumsal tabaka) uygulanan karma desen bir ANOVA analizi dikkate değer sonuçlar ortaya koymuştur. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile uyumlu olarak, kız çocuklarına oranla erkek çocuklardan hem kardeşleri hem de kendileri için daha fazla maddi yardım beklenmektedir, ilki için, $F(1, 588) = 49.83, p < .001, \eta^2 = .08$ ve ikincisi için, $F(1, 590) = 25.54, p < .001, \eta^2 = .04$. Diğer taraftan, son ikisi maddi olmayan beklentilerden olan ev işlerinde daha fazla yardım, yakın

yaşamaya devam etme ve duygusal destek sağlama konusunda erkeklere kıyasla kızlardan beklenti daha fazladır, sırasıyla $F(1, 591) = 322.66, p < .001, \eta^2 = .35, F(1, 591) = 68.29, p < .001, \eta^2 = .10,$ ve $F(1, 590) = 32.90, p < .001, \eta^2 = .05.$

TABLO 7
Toplumsal Tabakaya Göre Annelerin Erkek ve Kız Çocuklarından Yardım Beklentileri

		Toplumsal tabaka	Erkekler	Kızlar	Toplam
Maddi / Faydacı beklentiler	Kardeşlere maddi yardım	Kentli yüksek	2.41 (1.12)	2.27 (1.13)	2.34 (1.09) ^a
		Kentli düşük	3.44 (1.16)	2.97 (1.22)	3.21 (1.03) ^b
		Kırsal	3.78 (1.09)	3.52 (1.24)	3.65 (1.04) ^c
		Toplam	3.21 (1.27) ^a	2.93 (1.30) ^b	3.07 (1.18)
	Ev işlerine yardım	Kentli yüksek	2.23 (.92)	2.72 (1.03)	2.48 (.85) ^a
		Kentli düşük	2.48 (1.20)	3.56 (1.15)	3.02 (.98) ^b
		Kırsal	2.93 (1.30)	3.96 (1.07)	3.44 (1.01) ^c
		Toplam	2.55 (1.19) ^a	3.42 (1.20) ^b	2.98 (1.03)
	Size maddi destek	Kentli yüksek	1.64 (.85)	1.64 (.89)	1.64 (.83) ^a
		Kentli düşük	2.90 (1.19)	2.64 (1.27)	2.77 (1.10) ^b
		Kırsal	3.34 (1.27)	3.00 (1.27)	3.17 (1.19) ^c
		Toplam	2.64 (1.33) ^a	2.44 (1.32) ^b	2.54 (1.23)
	Küçük kardeşlerin bakımında size yardım eder	Kentli yüksek	3.21 (1.12)	3.16 (1.11)	3.19 (1.06) ^a
		Kentli düşük	3.93 (1.02)	3.83 (1.05)	3.88 (.92) ^b
		Kırsal	4.17 (1.02)	4.21 (.95)	4.19 (.85) ^c
		Toplam	3.77 (1.13) ^a	3.74 (1.12) ^a	3.76 (1.03)
Yaşlandığınızda size bakar	Kentli yüksek	2.69 (1.12)	2.79 (1.16)	2.74 (1.10) ^a	
	Kentli düşük	3.85 (1.18)	3.86 (1.15)	3.85 (1.10) ^b	
	Kırsal	4.22 (1.04)	4.25 (1.06)	4.24 (.96) ^c	
	Toplam	3.59 (1.29) ^a	3.64 (1.28) ^a	3.62 (1.23)	
Maddi olmayan beklentiler	Size yakın yaşamaya devam eder	Kentli yüksek	2.44 (1.12)	2.90 (1.17)	2.67 (1.06) ^a
		Kentli düşük	3.21 (1.18)	3.60 (1.16)	3.41 (1.04) ^b
		Kırsal	3.55 (1.25)	3.80 (1.22)	3.67 (1.06) ^c
		Toplam	3.07 (1.27) ^a	3.44 (1.24) ^b	3.25 (1.13)
	Size duygusal destek sağlar	Kentli yüksek	3.62 (1.03)	3.79 (1.05)	3.71 (1.00) ^a
		Kentli düşük	4.04 (.99)	4.23 (.94)	4.13 (.87) ^b
		Kırsal	4.47 (.78)	4.59 (.70)	4.53 (.69) ^c
		Toplam	4.05 (1.00) ^a	4.21 (.97) ^b	4.13 (.92)

Not: Sayılar 5'li skala üzerindedir. *F*-değerleri ve eta kareler metin içinde verilmiştir. Satır toplamları toplumsal tabakayı; sütun toplamları çocuğun cinsiyetini gösterir. Her bir satır ve sütun toplamı içerisinde bir harf üstsimgesini paylaşmayan ortalamalar farklılaşmaktadır ($p < .05$).

Küçük kardeşlere bakma konusunda anneye yardım edilmesi $F(1, 586) = .90$, ns , $\eta^2 = .00$, ve yaşlandığında kendilerine bakılması $F(1, 588) = 2.30$, ns , $\eta^2 = .00$ erkek ve kız çocuklarından eşit derecede beklenmektedir.

Toplumsal tabakaya ilişkin genel örüntü, kentli yüksek SES grubundaki annelerin çocuklarından beklentisinin en az olan grup olduğu, bunu kentli düşük SES grubunun takip ettiği; kırsal bölgelerdeki annelerin çocuklarından en fazla beklentisi olan grup olduğu yönünde olmuştur, "kardeşlere maddi destek" için, $F(2, 588) = 78.85$, $p < .001$, $\eta^2 = .21$ "ev işlerine yardım" için, $F(2, 591) = 51.11$, $p < .001$, $\eta^2 = .15$ "size maddi yardım" için, $F(2, 590) = 112.12$, $p < .001$, $\eta^2 = .28$ "küçük kardeşlere bakmada size yardım" için, $F(2, 586) = 57.38$, $p < .001$, $\eta^2 = .16$ "yaşlandığınızda size bakması" için, $F(2, 588) = 106.95$, $p < .001$, $\eta^2 = .27$ "size yakın yaşamaya devam etmesi" için, $F(2, 591) = 48.20$, $p < .001$, $\eta^2 = .14$ ve "size duygusal destek olması" için $F(2, 590) = 45.38$, $p < .001$, $\eta^2 = .13$.

Bulgulara ilişkin bu genel örüntü, 3 belirgin cinsiyet x toplumsal tabaka etkileşimi ile değerlendirilmiştir. Kentli yüksek SES grubundaki annelerin erkek ve kız çocuklardan yardım beklentisi düşük düzeyde farklılaşmış; erkek ve kız çocuklarından beklentilerdeki farklılık, kentli düşük SES grubundaki ve kırsal kesimdeki gruplarda ise artış göstermiştir, "küçük kardeşlere maddi destek" için, $F(2, 588) = 5.50$, $p < .01$, $\eta^2 = .02$ "size maddi destek" için, $F(2, 590) = 6.62$, $p = .001$, $\eta^2 = .02$ ve "ev işlerine yardım" için $F(2, 591) = 15.24$, $p < .001$, $\eta^2 = .05$

Çocuklarda İstenen Nitelikler. Anneler, çocuklarında istedikleri nitelikler bakımından çok büyük benzerlik göstermiş, istenen bütün bu niteliklere önem atfetmişlerdir (ortalamalar 5 üzerinden 4.03 ile 5.0 arasındadır) (bkz. Tablo 3). İyi bir insan olmak (gruplar arasında çok düşük bir farklılıkla) en büyük öneme sahip olan çocukta istenen niteliklerdir; bunu, okulda başarı, daha sonra da yaklaşık olarak aynı derecede istenen nitelikler olan popüler olma, ebeveynlerin sözünü dinleme (itaatkâr olma), ve bağımsız olma takip etmiştir.

İstenen her bir nitelik için 3 (toplumsal tabaka) x 4 (kuşak) ANOVA sonuçları, çocuklarında görmek istedikleri nitelikler açısından kentli düşük SES ve kırsal gruplar arasında benzer, kentli yüksek SES grubunda ise farklıdır. İlk iki grup kentli yüksek SES grubuna göre, ebeveynlerin sözünü dinlemeyi (itaatkârlık), popülerliği ve okulda başarıyı daha kuvvetli bir biçimde, sırasıyla $F(2, 706) = 52.15$, $p < .001$, $\eta^2 = .13$, $F(2, 706) = 7.97$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$, v $F(2, 702) = 24.09$, $p < .001$, $\eta^2 = .06$, ve bağımsız olma/kendine güveni ise daha az kuvvetli bir biçimde onaylamışlardır $F(2, 706) = 14.17$, $p < .001$, $\eta^2 = .04$. Kuşaklar arasındaki ortak örüntü, daha genç anneler, daha ileri yaştaki anneler ve büyükannelerin çocuktan, bağımsız olma dışında, bütün nitelikleri aynı derecede istemeleridir. F -değerleri şöyledir: ebeveynlerin sözünü dinleme için $F(2, 706) =$

2.86, *ns*, $\eta^2 = .01$; popüler olma için $F(2, 706) = .49$, *ns*, $\eta^2 = .00$; okulda başarı için $F(2, 702) = 1.56$, *ns*, $\eta^2 = .00$ ve çocuğun iyi bir insan olması için $F(2, 705) = .39$, *ns*, $\eta^2 = .00$. Bununla beraber, kentli düşük SES grubundaki büyükanneler kırsal bölgedeki gruplara göre itaat etmeye daha fazla vurgu yapmışlardır, $F(4, 706) = 6.61$, $p < .001$, $\eta^2 = .04$. Bağımsız olma ise daha genç ve daha ileri yaştaki anneler tarafından büyükannelere kıyasla daha fazla istenen bir nitelik olmuştur, $F(2, 706) = 9.82$, $p < .001$, $\eta^2 = .03$.

Mevcut, İstenen ve İdeal Çocuk Sayısı. Kentli düşük SES grubundaki annelerin ve büyükannelerin kırsal altyapıları, sahip oldukları yüksek çocuk sayısında kendini göstermektedir ve bu sayı kırsal gruptakinden bile daha yüksektir (bkz. Tablo 4). Aslında kentli düşük SES grubunun kırsal gruba kıyasla daha yüksek mevcut ve istenen çocuk sayısına sahip olması ve kentli yüksek SES grubunda ise bu sayıların en düşük olması, genel örüntüyü yansıtmaktadır sırasıyla, $F(2, 706) = 47.66$, $p < .001$, $\eta^2 = .12$, and $F(2, 648) = 15.08$, $p < .001$, $\eta^2 = .04$. Mevcut çocuk sayısı bağlamında kentli yüksek SES grubu ile diğer iki toplumsal tabakadaki büyükanneler arasında, iki çocuk farkı dikkat çekicidir.

İki çocuk ideali annelerin, özellikle de daha genç annelerin cevaplarında yaygındır ($M = 2.30$, $SD = .65$ istenen olarak, ve $M = 2.29$, $SD = .86$ ideal olarak). Ergenler de iki çocuk idealini güçlü bir şekilde desteklemişlerdir; "istenen" çocuk sayısı, en düşük ergenler arasında bulunmuş ($M = 1.93$, $SD = .88$), bunu daha genç anneler takip etmiştir $F(2, 648) = 34.23$, $p < .001$, $\eta^2 = .10$. Gerçekte sahip oldukları yüksek çocuk sayılarının ($M = 5.08$, $SD = 2.42$) etkileyici bir faktör olarak görüldüğü büyükanneler arasında, ideal çocuk sayısı daha da fazladır. Daha genç annelerin ideal çocuk sayıları en düşük iken, daha ileri yaştaki annelerin ideal çocuk sayısı bu ikisinin ortasında yer almaktadır, $F(2, 697) = 5.09$, $p < .01$, $\eta^2 = .01$. Kentli düşük SES grubundaki ve kırsal bölgelerdeki annelerin, kentli yüksek SES grubundaki annelerinkinden daha yüksek olan ideal çocuk sayıları ise birbirine yakındır $F(2, 697) = 6.42$, $p < .01$, $\eta^2 = .02$.

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

2003 Türkiye ÇD Araştırması, değişik kuşaklardan katılımcıların çocuklara attığı değerleri anlama adına önemli katkılar sağlamaktadır. Böylece araştırma, aile ve toplumun önemli birçok yönüne, bunlardaki çeşitliliklere ve 30 yıl önce toplanmış, eşleşen bulgularla karşılaştırıldığında zaman içinde meydana gelen değişimlere ışık tutmaktadır. Zamanla meydana gelen en dikkate değer değişim, çocuğun psikolojik değerindeki belirgin yükseliş ve bununla uyumlu olarak yaşlılık güvencesi değerini de içine alan, çocuğun faydacıl/ekonomik

değerindeki düşüştür. Genel olarak son otuz yıldaki ekonomik büyüme ve özel olarak da örneklemin refah düzeyinin yükselmiş olması son derece önemlidir. Aynı düzeyde önemli bir biçimde, eğitim seviyeleri de buna bağlı olarak artmıştır. 1975'teki ulusal araştırmada annelerin ortalama okulda kalma süresi 3 yıl iken, güncel araştırmada daha genç annelerin (bütün tabakalar dikkate alındığında) okulda kalma süresi 9.5 yıldır. Daha genç anneler, daha ileri yaştaki anneler ve büyükannelerin eğitim seviyesindeki farklılıklar, eğitim seviyesindeki kuşaksal olarak belirgin artışı da yansıtmaktadır.

Kentli düşük gelir grupları için de geçerli olduğu üzere, kırsaldan kentsel yaşam tarzına doğru gerçekleşen değişimleri yansıtacak bir biçimde, örneklemin üçte ikisinden fazlası kentlidir. Kentsel yaşam tarzları, özellikle iyi eğitilmiş ebeveynler için yetişkin çocuklar dışında, yaşlılık güvencesi kaynaklarını da (sosyal güvence avantajları ve emeklilik maaşı gibi) beraberinde getirmektedir. Ayrıca çocuklar çalışmaktan ziyade daha uzun yıllar okulda kalmakta, bu nedenle de bağımlılık yaşları uzamaktadır. Bu nesnel koşullar, çocukların ekonomik/faydacı değerlerindeki düşüşe paralel olarak maddi katkılarını daha az önemli hale getirmektedir.

Çocuk sahibi olmak isteme konusunda maddi/ekonomik/faydacı nedenlere yüklenen önemle ilgili olarak toplumsal tabakalar arasındaki bu ayrımlar, yaşam tarzlarında ve buna bağlı olarak da değerlerde ortaya çıkan çeşitliliği yansıtmaktadır. Özellikle, kırsal ve en düşük refah seviyesindeki kentli gruplar arasında bu ÇD'lerin daha da önemli olması, çocukların hem gençken hem de yetişkin olduklarında aile bütçesine yaptıkları fiili katkının daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber, psikolojik ÇD'nin kuşaklar ve toplumsal tabakalar arasında yüksek olduğu da dikkate alınmalıdır. Nitekim çocuğun genel olarak değeri düşmemektedir; sosyoekonomik gelişmeyle düşen çocuğun faydacı değeridir. Esasında, 1975 rakamlarıyla karşılaştırıldığında, faydacı ÇD düştükçe, psikolojik ÇD zamanla yükselmiştir. Benzer şekilde çocuklardan maddi destek beklentisi 2003'te, 1975'te olduğundan kesinlikle daha düşüktür. Bu nedenle, kuşaklararası bağımlılıklar anlamında, sosyoekonomik gelişmeyle düşen psikolojik (duygusal) değil, maddi bağımlılıktır. Psikolojik bağımlılık aksine, 2003'teki psikolojik ÇD'lerde daha güçlü bir biçimde yansıtılmış olduğu üzere, artmıştır. Bu bulgu, Kağıtçıbaşı'nın (1990, 1996a) psikolojik bağımlılığa dayanan aile modelini destekler niteliktedir.

Çocuklardan belirli yardım beklentileri ve özellikle çocuklardan gelen maddi ve maddi olmayan yardım arasındaki ayrımlar, değişen kuşaklararası ilişkilerle ilgili yukarıdaki bulguları daha da güçlendirmiştir. Açıkça, hem hane halkıyla ilgili hem de yaşlılıkta maddi destek konusunda çocuklardan çok daha az

maddi yarar beklenmektedir; bu örüntü, artan sosyoekonomik statü ile beraber daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Geleneksel olarak, böylesi faydacı beklentiler, burada da bulguları üzere, daha ziyade erkek çocuğa odaklanmaktadır. Bu nedenle, çocuklara ilişkin cinsiyet tercihi üzerindeki zayıflayan bu örüntünün önemli sonuçları bulunmaktadır. Aslında cinsiyet tercihinin zaman içerisindeki değişimi, gerçekten dikkate değerdir. 1975'teki ulusal kadın örnekleme ile karşılaştırıldığında, düşük SES grubundaki büyükanneler hariç, 2003'teki kent örnekleme, açık bir tezat oluşturmaktadır. Otuz yıllık değişim ve kuşaklararasıdaki farklılıklar yukarıda tartışılan diğer farklılıkları anlatmakta ve onlarla uyum içinde bulunmaktadır. Erkek çocuk tercihi ataerkil aile yapısı ile ve ebeveynlerin, özellikle de annelerin, yetişkin erkek çocuklarına maddi bağımlılıklarıyla yakın ilişki içindedir. Bunun nedeni, haneye gelir getiren kişilerin esas olarak erkekler olmasıdır. Bununla beraber, 2003'te çocuklardan maddi beklentilerin çok daha düşük ve çocuğun ekonomik/faydacı değerlerinin daha zayıf olması göz önünde tutulduğunda erkek çocuklara daha az gereksinim duyulması gayet doğaldır. Bu da Kağıtçıbaşı'nın aile değişim modeli (1990, 1996a) ile uyumludur.

Buna karşın, kuşaklararası duygusal yakınlığı yansıttığı üzere, psikolojik gereksinim ve değerler çok önemli hale gelmiştir ve bunlar daha ziyade kız çocukları tarafından yerine getirilme eğilimindedirler. Özellikle kentsel yerleşimlerde zayıflayan ataerkil ve atayersel aile örüntüleri ile bu eğilim daha da güçlenmiştir. Bu bağlamda, Ataca (1992) ve Ataca ve Sunar (1999)'ın Türkiye'deki orta sınıf kentli kadınlar ile yaptıkları araştırmalarında, psikolojik ÇD'nin daha yaygın olduğu ve çocuklardan daha az maddi destek beklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Yaşlılık güvencesi ÇD'si finansal katkıdan ziyade bakım anlamında, hala önemlidir. Bu doğrultuda, kız çocuk tercihi erkek çocuk tercihinden daha önemlidir. Güncel araştırmada, yüksek SES grubundaki büyükannelerin aşırı derecedeki kız çocuk tercihi, onların erkek çocuklarına kıyasla yetişkin kız çocuklarıyla dikkat çekici biçimde daha yakın olduklarına dair mevcut deneyimlerini yansıtabilecek özelliktedir. Bu bağlamda, ergenlerin erkek çocuk tercihi bir tutarsızlıktır. Ergenlerin kişisel deneyim eksikliği nedeniyle yanıtlarında geleneksel toplumsal normları yansıtmaya eğiliminde oldukları yorumunu yapabiliriz.

Çocuklarda istenen nitelikler ebeveynlerin değerleri ve hedeflerine ışık tutmaktadır. "Ebeveynlerin sözünü dinleme" 1975'te çok önemli bir hedefti ve bugün kentli yüksek düzey gruplara göre kentli düşük düzey ve kırsal gruplar arasında daha büyük önem taşımaktadır. Kentli düşük SES grubundaki büyükannelerin buna, kırsal bölgedeki büyükannelerden daha fazla vurgu

yapması, kentsel yerleşimin onlara daha yabancı gelmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bağımsızlık/kendine güven,1975'te hiç vurgulanmamıştı. Güncel araştırmada ise bu, özellikle de kentli yüksek SES grubu için, çocukta istenen bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır. Kağıtçıbaşı'nın aile değişim modelinde öngörüldüğü gibi (1990, 1996a), ebeveyn yönelimlerindeki bu değişim değişen yaşam tarzlarıyla birlikte çocuk yetiştirmede özerkliğin ortaya çıkışını yansıtmaktadır. Bununla birlikte bütün bu çocuk niteliklerinin, hatta "ebeveynlerin sözünü dinleme" ve "bağımsızlık ve kendine güven" gibi birbiriyle çelişen niteliklerin bile, katılımcılar tarafından güçlü bir şekilde kabul gördüğünü dikkate almak gerekir. Bu kombinasyon esasında, çocuk yetiştirmede "denetim" ve "özerklik" yönelimlerinin bağdaşabilirliğine işaret etmektedir, nitekim bu Kağıtçıbaşı'nın ailenin duygusal (psikolojik) bağımlılığı modelini destekleyen bir bulgudur.

Çocuk sayılarına gelince, Türkiye demografik bir değişimden geçmektedir. İki çocuk normu, yerleşmiş ve kabul görmüş ve özellikle daha genç annelerin ve ergenlerin cevaplarında dikkat çekmiştir. Mevcut, istenen ve ideal sayılar 1975'e kıyasla 2003'te daha düşüktür. Kentli düşük gelir grubunun, kırsal grupla kıyaslandığında beklenmedik bir şekilde daha yüksek mevcut, istenen ve ideal çocuk sayısı belirtmesinin nedeni kısmen kentli düşük gelir grubunun kırsaldan geliyor olması olabilir. Kentsel alanlarda yoksulların da ulaşabildiği bebek ve çocuk ölümlerini azaltan daha iyi kamusal sağlık olanakları bir diğer faktör olabilir. İstlenen ve ideal sayılar, mevcut çocuk sayılarından etkilenmiştir zira hem bütün bunların altında aynı motivasyon yatmaktadır hem de annelerin bir kısmı, böyle bir dileğin gerçekleşebileceğine dair batıl bir korku nedeniyle, daha az sayıda çocuk sahibi olmayı istediklerini söylemekte ya da daha az sayıda çocuğun daha iyi olduğunu söylemekte zorluk çekmiş olabilirler.

Sonuç olarak, ilk ÇD Araştırmasından üretilen Kağıtçıbaşı'nın aile değişim modeli (1990, 1996a) güncel ÇD Araştırması ile de desteklenmiştir. Burada gördüğümüz şey, otuz yıl içerisinde tam bağımlı bir modelden, psikolojik bağımlılık modeline geçilmiş olduğudur. Ayrıca kuşaklararasıda olduğu gibi kırsal, kentli düşük SES gurubundakiler ve kentli orta ve yüksek SES gurubundakiler arasında da, bu model tarafından ortaya konmuş olan sistematik çeşitliliği görmekteyiz. Birtakım görüşme soruları, kentli yüksek-orta SES gurubunun kendisini, kırsal kökenleri de göz önünde tutulduğunda düşük eğitimleri ve gelirleri açısından birbirlerine benzeyen kentli düşük SES gurubundakilerden ve kırsal gruplardan ayırdığını göstermektedir. Bu özellikle, çocuk isteme nedenleri, çocukta istenen nitelikler, daha ileri yaştaki annelerin çocuklarından maddi beklentileri ve ideal çocuk sayılarında dikkat çekicidir. Yine

de değişime dair örüntü açıkça ortadadır. Özellikle, Kağıtçıbaşı'nın duygusal bağımlı aile modelinin önemi burada ortaya çıkmaktadır. Model, düşük doğurganlık, artan psikolojik ÇD, azalan erkek çocuk tercihi, ebeveynlikte hem denetim hem de özerklik yönelimi ve duygusal bağımlılık gibi özellikleri içermektedir (Kağıtçıbaşı, 1996a, p. 88). Beklenildiği gibi bütün bunlar, kentli/yüksek SES/daha genç kuşak gruplarında daha dikkat çekici olmak üzere, güncel araştırmada da ulaşılmış bulgulardır.

2003 ÇD Araştırması, Türk ailesinin günümüz dinamiklerini ve kuşaklararası ilişkileri daha fazla anlama imkânı sağlamaktadır. Kuşaklar ve toplumsal tabaklar ve bunların çok sayıdaki etkileşimleri arasındaki ortak yönlerle beraber farklılıklar, karmaşık ama yine de sistematik örüntüleri ortaya koyan gerçekliklere işaret etmektedir. Toplumsal değişimi anlamada otuz yıl üzerine yapılan karşılaştırmalar özellikle yararlı olmuştur.

Kaynakça

- AGHAJANIAN, A. (1988). The value of children in rural and urban Iran: A pilot study. *Journal of Comparative Family Studies*, 19, 85–97.
- ATACA, B. (1992). An investigation of variance in fertility due to sex-related differentiation in child-rearing practices. Unpublished master's thesis, Bogazici University, Istanbul, Turkey.
- ATACA, B., & SUNAR, D. (1999). Continuity and change in Turkish urban family life. *Psychology and Developing Societies*, 11, 77–90.
- BULATAO, R.A. (1979a). On the nature of the transition in the value of children. *Papers of the East-West Population Institute* (No. 60-A). Honolulu, HI: EastWest Center.
- BULATAO, R.A. (1979b). Further evidence of the transition in the value of children. *Papers of the East-West Population Institute* (No. 60-B). Honolulu, HI: EastWest Center.
- DARROCH, R.K., MEYER P.A., & SINGARIMBUN, M. (1981). *Two are not enough: The value of children to Javanese and Sudanese parents* (No. 60-D). Honolulu, HI: East-West Population Institute.
- DEKOVIC, M., PELS, T., & MODEL, S. (in press). *Unity and diversity in child rearing: Family life in a multicultural society*. London: Mellen Press.
- DUBEN, A. (1982). The significance of family and kinship in urban Turkey. In C. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey* (pp. 73–99). Bloomington, IN: Indiana University Press.

- ERELCİN, F.G. (1988). Collectivistic norms in Turkey: Tendency to give and receive support. Unpublished master's thesis, Bogazici University, Istanbul, Turkey.
- FAWCETT, J.T. (Ed.) (1972). *The satisfactions and costs of children: Theories, concepts, methods*. Honolulu, HI: East-West Center.
- FAWCETT, J.T. (1983). Perceptions of the value of children: Satisfactions and costs. In R. Bulatao, R.D. Lee, P.E. Hollerbach, & J. Bongaarts (Eds.), *Determinants of fertility in developing countries* (Vol. 1, pp. 347–369). Washington, DC: National Academy Press.
- HOFFMAN, L.W. (1987). The value of children to parents and child rearing patterns. In C. Kağitçibaşı (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* (pp. 159–170). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- HOFFMAN, L.W., & HOFFMAN, M.L. (1973). The value of children to parents. In J.T. Fawcett (Ed.), *Psychological perspectives on education* (pp. 19–76). New York: Basic Books.
- HOLLOS, M., & LARSEN, U. (1997). From lineage to conjugality: The social context of fertility decisions among the pare of Northern Tanzania. *Social Science and Medicine*, 45, 361–372.
- IMAMOGLU, E.O. (1987). An interdependence model of human development. In C. Kağitçibaşı (Ed.), *Growth and progress in cross-cultural psychology* (pp. 138–145). Lisse, The Netherlands: Swets & Zeitlinger.
- JOSE, P.E., HUNTSINGER, C.S., HUNTSINGER, P.R., & LIAW, F-R. (2000). Parental values and practices relevant to young children's social development in Taiwan and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 677–702.
- KAĞITÇIBAŞI, C. (1982a). *The changing value of children in Turkey* (No. 60-E). Honolulu, HI: East-West Center.
- KAĞITÇIBAŞI, C. (1982b). Old age security value of children and socioeconomic development: Cross-national evidence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, 29–42.
- KAĞITÇIBAŞI, C. (1990). Family and socialization in cross-cultural perspective: A model of change. In J. Berman (Ed.), *Cross-cultural perspectives: Nebraska symposium on motivation, 1989* (pp. 135–200). Lincoln, NE: Nebraska University Press.
- KAĞITÇIBAŞI, C. (1996a). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- KAĞITÇIBAŞI, C. (1996b). The autonomous-relational self: A new synthesis. *European Psychologist*, 1, 180–186.

- KAĞITÇIBAŞI, C. (1998). Human development: Cross-cultural perspectives. In J.G. Adair & D. Belanger (Eds.), *Advances in psychological science: Vol. 1. Social, personal, and cultural aspects* (pp. 475–494). Hove, UK: Psychology Press.
- KAĞITÇIBAŞI, C. (2004). *Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and human development*. Manuscript submitted for publication.
- PHALET, K., & SCHÖNPFLUG, U. (2001). Intergenerational transmission of collectivism and achievement values in two acculturation contexts: The case of Turkish families in Germany and Turkish and Moroccan families in the Netherlands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 186–201.
- STEWART, S.M., BOND, M.H., DEEDS, O., & CHUNG, S.F. (1999). Intergenerational patterns of values and autonomy expectations in cultures of relatedness and separateness. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30, 575–593.
- YANG, C.F. (1988). Familism and development: An examination of the role of family in contemporary China Mainland, Hong Kong, and Taiwan. In D. Sinha & H.S.R. Kao (Eds.), *Social values and development: Asian perspectives* (pp. 93–123). London: Sage.

“LEISURE AND CONSUMPTION”: A COMPREHENSIVE AND ELABORATE WORK DESPITE SOME MISSING POINTS **

Ozan EREN **

After Veblen’s work, *Theory of Leisure Class* (1899), “leisure” has become critically important to observe as a sociological phenomenon. However, increasing importance of consumption patterns in our global world has inevitably gathered concepts of “leisure” and “consumption” together. For this reason, *Leisure and Consumption* written by Robert Stebbins is a remarkable work while it argues problematic of unconsciously thinking about “leisure” and “consumption” as essentially similar processes. The author also questions the degree of sufficiency of literature about leisure discussions.

The title of the book appears as an early thesis of the author which is also stated similarly in the preface and following chapters. On the other hand, although the preface of the book is only about three pages, I believe that indolent readers who prefer to ignore this introduction part will miss more than a few pages. The reason of this is that the introduction part written by the author explicitly draws the general framework of the book. Thus, the first noteworthy part of the book is the preface:

In this present book, however, I argue, following Ken Roberts and Jackie Kiewa, that in no way, can all of leisure be equated with mass consumption, indeed with mass consumption of any kind... My goal is here to explore and clarify where consumption and taking

---

*Stebbins, R. A. (2009) *Leisure and Consumption: Common Ground/Separate Worlds*, New York: Palgrave Macmillan, ss.192.

The preliminary version of this review was submitted as one of the assignments as part of the MSc. in Sociology Department in METU (Middle East Technical University). One might argue that this book review is outdated since the aforementioned book was published in 2009. However, as far as I know this significant work hasn’t been thoroughly reviewed in Turkey yet.

**Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozaneren84@hotmail.com
Gönderim Tarihi: 16.09.2016, Kabul Tarihi: 20.10.2016.

leisure are separate processes, where they are similar if not the same, and in such overlap, what that looks like. (Stebbins, 2009: ix)

Contrary to indirect goals and wasteful comments about the following chapters in most of the prefaces, the author in this book directly refers to his assertions. The author is successfully introducing his book, simultaneously, drawing attention to his potential readers.

The author is always inclined to make strong claims in his book. Although this wording of the author makes his book more influential, in every page, there is a high risk for careful readers to be disappointed, because of high expectations to read a perfectly structured book. Even at the very beginning of the book, Stebbins comes up with a claim. "Consumption studies are not as interdisciplinary as it might be, and in this book I will argue, as it should be." (Stebbins, 2009: 1). However, when carefully reading between the lines, although he mentions to submit an interdisciplinary work, he also warns the reader by telling "do not expect the fit to be perfect in all respects, for it will not" (Stebbins, 2009: 29). This proves that the author will also gain readers' esteem by not being in an immodest attitude.

Before mentioning nature of leisure and consumption and whether they are interconnected or separate, the author defines "leisure" first, and then, cleverly makes a distinction between "activity" and "role". According to Stebbins, "Scientifically speaking, leisure is uncoerced activity undertaken during free time" (Stebbins, 2009: 10). On the other hand, "roles are static whereas activities are dynamic" (Stebbins, 2009: 11). Then, he makes a typology about leisure styles. When framing this typology, his previous books, experiences and knowledge enable him to draw a coherent and detailed framework. A careful reader, observing the frequency of references in every chapter from earlier works of the author, can easily understand that in the first chapter, where definitions, diagrams and tables are used extensively, the author quotes from himself the most. Thus, we can say that the first chapter is the most influential and intense part of the book for it builds on earlier works of the author.

Although "serious leisure" and "casual leisure" are expressed in previous works of the author, this book adds a new type called as "project – based leisure". This typology is illustrated in a comprehensive, well – defined and well – structured diagram in the book. (See Figure 1). Then, he makes a table about these leisure types, according to six qualities. (See Table 1).

"Leisure and Consumption": A Comprehensive and Elaborate Work Despite Some Missing Points

Starting from the first chapter, the author successfully makes his analysis from macro level to micro level. At the end of the first chapter, Stebbins clearly states the difference between "consumption" and "leisure" in a general theoretical expression: "The two main sections of this chapter – the nature of consumption and the nature of leisure – contrast with one another in that, generally speaking, the first is macro-sociological whereas the second is micro-sociological" (Stebbins, 2009: 28).

On the other hand, "deviant leisure" defined by Stebbins in the first chapter is an arguable concept. According to him, deviant sexual activities are observable in casual leisure. Stebbins also claims that "beyond the broad domains of tolerable and intolerable deviant casual leisure lies that of deviant serious leisure composed primarily of aberrant religion, politics, and science" (Stebbins, 2009: 27). However, this concept could be clarified in a better way by considering how Durkheim and Simmel have approached "deviance" and "anomie". Then, the author could easily make his own assertions about this interconnected conceptualization called as "deviant leisure". In this way, methodology of the author would be more effective.

If we ignore the second chapter, the author might be criticized by focusing solely on modern Western countries, cultures and their consumption and leisure activities. However, in the second chapter, as the historical analysis necessitates mentioning primitive conspicuous consumption, "potlach" and "kula" are explained in a few pages. Then, related to these, inevitably, the nature of gift giving is analyzed.

Starting from the second chapter, the effects of Veblen on Stebbins becomes visible. For instance, in Veblen's analysis, "apparel is always in evidence and affords an indication of our pecuniary standing to all observes at first glance" (2007). In Stebbins' analysis, the apparel is both evaluated with respect to its pecuniary standing and formation of an identity.

Another successful aspect of the book is up-to-date examples. For instance, when talking about identity formation in conspicuous consumption, Toyota's advertising of its new model in 2008 is quoted. When considering that the book was published in 2009, this up-to-date example becomes fresher.

On the other hand, there are some serious problems about references. For instance, on page 43, when talking about "elite tourism", Stebbins quotes from wikipedia which is an invalid academic reference.

To continue, the third chapter of the book evaluates and analyzes prominent theorists or sociologists and questions their theoretical frameworks

by considering their relation to “leisure” and “consumption” studies. However, the book loses its fluency in this chapter. The enthusiastic reader might be disappointed at this chapter. Instead of linking his previous theories about leisure and consumption, the author only attempts to illustrate possible relations of notable figures to “consumption” and “leisure” issues. In the conclusion part of this chapter, Stebbins (2009: 80) states the following:

Consumption for some of this group of thinkers was treated of largely, if not wholly, without direct reference to leisure (e.g., Marx, Simmel, Baudrillard, de Certeau, Bauman, Douglas and Isherwood). For others leisure does fall within their purview, albeit only very generally (e.g., Lefevbre, Bourdieu, Ritzer, Bryman).

As he does in all chapters, he again makes a conclusion. However, this conclusion is pointless, because his assertions about mentioned group of thinkers are explicitly explained in the previous pages of the same chapter.

To continue, after reviewing theories of great figures such as Marx, Simmel, Baudrillard, de Certeau, Bauman, Douglas, Isherwood, Lefevbre and Bourdieu, whether it is a necessity to mention Ritzer and Bryman is arguable. This is another problematic in the third chapter. According to Ritzer, McDonaldization may be observed in many parts of the modern leisure industry. However, Ritzer’s book called as *McDonaldization* is a popular book, so – called sociological. The book lacks a valid methodology and systematic academic writing style. Affected by Ritzer’s conceptualization of McDonaldization and analyzing Disney World, Bryman has also come up with a similar idea about leisure industry called as “Disneyization”. However, since Ritzer’s work is arguable in academic field, Bryman’s work is also questionable to be an authoritative reference to academic writings.

In the fourth chapter, where the nature of shopping is discussed with relevance to gender, knowledge, leisure, distance, context and community, the author underlines two concepts as primarily linked to consumption and leisure. These are “need” and “want”. However, these concepts serve as the same purpose for “role” and “activity” discussed in early pages. If we recall Stebbins’ claim, “roles are static whereas activities are dynamic” (Stebbins, 2009: 11). In other words, one might claim that “needs are static, whereas wants are dynamic. Thus, it would be more influential to discuss “need” and “want” by considering “role” and “activity” and “consumption” and “leisure”, all together.

"Leisure and Consumption": A Comprehensive and Elaborate Work Despite Some Missing Points

The first and second chapters might be considered as the most effective parts of the book. Especially in the fourth and fifth chapters, over repetition from the early chapters and within those chapters sometimes bore the readers. After reading the fifth chapter, readers will probably remember only the conclusion rather than the whole chapter, because, three generalizations (Stebbins, 2009: 132) summarize the chapter. However, appropriate evaluations and some influential quotations, to some extent; strengthen the fourth and fifth chapters. For instance, when mentioning about leisure as orientation towards shopping, the author quotes from Arthur Miller: "Years ago a person, he was unhappy, didn't know what to do with himself – he'd go to church, start a revolution – *something*. Today you're unhappy? Can't figure it out? What is the salvation? Go shopping." (Quoted from *The Price*, Act 1, 1968; Stebbins, 2009: 82).

The last chapter of the book, as the author emphasizes, is focusing on the systematic discussion of the organizational basis of leisure and consumption which is missing in the previous chapters. Thus, it accomplishes the integrity and harmony of the book. Although the book has evaluated leisure and consumption patterns both positively and negatively, the ending is more optimistic to view leisure as a happy activity.

Although the book might be criticized to some extent negatively because of some missing points, inadequate assumptions, needless conclusions at each chapter and arguable choice of references, it is a comprehensive, coherent and elaborate work. The book will satisfy the readers who seek interdisciplinary consumption and leisure studies.

References

- STEBBINS, R. A., 1997, *Casual Leisure: A Conceptual Statement*, London: Routledge.
- STEBBINS, R. A., 2009, *Leisure and Consumption: Common Ground/Separate Worlds*, New York: Palgrave Macmillan.
- VEBLEN, T. (1994) [1899], *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*, Penguin Twentieth-Century Classics. New York: Penguin Books.
- VEBLEN, T., 2007, The Conspicuous Conservation of Leisure Class Culture. In *The Theory of the Leisure Class*, ed. by Martha Banta, Oxford and New York: Oxford University Press.

Appendices

Figure 1

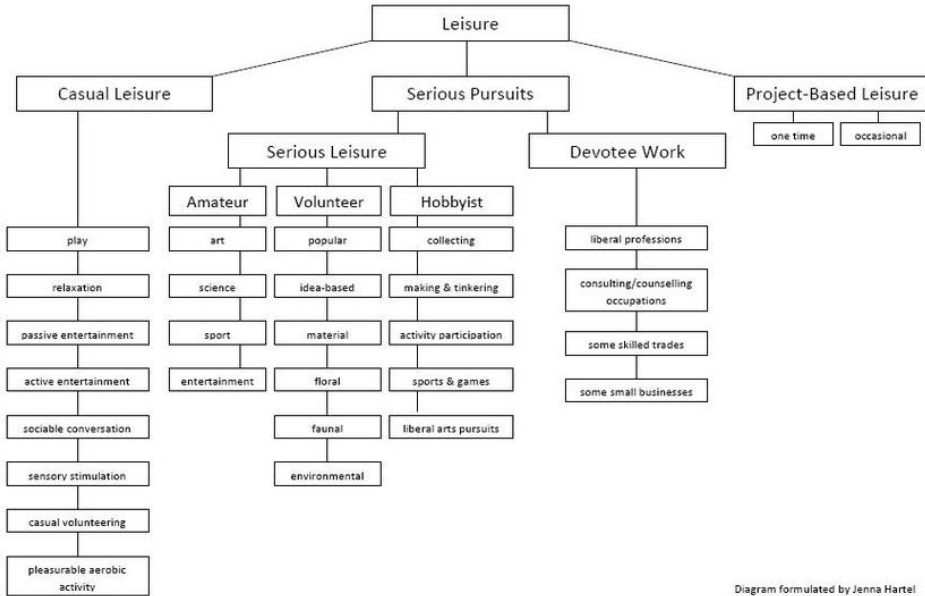

Diagram formulated by Jenna Hartel

Source: Stebbins (2009)

Table 1

Leisure Interest	Type of Volunteer		
	Serious Leisure (SL)	Casual Leisure (CL)	Project-Based Leisure (PBL)
Popular	SL Popular	CL Popular	PBL Popular
Idea-Based	SL Idea-Based	CL Idea-Based	PBL Idea-Based
Material	SL Material	CL Material	PBL Material
Floral	SL Floral	CL Floral	PBL Floral
Faunal	SL Faunal	CL Faunal	PBL Faunal
Environmental	SL Environmental	CL Environmental	PBL Environmental

Source: Stebbins (2009)

MAKALE YAZIM KURALLARI

Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü tarafından yayınlanan *Sosyoloji Dergisi*, 1999 Yılı 7. Sayısından İtibaren, Asa Kuralları Gereğince “Hakemli Dergi” statüsündedir. Sosyoloji Dergisi, Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki defa yayınlanmaktadır. Sosyoloji dergisinin amacı, dünyada ve Türkiye’de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji çalışmalarına yer verip bu çalışmalarını ilgili izlerkitle ile buluşturmadır. Dergimiz, bir disiplin ve bilgi alanı olarak sosyolojinin, diğer sosyal bilim disiplinleriyle güçlü bir bağa sahip olduğuna dikkat çekerek, disiplinlerarası bir perspektifin önemini vurgulamakta ve yayın politikasını bu doğrultuya göre belirlemektedir. Sosyoloji dergisinde genel olarak sosyoloji ve sosyal bilim çalışmalarına yer verilmektedir. Bu çalışmaların, kuramsal ve uygulamalı ölçeklerde alana katkıda bulunması ve içerik itibarıyla yeni bir perspektif sunması gözetilmektedir. Dergide, dünyadaki birikimi yansıtan sosyolojik metinlerin tercümesine de yer verilir. Sosyal bilimler alanında Türkçe ve İngilizce makaleler yayınlanmaktadır.

Başvurular, sosyal bilim alanındaki özgün araştırma, tartışma-derleme, çeviri ve kitap tanıtımı-eleştirisi olabilir. Dergide yayınlanan özgün araştırma ve tartışma-derleme makaleleri hakemli statüsündedir, diğer yazılar hakem sürecine girmez. Hakemli statüsündeki makaleler, çifte kör hakem değerlendirme sistemine dâhil edilir, iki hakemin görüşlerinin farklı olması durumunda editör, makalenin yayınlanıp yayınlanmamasına ilişkin nihai kararı alabilir ya da makaleyi değerlendirme için bir üçüncü hakeme gönderebilir.

Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Makale; fotoğraf, tablo, grafik, harita gibi görsel bir malzeme içeriyorsa, söz konusu materyallerin ayrı dosyalar olarak başvuru gönderisine eklenmesi gerekmektedir.

Yazarlar, yazılarını değerlendirilmek üzere elektronik posta yoluyla gönderebilirler.

Bunun yanında yazarlar, makalelerini posta yoluyla da gönderebilirler. Bu yol tercih edilirse dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: Çalışmanın basılı dört adet kopyası, makalenin kaydedildiği bir CD ve yazara ait kimlik adres ve e-posta bilgileri dergi iletişim adresine gönderilmelidir. Gönderilen dört basılı kopyadan sadece biri yazara ilişkin kimlik bilgilerini içermeli, hakemlere gönderilecek diğer üç kopya kimlik bilgilerini içermeyen basılmış olmalıdır.

Makalenin dilinde önce olmak üzere “Makale adı/Öz/Anahtar Kelimeler” ve “Title/Abstract/Keywords”lerin sırayla verilmelidir. Öz ve Abstract 100, Anahtar Kelimeler ve Keywords ise 6 kelimeyi geçmemelidir.

Metin, yazı karakteri Arial, harf büyüklüğü 10 punto, satır aralığı 1,15 cm ve paragraf aralığı önce 6 nk sonra 6 nk olmalıdır. Sayfa yapısı, A4 ebatında, genişlik 16,5 cm ve yükseklik 24 cm olacak şekilde ayarlanarak yukarıdan 3 cm, aşağıdan 2,3 cm, sağdan ve soldan 2 cm olarak biçimlendirilmelidir. Ana metin, dergi yayın formatında 10–25 sayfa sınırlarını geçmemelidir.

Kaynakça Arial yazı karakteri ve 9 punto ile yazılmalı ve satır aralığı 1 cm olmalıdır. Kaynakça'da sadece birincil kaynaklara yer verilmelidir. İkincil kaynaklar Kaynakça'da gösterilmez, nereden aktarıldığına ilişkin metin içinde dipnot verilebilir. Dergide Harvard referans tekniği temel alınmıştır. Metin içi atıflar aşağıdaki örneklere göre olmalıdır:

<i>Doğrudan atıflar tek yazar için</i>	".....dır." (Sayın, 2002: 25).
<i>Dolaylı atıflar tek yazar için</i>	Sayın'a göre...(2004: 16).
<i>Aynı yazarın aynı yıla ait birden çok eseri için</i>	Tatlıdil,(1990a, 1990b, 1990c).
<i>Çok yazarlı eserler için</i>	(Tatlıdil vd. 2002).
<i>Birden çok yazara atıflar için</i>	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

Kaynakça aşağıdaki örneklere göre yazılmalıdır:

Kitaplar	
Tek yazar	SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> . Yayın Yeri: Yayınevi.
Birden çok yazar	SOYADI, A., SOYADI, A., YIL, <i>Kitabın adı</i> , Yayın Yeri: Yayınevi.
Editörlü Kitaplar	SOYADI, A., YIL, "Bölüm adı" <i>Yayınlandığı eser</i> (içinde) SOYADI, A. (der) Yayın Yeri: Yayınevi.
Sürelili yayınlar	
Basılı dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı" <i>Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Sayfa Aralığı.
Elektronik dergiler	SOYADI, A., YIL, "Makale başlığı", <i>E-Derginin adı</i> , Vol: Sayı: Sayfa Aralığı, URL
Diğer eserler	
Bildiri kitabı	SOYADI, A., YIL, "Bildiri başlığı", <i>Bilimsel Toplantının Adı</i> , Yılı, Yeri, Düzenleyen Kurum, Yayın Yeri: Yayınevi.
Gazete haberi	SOYADI, A., YIL, "Yazının başlığı", <i>Gazetenin adı</i> , Tarih Gün/Ay Sayfa Ör: Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programı	Programın adı, YIL, [TV programı] <i>TV Kanalı</i> , Tarih Gün/Ay/saat. Ör: Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.
Sinema Filmi	Filmin Adı, YIL, [Film] Yönetmen, Menşei, Yapımcı Firma Ör: Macbeth, 1948, [Film] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Veritabanından	SOYADI, A, YIL, "Makale adı", <i>Dergi Adı</i> , cilt, sayfa aralığı, alınma

Alınan Dergi Makalesi	tarihi, veritabanının adı. Ör: Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, Jstor database.
--------------------------	--

Sosyoloji Dergisi'ne gönderilen yazıların araştırma ve yayın etiğine uygun olması gerekmektedir. Dergisi'ye gönderilen yazılar, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ve herhangi bir dergiye yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmamış metinler değerlendirme sürecine alınmaz. Başvurular Yayın Kurulu tarafından biçim ve içerik açısından incelenir. Yayın Kurulu'nun ön değerlendirmesinden sonra uygun görülen yazılar Hakemlere gönderilir. Hakem değerlendirmesinin sonucunda yazının yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin karar –varsa istenen değişiklik ve düzeltmeler ile birlikte– yazarlara bildirilir. Yazarlar yayınlanma kararının bildirildiği tarihten itibaren varsa düzeltme ve değişiklikleri yaparak, yazının son halini en geç on gün içerisinde dergi iletişim adresine göndermelidirler. Yayın kurulu, gönderilen çalışmalarını son kez değerlendirir, nihai yayın kararını alır. Yayınlanması kabul edilmeyen yazılar, yazarlara iade edilmez. Yayınlanan yazıların telif hakları dergiye aittir. Dergide yayınlanan yazılardan yazarların kendileri sorumludur. Yayın kurulu bu konuda sorumluluk kabul etmez.

İLETİŞİM

Tel: 0 (232) 311 16 83 Fax: 0 (232) 388 11 02 E-posta: egesosyolojidergisi@gmail.com, goknurege@gmail.com	ADRES: Doç. Dr. Gökür EGE (Editör) Sosyoloji Dergisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü 35100 Bornova/İZMİR
---	---

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Published by the Department of Sociology at Ege University, *The Journal of Sociology* has been a "Refereed Journal" in accordance with the rules of ASA since its 7th issue published in 1999. *The Journal of Sociology* is published twice a year in May and November. *The Journal of Sociology* aims to include theoretical and applied studies in sociology from both all over the world and Turkey, and to introduce these studies to the related audience. Emphasizing the strong tie between sociology and other disciplines within social sciences, *The Journal of Sociology* underlines the importance of an interdisciplinary perspective, and determines its publication policy accordingly. *The Journal of Sociology* includes studies which are conducted within the field of sociology and social sciences. It is taken into consideration that these studies would contribute to sociology both in theoretical and applied contexts, and provide a new perspective regarding the contents. In addition, translations of sociological texts reflecting the worldwide accumulation in the field may be accepted for publication. Articles, which are necessarily within social sciences, may be written in Turkish or English.

Manuscripts of original research, discussion-review, book presentation and book review in the field of social sciences may be submitted. Papers submitted for publication are entered into a double-blind peer review system. On the condition that the two reviewers disagree, the editor may make the final decision either to accept or reject the paper or to send the paper to a third reviewer. Only the original research and discussion-review papers are peer-reviewed, and other types of articles (e.g. translation, book presentation, book presentation and book review) are not. Articles may be written in Turkish and English. If the articles contain visual materials such as photos, tables, graphs and maps, these must be attached as separate files to the application post.

Authors may submit their manuscripts via e-mail. Authors may also send their manuscripts via regular mail. If the latter application method is preferred, the following points should be considered: manuscript recorded on a CD along with its four hardcopies, author's identity information and communication details should be sent to the email address of the journal. Only one hardcopy is supposed to include the identity information of the author(s), the other three should be printed out without comprising any identity information.

Giving the priority to the one written in the original language of the article, "Title/Abstract/Keywords" and "Makale adı/Öz/Anahtar Kelimeler" should

be sequentially added. Abstract and keywords should not exceed 100 and 6 words, respectively. Texts should be written utilizing Arial 10 pt in font type, 1,15 cm in line spacing and before 6 nk, after 6 nk in paragraph spacing. Pages should be structured as A4 with the customized values of 16,5 cm in width and 24 cm in length. Page margins should be arranged cropping 3 cm from top, 2,3 cm from bottom and 2 cm both from right and left. Text's length should not get beyond the limits of 10-25 pages.

References should be written using Arial 9 pt in font type and 1 cm in line spacing. References should comprise primary resources solely. Secondary resources should not be included in reference section; however, secondary resources may be given as a footnote in the text as where they have been cited. Harvard reference technique is used. In-text citations should be written according to the following examples:

<i>Direct quotation</i>	"....." (Sayın, 2002: 25).
<i>Indirect quotation</i>	To Sayın... (2004: 16).
<i>Citing two or more works by the same author in the same year</i>	Tatlıdil (1990a, 1990b, 1990c).
<i>Citing a work with more than two authors</i>	(Tatlıdil et al.,2002).
<i>Citing multiple works</i>	(Sayın, 1995; Tatlıdil, 1980).

References should be written according to the following examples:

Books	
One author	SURNAME, N., YEAR, <i>Book Title</i> . Place of Publication: Name of the Publisher.
Multi-authored	SURNAME, N., SURNAME, N., YEAR, <i>Book Title</i> , Place of Publication: Name of the Publisher.
Edited	SURNAME, N., YEAR, "Chapter Title" <i>Book Title</i> (in SURNAME, N. (Ed.) Place of Publication: Name of the Publisher.
Periodicals	
Hardcopy Journals	SURNAME, N., YEAR, "Title" <i>Journal</i> , Vol: No: pp.
E-Journals	SURNAME, N., YEAR, "Title", <i>E-Journal Name</i> , Vol: No: pp. URL
Others	
Report Book	SURNAME, N., YEAR, "Paper Title", <i>Conference Name</i> , Year, Place, Issuing Institution Place of Publication: Name of the Publisher.
Newspaper	SURNAME, N., YEAR, "News Title", <i>Title of the Newspaper</i> , Date Day/Month Page ie. Slapper, G., 2005, "Corporate Manslaughter: New Issues for Lawyers". <i>The Times</i> , 3 Sep. p.4
TV programme	Programme Name, YEAR, [TV programme] <i>TV Channel</i> , Date Day/Month/Time. ie. Little Britain, 2006. [TV programme] <i>BBC, BBC2</i> , 30 January, 20:00.

Movie	Movie Name, YEAR, [Movie] Director, Country: Production co. ie. Macbeth, 1948, [Movie] Directed by Orson Wells, USA: Republic Pictures
Articles of Journal from Database	SURNAME, N, YEAR, "Article Title", <i>Journal Name</i> , Volume, page line, Citation date, Database name. ie. Tamney, J. T., (1993). "Conservative Government and Support for the Religious Institution: Religious Education in English Schools", <i>The British Journal of Sociology</i> , 195-210, October 23, 2000, JStor Database.

Articles submitted to the *Journal of Sociology* must be in accordance with research and publication ethics. They should neither have been previously published in another journal nor have been under consideration for publication elsewhere.

Texts which are not prepared in accordance with orthographical rules will not be considered in the review process. Submissions are firstly examined in terms of form and content; only the articles that are approved after preliminary assessment of the Editorial Board will be sent to reviewers. Authors are informed of the decision and are asked to make the required changes and corrections, if any. After they are informed by e-mail, authors should send the final version of their articles to the journal within ten days at the latest. The Editorial Board evaluates the submitted work for the last time and takes the final decision. Submissions that are not accepted for publication will not be returned to authors. The copyright of published works belongs to the journal. Authors should take responsibility for submitted and published work. The Editorial Board accepts no responsibility in this regard.

CONTACT INFORMATION

Phone: + 90 232 311 16 83 Fax: + 90 232 388 11 02 E-mail: egesosyolojidergisi@gmail.com, goknurege@gmail.com	ADDRESS: Göknur EGE, PhD Associate Prof. (Editor) Journal of Sociology, Ege University Faculty of Letters, Department of Sociology, 35100 Bornova / İZMİR
--	---